
JOHN BREUILLY'NİN GİRİŞİYLE
ERNEST GELLNER
ULUSLAR VE ULUSÇULUK
HİL

Meslekten bir felsefeci ve sosyal bilimci olan **ERNEST GELLNER** 1925'de Paris'te doğdu. Eğitimini Oxford "Balliol College"de yaptı ve doktora çalışmasını 1961 yılında Londra Üniversitesinde tamamladı. Akademik kariyerine Edinburgh Üniversitesinde başlayan (1947-49) E. Gellner, Londra Ekonomi Okulu (LSE)'nun sosyal antropoloji konusunda çalışma yaptığı Sosyoloji Bölümünde Bronislaw Malinowski'nin ilk öğrencileri arasında yer aldı. Gellner, 1962'den beri görev yaptığı LSE'de "Toplum Bilime Özel İlişkiyle Felsefe Profösörü" resmi ünvanını taşımaktadır.

İlk kitabı olan *Words and Things: A Citial Account of linguistic Philosopy and Studuy in Ideology* adlı çalışmasında L. Wittgenstein'm kurduğu Oxford'daki linguistik felsefe ekolünün savunduğu tez ve argumanları eleştirerek bir felsefe çevresi oluşturdu.

Thought and Change adlı çalışmasında da toplumun sanayileşmesi temelinden hareketle bir modern feslefe formüle etmeye çalışarak kritikler geliştirdi.

Gellner'in en büyük antropoloji çalışması *Saints of the Atlas*'dır. Bu çalışmasında Yüksek Atlas Dağlarında yaşayan müslüman Berberilerde köy hayatını inceledi.

İleriki yıllarda islam toplumlarına olan ilgisi daha da yoğunlaşarak yazdığı *Müslim Society* adlı eserinde çağdaş dünyada müslüman toplumları belirleyen dinamikleri yakalamaya çalşıtı. Bu çalışma aslında O'nun İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinden hareketle bir islam sosyoloji teorisi geliştirme denemesidir.

Ernest Gellner'in yayınlanmış eserleri şunlar:

Words and Things (1959), Thought and Change (1964), Saints of the Atlas (1969), Legitimation of Belief (1974), Patrons and Clients (1977) Muslim Society (1981). Değişik yazılarından oluşan kitaplar: Cause and Meaning in the Social Science (1973) Contemporary Thought and Politics (1974) The Devil in Modern Philosophy (1974), Spectacles & Predicaments (1980), Arabs and Berbers (1973, editör olarak)

insan yayınları 82
inceleme-araştırma dizisi 38

eserin özgün adı
Nations and Nationalism

dizgi, iç düzen
birim

baskı, cilt
doğan ofset

kapak baskısı
çetin ofset

kapak
yazıevi

ISBN 975-7732-41-9

insan yayınları
klodfarer cad. 27/5 türbe/istanbul
tel: 516 08 28 - 518 08 78

ULUSLAR ve ULUSCULUK

Ernest GELLNER

çevirenler
Büşra Ersanlı Behar
Günay Göksu Özdoğan

insan yayınları
İstanbul 1992

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENLERİN ÖNSÖZÜ	7
EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ	13
ÖNSÖZ	17
TANIMLAR	19
TARIM TOPLUMUNDA KÜLTÜR	31
SANAYİ TOPLUMU	47
ULUSCULUK ÇAĞINA GEÇİŞ	79
ULUS NEDİR?	101
SANAYİ TOPLUMUNDA TOPLUMSAL ADALET VE EŞİTLİK	117
ULUSCULUK TÜRLERİ	153
ULUSCULUĞUN GELECEĞİ	185
ULUSCULUK VE İDEOLOJİ	203
SONUÇ	223
ÖZET	226
DİZİN	235

ÇEVİRMENLERİN ÖNSÖZÜ

İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde eski sömürge yönetimlerinin tasfiyesiyle birçok yeni ulus-devlet ortaya çıktı. Ondokuzuncu yüzyıldan beri hükümünü sürdüren ulusculuk çağının böylece tamamen kapandığı düşünülmekteydi. Ancak son birkaç yıldır özellikle (uluscu akımların en yaşlı kıtası) Avrupa'da ve dağılan Sovyetler Birliği'nin Asya topraklarında kurulmakta olan ulusal devletler dikkatlerin yeniden ulusculuk konusuna çevrilmesine neden oldu. Ondokuzuncu yüzyıl ulusculuğunun en sıcak bölgesi olan Balkan'larda bugün Yogoslavya'nın parçalanması ve Sırp'larla Hırvatlar, Slovenler, Boşnaklar ve Arnavutlar arasında başgösteren çatışmalar ise uzun müddet rafa kaldırılmış olan ulusculuk tarihi bilgimizi yeniden gündeme getirmekte. Ulus, etnik köken, ulusal kimlik, ulusculuk gibi kavramlar da günümüz siyasi literatürünün gözde kavramları olma durumunda.

Ernest Gellner'in Uluslar ve Ulusculuk adlı eseri 1983 yılında yayınlanmakla birlikte bu çalışmasının temel yaklaşımı ve ulus kavramına getirdiği yeni bakış açısı aslında 1964'de yayımlanan ve bir dizi makaleden oluşan Thought and Change kitabının "ulusculuk" bölümünde yer almıştı. Bu temel yaklaşım, 1970' lerde ulusculuk konusunda yoğun çalışmaları ile tanınan Anthony Smith'in ilk geniş kapsamlı çalışması olan Theories of Nationalism(1971)' de de ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmişti. Smith de Gellner gibi ulusculuk olgusunu modernleşme/ sanayileşme süreçlerine ba-

ğımlı bir değişken olarak ele almıştır. Bu ortak bakış açısının en önemli yanı ulusculuğun tamamen tarihi bir ulusal kimliğin ve bilincin varlığına veya oluşmasına indirgenmeyip bir dizi sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi etkenin bileşkesi olarak sunulmasıydı. Ulusculuk insanlık tarihinin sanayileşme aşamasında şekillenen bir olgu olarak ele alınıyordu. Çalışmalarında dilbilim, antropoloji, felsefe, sosyoloji gibi çok çeşitli kaynaklardan yararlanan Gellner disiplinlerarası yaklaşımının yanısıra kendine özgü terminolojisi ve sunduğu çarpıcı, hatta bazı uç örneklerle ulusculuk konusunda tamamen yeni bir tartışma başlatmış oldu.

Gellner'i öncüllerinden daha özgün ve yaratıcı yapan özelliği onun ulusculuk olgusuna farklı bir düzlemde yaklaşmasıdır. Ulusculuk tarihinin klasikleri arasında yer alan çalışmalar, ki bunlar arasında Hans Kohn özel bir yere sahiptir, temelde birkaç yüzyıllık Avrupa tarihi içinde ulusal kimliklerin nasıl oluştuğuna ve ulusculuk ideolojisinin ögelerine dikkat çekmiştir. Gellner için sorun ulusculuk ideolojisinin ne dediği, kısacası uluscu akımlar değil, ulusculuk ile uluslaşma süreci arasındaki bağlantıdır. Yukarıda Anthony Smith'in de bu bakış açısından yararlandığına değinmiştik. Ancak Gellner'in hakkını Gellner'e teslim edelim. Ulus ile ulusculuk arasındaki ilişkiyi paradigmatik bir değişiklik düzeyinde kavrayarak yeniden kavramsallaştıran ve literatüre radikal bir tanım getiren Gellner olmuştur.

Gellner'in çözümlemesinde bir ulus'u tanımlayan ne Fransız devriminden kaynaklanan iradi (voluntarist) ortak duygu ne de Alman romantik ulusculuğunun vurguladığı tarihsel organik bütünlüktür. Bu tür ortak bir bilinç ancak ulusal bir kimliğin varlığına tekabül eder. Ulusları meydana getiren şey ise uluslaşmanın kendisidir. Bu durum paradoksal gibi gözükse de ulus, uluslaşmanın bir nedeni değil sonucudur. Uluslaşma ise sanayi toplumuna geçişin nedenlerinden ve bu top-

lumun kendi nesnel koşullarından kaynaklanan bir süreçtir. Gellner'e göre üzerinde durulması gereken nokta bu sürecin dayattığı dilin, kültürün ve eğitimin merkezden kumandalı kullanımıdır. Dolayısıyla ulus olgusunun ulus-devletiyle kaçınılmaz beraberliği ve bu ilişki gereği ulusun siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan rüştünü ispatlayabilmesidir.

Gellner bize açıklıkla her etnik topluluğun ulus olmadığını söylüyor. Daha doğrusu ulus olgusunun insanlık tarihinin en eski aşamalarından bugüne miras kalmadığını, ancak modern dünyanın nesnel koşulları içinde oluştuğunu belirtiyor. Dolayısıyla da ancak bu bağlamda tarihselleştiğini ve daha sonraki bir aşamanın kendi nesnel gerçekliği içinde aşılabilecek bir siyasal/toplumsal örgütlenme biçimi olduğunu hatırlatmış oluyor.

Gellner'in ulusu modern devletle birlikte oluşan tarihsel bir kategori olarak değerlendirmesi ünlü tarihçi E.J. Hobsbawm tarafından da benimsenmiştir. Üslupları, metodları ve dünya görüşleri (Hobsbawm'un Marksizmine karşılık Gellner'in her tür ideolojinin üstünde olma iddiası) çok farklı olmasına karşın Hobsbawm'un 1990'da yayımlanan ve doğrudan ulusculuğu konu alan kitabı, Nations and Nationalism Since 1780, Gellner'in öncüsü olduğu ulus kavramından yararlanmaktadır.

Gellner'in "sevap"larının yanısıra okuyucuyu (özellikle de çevirmenleri) zorlayan, zaman zaman hayrete düşüren bazı noktalara ve özellikle de uluslaşma sürecini evrensel bir olgu olarak tanıtmaya çalışırken "Avrupa-merkezci" bakış açısının neden olduğu teorik sorunlara da değinmeden geçemeyeceğiz. Gellner uluslaşma sürecine ilişkin hemen hemen tüm örnekleri erken sanayileşen Batı ülkelerinden derlemiş, zaman zaman da bunları kendi muhayyilesinde yarattığı temsili kategorilerle canlandırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla modern ulus-devletin doğuşuna eş tuttuğu uluslaşma

süreci bir anlamda Avrupa ülkelerinin tarihi gelişiminin özgül koşullarıyla kısıtlanmış olarak takdim edilmektedir. Uluslaşma olgusunun evrensel olduğunu kabul etsek bile aşamalarının her yörede, bölgede ve ülkede aynen Avrupa örneklerinde olduğu gibi tekrarlanacağını, aynı dinamiklere tabi olacağını düşünemeyiz. Gellner'in ulus kavramı bize yeni bir kavramsal araç sunuyor. Ancak bu araç farklı uluslaşma süreçlerinin kendi tarihi gelişimi ve deneyiminin özellikleri içinde sınanmalıdır. Kısacası Gellner'in evrensellik yaratma telaşına karşı özgün süreçler ve farklı gerçeklikler sabırla yeni açıklamalar beklemektedir.

Aslında Gellner'in Avrupa-merkezci tutumu sadece teorik düzeyde kalmıyor. Bariz bir Avrupa, hatta daha doğrusu Britanya imparatorluğu hayranlığı, kendi kurduğu teorik çerçeveyi bile parçalayacak boyuta ulaşıyor. Britanya İmparatorluğunun çöküşünde birinci derecede yöneticilerin zaafına, hatta bir tür "gaflet uykusu"na dikkat çekerken, imparatorluğa karşı çıkan uluscu akımlara veya İngiliz sömürgelerinde yaşanan uluslaşma olgusuna hiç değinmemesi çok çarpıcı. Bu tutumuyla Britanya İmparatorluğunun "uygarlık ve para götür, misyonunu yerine getir" türünden kimlik ispatını da bir anlamda kabul etmiş oluyor. Oysa Gellner'in uluslaşma sürecinde çok temel bir rol yüklediği iktidar/kültür-dil ilişkisi açısından, en azından Hindistan oldukça farklı bir sürece işaret etmekte.

Gellner'in bazı çözümlemeleri de sadece Üçüncü Dünya'lıları değil bazı Batı'lı ulusları bile tahrik eder nitelikte. Örneğin Protestan "ruhu"na verdiği önem bugünün Katolik uluslarını bile hiddetlendirebilecek düzeyde.

Gellner "ulusçuluğu ulusculardan öğrenemezsiniz" derken teorik açıdan haklı olarak okuyucuyu uluscu retorikten uzaklaştırıp uluslaşmanın dinamiklerini anlamaya çağırıyor. Ne var ki aynı zamanda "uluscu politika"nın dinamiklerini de dışlamış oluyor. Şurası

açıktır ki, günümüz ayrılıkcı/uluscu akımları veya yeni bağımsız ulus-devletleri değerlendirirken ne tür bir uluslaşma sürecinden geçtiklerini incelemek, rüştlerini isbat edip edemeyeceklerini veya bugün ne gibi zorluklarla karşılaşacaklarını anlayabilmemiz için önemli ipuçları sunacaktır. Ancak ister merkezi devlete başkaldıran gruplar ister yeni ulus-devlette iktidara aday gruplar açısından olsun, hangi uluscu politikaların neden tercih edildiği konusunda Gellner'in tartışması yetersiz kalmaktadır.

Gellner'in ulusculuk teorisinin dışarda bıraktığı diğer önemli nokta günümüz insanının aidiyet duygusu ile ilgili. Aidiyet duygusunun felsefi anlamdaki evrenselliği mutlak bir sosyo-ekonomik evrensellik çerçevesini aşabilmektedir. Günümüzde bir yanda yeni ulusal politik kimlikler oluşurken (Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Slovenya, Özbekistan, Bağımsız Ulusal Devletler v.b.'de) bir yanda da bölgesel entegrasyona doğru gidilmekte (Avrupa Birliği). Türkiye gibi ülkeler için ise çok katmanlı bir aidiyet duygusu gündeme gelmekte. Coğrafi olarak Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar yayılan bir alanda Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı ile Avrupalılık, Türklük, Akdenizlilik/Karadenizlilik, Balkanlılık ve Müslümanlık bazen birbiriyle çelişen bazen de birbirini bütünleyen kimlikler olarak sunulmakta. Bir ulusla kimlik kazanmanın doğrudan doğruya ulus-devletin oluşması ve kuruluşuyla ilgili bağlarını gösteren Gellner'in tartışmasında "devlet"in sınırları dışına taşabilen (diaspora ulusculuğu hariç) bir aidiyet duygusunun ulusal kimlikle bağdaşıp bağdaşmayacağına dair herhangi bir ipucu da yok. Mekan ve zamanla kısıtlı bulunmayan, siyasal manevra kabiliyeti yüksek olan bir aidiyet tanımı için ahlaki anlamda çoğulculuğu benimsemek bu konuda bize belki bir ipucu verebilecektir.

Ayrıca aidiyet duygusunun hangi koşullarda "komşunu hor gör, kendini üstün" türü şoven bir ulusculuğa

dönüştüğü veya dönüşebileceği de cevaplanması gereken bir soru. Bir ulusal kimliği paylaşmanın, aynı zamanda vatandaş olarak "devleti" yüceltmek, onunla bütünleşmek zorunluluğunu yaratıp yaratmadığı, daha doğrusu siyasal kimliğin tümüyle devlet tarafından belirlenip belirlenmeyeceği de ulusculuk olgusunun siyaset bilimi kavramlarıyla yeniden irdelenmesi gereken diğer bir yönüne işaret etmekte.

Gellner ne uluscuların hedeflediği ulus-devletin kurulmasından sonra meydana gelebilecek ulusculuk akımlarından söz ediyor, ne de ulusal kimliğin bu evreden sonra geçirebileceği değişikliklerden. Tabii ki yazarı söylemedikleriyle yargılamamız doğru değil. Ne var ki günümüz gelişmeleri Gellner'in sunduğu ulus kavramının başka dinamiklerle birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmakta.

Son olarak Gellner'in çevirmenler için çetin ceviz olduğunu söylemek istiyoruz. Yazar siyasal literatürünün belli başlı terimlerini kullanmaktan kaçınmakta ve bunların yerine kendi yaratısı olan özgün terimler kullanmakta. Bunların Türkçe karşılığını bulmaya çalışırken, ister istemez Türkçe'nin toplum bilimleri dallarında henüz çok yetkin bir dil olmayışının sıkıntısını çektik. Ama diğer tarafta Gellner'in ısrarlı bir biçimde bazı yerleşik kavramlardan kaçınmasının kendi dilinde okuyanlara hitab ederken bile belli bir iletişim zorluğu yarattığını düşündük. Doğrusu ulusculuk olgusunu açıklamak için standard, merkezi bir eğitim dilini ve ortak bir iletişim zeminini ön plana çıkaran bir tartışma içinde kolay anlaşılabilirlik yerine elitist bir düzey tutturması da bazen okuru/çevirmeni bazen de kendi yarattığı tartışmanın seyrini yokuşa sürüyor. Ancak bu kavramsal düzeyin aynı zamanda eleştirel bakış açısını sürekli canlı tutmaya yaradığını da teslim etmeliyiz.

Ocak 1992

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ

Cehaletin birçok türü vardır ve tümü de tehlikelidir. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda başlıca çabamız, bilgi alanlarını yeniden tanımlama ve herbirinin gelişimine uygun yöntemi belirleme suretiyle, kendimizi, büyük meselelerde gelenek ve batıl inançtan, küçüklerinde ise bundan kaynaklanan hatalardan arındırmak olmuştu. Başarımızın ölçülemeyecek büyüklüğüne karşın bir de bedeli vardı. Her yeni konuda, ortak olan ve hızla artan düşünce ve buluşlar dağarcığına çabuk ve kesin müracaatı sağlayacak bir uzmanlık sözlüğü oluştu ve uzmanların giderek daha derin bir bilgiye sahip olmaları gerekti. Sonuçta ulaşılan "alimane" bilgi bilim adamlarını yalnız sıradan insanlardan değil diğer alanlarda hatta kendi alanlarının farklı dallarında çalışanların buluşlarından bile uzaklaştırmış oldu. Tek başına çalışma yalnız emeğin yararlılığını azaltmakla kalmaz; mesafeli bir gözlem noktası seçerek olasılıkla daha önemli yanlışları ortadan kaldırmak yerine çalışma azminin tümünü, yan dalda çalışan bir meslektaşa utanç verecek basitlikteki pürüzleri temizlemeye ayırmak çalışmanın geçerliliğini de zayıflatır. Marc Bloch birçok tarihçinin tavrında şu çeliş-

kiyi gözlemlemiştir: "Sorun herhangi bir insan faaliyetinin gerçekte yer alıp almadığını saptamak olduğunda tarihçiler pek titiz davranamazlar. O faaliyetin nedenleri söz konusu olduğunda, tersini iddia edenlerden ne daha az ne de daha çok doğru olan beylik psikolojinin kurallarından birine yaslanarak rahatlıkla yüzeysel görünümle yetinirler." Tarihçi yan bahçeye göz attığında, komşu edebiyatçı belki de sosyoloğun aynı gönül rahatlığı içinde saf, basit veya geçerliliği kalmamış bazı yavan tarihsel genellemelere rağbet ettiğini görür.

Tarihe Yeni Bakışlar başlıklı serimiz uzmanlaşmaya karşı bir tepkiyi değil- bu zaten romantik bir saçmalık olurdu- onunla uzlaşmaya çalışan bir gayreti temsil etmektedir. Kitabın yazarları doğallıkla kendi konularının uzmanıdır; düşünce ve vardıkları sonuçlar da değişik dönem ve alanlarda yapılmış saygın profesyonel araştırmaların temeline oturmaktadır. Yazarlar bu seride sorunları "tarih" veya "politika" yahut da "ekonomi" ye indirgemeyip sadece birer sorun olarak tartışmak için mümkün olduğunca konularının, her zaman üzerinde özellikle çalıştıkları dönem ve bölgenin sınırlarının dışına çıkacaklardır. Şimdi artık hepimiz uzman olduğumuza göre hem uzmanlar için, aynı zamanda sıradan okur yazarlar olduğumuza göre hem de sıradan okur yazarlar için yazacaklardır.

Bu amaçtaki bir kitap serisine ne Ernest Gellner'dan daha uygun bir yazar ne de çağdaş dünyanın tekrar tekrar şekillenmesindeki gücünün çok belirgin olmasına karşın ondan etkilenmeyenlere inatla yabancı ve anlaşılmaz gelen ulusculuk konusundan daha uygun bir konuyla başlayabilirdik. Gellner'in felsefe, sosyoloji, düşünce tarihi ve sosyal antropoloji gibi bu çalışmada etkili olan çeşitli alanların düşünsel kaynak-

larına açık hakimiyeti, ulusculuğa dair bu konuların tek tek uzmanları tarafından kotarılamayacak ve bu nedenle ilk kez tarihsel ve insan zekasının kavrayabileceği bir açıklama üretmiştir.

R.I. Moore

ÖNSÖZ

Bu kitabın yazılışı sırasında karım Susan ve sekreterim Gay Woolven'ın maddi ve manevi desteği çok büyük olmuştur. Oğlum David de son müsvedde üzerinde değerli eleştirilerde bulunmuştur. Yıllar boyunca aramızda görüş birliği olsun veya olmasın düşüncelerinden ve bilgilerinden yararlandığım insanların sayısı aslında tek tek anılamayacak kadar çoktur; ancak, bilinçli veya bilinçsiz onlara duyduğum şükranın derecesi de çok yüksektir. Bu kitapta yer alan tartışmalardan yalnız kendimin sorumlu olduğunu da herhalde söylememe gerek yok.

Ernest Gellner

Tuzenbach: Gelecekte dünyamızda yaşamın harika, güzel olacağını söylüyorsunuz. Doğrudur. Uzaktan da olsa, şimdiden buna katılmak için, insan kendini hazırlamalı, çalışmalı.

Evet, insan çalışmalı. Belki de 'bu Alman fazla heyecanlamaya başladı' diye düşünüyorsunuzdur. Fakat şerefim üzerine yemin ederim ki ben bir Rus'um. Almanca konuşamam bile. Babam Ortodoks'tu...

Anton Chekhov: *Üç Kızkardeş*

Politika u nás byla vsak spíse méne smelejsí formou kultury.

(Siyaset anlayışımız cüretkâr olmayan bir kültürün ürünüydü.)

J. Sládacek, Osmasedesáty ('68), Index, Köln, 1980 ve daha önce Prag'da Samizdat'da elden ele geçen bir bildiriden.

Ulusal kimliğimiz kadınlarla olan ilişkimize benzer; hem onurlu bir şekilde değiştiremeyeceğimiz kadar ahlâki karakterimize işlemiştir, hem de değiştirmeye değmeyecek kadar raslantısaldır.

George Santayana

TANIMLAR 1

Ulusculuk temelde siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir.

Bir duygu veya bir akım olarak ulusculuğu en iyi tanımlayan ilke budur. Uluscu **duygu** ya bu ilkenin çiğnenmesinin yarattığı kızgınlık ya da onun gerçekleşmesinden duyulan tatminden kaynaklanır. Uluscu **akım** ise bu tür bir duygudan hareketlenir.

Uluscu ilke çeşitli şekillerde çiğnenmiş olabilir. Bir devletin siyasal sınırı söz konusu ulusun tüm üyelerini kapsamayabilir; veya tüm ulusla birlikte bazı yabancıları da kapsamış olabilir; ya da iki tür de aynı anda geçerli olduğunda sınırlar aynı ulusdan olanların tümünü içermediği gibi o ulusdan olmayanları da içermiş demektir. Şu da olabilir; bir ulus yabancılarla karışmadan, hiçbiri **tek** ulusal devlet iddiası taşıyamayan birden çok devletin içinde yaşayabilir.

Ancak uluscu duygu uluscu ilkenin belli bir şekilde çiğnenmesine karşı özel bir duyarlılık göstermektedir: eğer siyasal birimi yönetenler yönetilen çoğunluğun ulusundan başka bir ulusa aitseler bu uluscular açısından oldukça çarpıcı bir biçimde siyasal ahlâkça hoş-

görülemeyecek bir aykırılık demektir. Bu durum ya ulusal toprakların daha büyük bir imparatorluk tarafından yönetilmesi ya da yabancı bir gurubun yerel hakimiyet kurmasıyla gerçekleşir.

Kısaca ulusculuk, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle - aslında genel ilkenin dışladığı bir rastlantı olarak - bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır.

Uluscu ilke ahlâki ve "evrensel" bir ruhla ileri sürülebilir. Bazı durumlarda da rastlandığı gibi, aslında özelde temsil ettikleri ulusların çıkarını gözetmeyen ve tüm uluslar adına "bırakın hem bütün uluslar tek bir siyasal çatı altında toplansınlar hem de kendi uluslarından olmayanı o çatı altında barındırmaktan kaçınsınlar" türünden bir uluscu doktrini cömertçe savunan "soyut uluscular" var olabilir. Egoist olmayan bu tür bir ulusculuğun biçimsel bir çelişkisi yoktur. Bu doktrin kültürel farklılık ve çoğulcu bir uluslararası siyasal sistemin korunması ve devletlerin kendi iç gerginliklerinin azaltılması gibi arzulanan durumları ileri süren bazı yerinde tartışmalarla da desteklenebilir.

Ne var ki, aslında ulusculuk her zaman ne bu kadar sevimli ve makul olmuş ne de bu denli akılcı bir uyum göstermiştir. Belki de Immanuel Kant'ın da inandığı gibi tarafgirlik, yani insanın kendi adına veya durumundan dolayı ayırımcı davranması, diğer tüm duygular gibi uluscu duyguya da sirayet eden, Mussolini iktidarında İtalyanların ulusculuğun "kutsal egoizmi" olarak tanımladığı, diğer tüm insani zaafların da tek ana kaynağı olan bir eğilimdir. Diğer yanda uluscu-

ların kendilerine karşı çıkanların hatalarına gösterdikleri hassasiyetin aynısını kendi uluslarının hatalarına göstermeleri durumunda olasılıkla uluscu duygunun siyasal etkinliği fazlasıyla azalacaktır.

Tüm bu düşünülenlerin üstünde ve ötesinde, içinde yaşadığımız dünyanın özel niteliğiyle bağlantılı olarak, herhangi bir tarafsız, evrensel, sevimli ve makul ulusculuğun aleyhine çalışan başka hususlar da vardır. En basit bir ifadeyle, dünya üzerinde çok sayıda potansiyel ulus mevcuttur. Ancak, dünyamızda yalnız belirli sayıda bağımsız veya özerk siyasal birime yer var. Makul bir hesaba göre, potansiyel ulusların sayısı herhalde gerçekleşmesi mümkün olanların **çok** üstündedir. Eğer bu mantık ve hesap doğruysa, tüm uluscu akımların, hiç değilse hepsinin aynı anda, gerçekleşmesi mümkün olamaz. Aralarından bazılarının tatmin bulması diğerlerini gerginliğe sevkedecektir. Dünyamızda birçok potansiyel ulusun halen veya şimdiye değin yalnız kendilerine ait olmayan bir toprak parçasında ve karmaşık bir biçimde diğer uluslarla birlikte yaşaması yukarıda ileri sürülen mantığı daha da fazla destekleyen bir gerçektir. Böyle durumlarda bir siyasal toprak biriminin içinde türdeş bir etnik birimin var olabilmesi ancak tüm farklı ulusdan olanların öldürülmesi, veya ülkeden sürülmesi ya da assimile edilmesiyle mümkün olacak demektir. Farklı ulusdan olanların bu kadere razı olmamaları halinde uluscu ilkenin barışçı bir şekilde uygulanması zor olabilir.

Yukarıdaki tanımlar, tabii ki, birçok tanım gibi sağduyuyla kullanılmalıdır. Tanım gereği, ülkede **az** sayıda yaşayan yabancıların, hatta bir ulusal yönetici aile içinde bir yabancının rastlantısal varlığı uluscu ilkeye aykırı sayılmaz. Uluscu ilkenin zedelenmesi için ülke-

de oturan yabancıların veya yönetici aile içindekilerinin sayısının hangi mertebede olması gerektiğine dair kesin bir rakam olamaz. Yabancı sayısının hangi yüzde oranının altında kaldığında yabancının iyi niyetle hoşgörüleceğini veya onu aştığında saldırganlaşacağını ve dolayısıyla güvenliğini ve yaşamını tehlikeye atacağını gösterecek kutsal bir rakam mevcut değildir. Kuşkusuz bu rakam koşullara bağlı olarak değişecektir. Ancak kesin ve her türlü koşula uygulanabilir bir rakam bulmanın olanaksızlığı yukarıdaki uluscu ilke tanımının kullanılabilirliğini zedelemez.

DEVLET VE ULUS

Ulusculuk tanımımız bir parazit gibi, henüz tanımlamadığımız şu iki kavramdan geçinmekteydi: Devlet ve ulus.

Devletle ilgili tartışmaya Max Weber'in ünlü tanımıyla başlayabiliriz: "Devlet, toplumda meşru şiddetin tekelini elinde bulunduran aygıttır." Bu tanımın gerisindeki düşünce basit ve baştan çıkarıcıdır: Çoğumuzun içinde yaşadığı veya yaşamayı arzuladığı düzenli toplumlarda şiddetin kişisel veya bir kısım insan tarafından kullanımı meşru değildir. Çatışma meşru sayılsa da kişisel veya bir kesim adına şiddet kullanarak hakkaniyetle çözülemez. Şiddeti ancak merkez siyasal otorite ve onun bu hakkın kullanımını devrettikleri uygulayabilir. Düzenin sağlanmasına yönelik yaptırımlar arasında en nihai olan güç kullanımı toplumda ancak tek bir özel, açıkça tanımlanmış ve tümüyle merkezileşmiş, disiplinli bir aygıt tarafından kullanılabilir. Bu aygıt veya aygıtlar gurubu da devlettir.

Bu tanımda kutsallaşan düşünce modern toplumların birçok üyesinin, olasıkla da çoğunluğunun, ahlâki

sezgilerine çok uygun düşmektedir. Ne var ki, tümüyle yeterli değildir. Az veya çok, etkin olarak hükmettikleri topraklarda meşru şiddet kullanımını tekelleştirmeyen "devletler" - veya en azından genellikle bu adla tanımlama eğiliminde olduğumuz kurumlar - vardır. Bağlı bulundukları lordlarına karşı zorunluluklarını yerine getirdikleri takdirde, feodal devletin malikane sahiplerinin kendi aralarındaki savaşlara karşı çıkması gerekmez; veya tebası içinde kabileler bulunan bir devletin de aynı şekilde, bir kan davası güdülmesine - bu işten zevk alanlar tarafsız olanları ana yollarda veya pazar yerinde tehlikeye atmaktan sakındıkları sürece - karşı çıkması gerekmez. Birinci Dünya Savaşından sonra Britanya vesayetindeki Irak devleti, her baskından sonra en yakın polis karakoluna, öldürülen ve çalınanların listesini düzgün bir resmi rapor halinde sundukları sürece aşiretlerin yağmalama hareketlerine göz yummuştur. Kısacası meşru şiddet tekelini kullanma iradesi veya uygulama aracı olmayan ama yine de birçok bakımdan "devlet" olarak tanımlanan devletler vardır.

Zımni olarak tümüyle-merkezileşmiş Batı devleti varsayımını içerdiğinden Batı-merkezci yaklaşımı bir genel tanım için garip kaçsa da, Weber'in temel noktası ancak **günümüzde** geçerli görünmektedir. Artık devlet oldukça belirgin ve önemli biçimde gelişmiş bir toplumsal işbölümünü içermektedir. İşbölümü olmayan yerde devletten söz etmek bile mümkün olamaz. Ancak her tür uzmanlık da devletin varlığına işaret etmez: Devlet ancak düzenin korunmasına yönelik uzmanlaşma ve yoğunlaşmadır. "Devlet" (başka sorunlarla da uğraşıyor olsa bile) özellikle düzenin sağlanmasıyla uğraşan kurum veya kurumlar dizisidir. Dev-

let, polis gücü ve mahkemeler gibi uzmanlaşmış düzen-sağlayıcı aygıtların toplumsal hayat içinde ayrışmalarıyla var olur. Devlet bunun ta **kendisidir.**

Her toplum devleti haiz değildir. Öyleyse, ulusculuk sorunu da devletsiz toplumlarda ortaya çıkmaz. Eğer ortada devlet yoksa, sınırlarının ulusun sınırlarıyla çakışıp çakışmaması diye bir sorun da olamaz. Devlet olmayınca, yöneticiler de olmayacağından, yöneticilerin yönetilenlerle aynı ulusdan olup olmadıkları da sorulamaz. Ne devlet ne de yöneticiler var olmadığından, ulusculuk ilkesinin gereklerine uymamış olmalarına da kızılamaz. İnsan bir devlete sahip olmadığından dolayı kederlenebilir ancak sorunumuz bu değil. Uluscular genelde siyasal gücün dağılımına ve siyasal sınırların özelliğine karşı ateş püskürmüşlerdir, bununla birlikte tümüyle siyasal güç ve sınırlardan yoksun kaldıkları için kederlendikleri hiç değilse bile nadir görülmüştür. Genelde ulusculuğun ortaya çıktığı durumlarda devletin yokluğu veya gerçekliğinin herhangi bir kuşku götürmesi söz konusu olmamıştır. Hatta devletin varlığı gerektiğinden de fazla bariz olmuştur. Uluscuların kızgınlık duydukları husus devletin sınırları ve/veya olasılıkla diğer avantajlarla birlikte, devletin içindeki güç dağılımı olmuştur.

Bu kendi başına hayli anlamlı bir durum. Ulusculuk tanımımız yalnız bir parazit gibi önceden kabul edilen ve varsayılan bir devlet tanımından geçinmekle kalmıyor; aynı zamanda ulusculuğun yalnız devletin varlığının artık bir veri olarak kabul gördüğü ortamlarda meydana çıktığı görülüyor. Siyasal merkezi birimlerin varlığı ve bu tür birimlerin veri kabul edilip, olması gerekir (normative) sayıldığı bir siyasal ahlâk

iklimi tek başına yeterli olmamakla birlikte ulusculuğun gerekli bir koşuludur.

Önceden tahmin yoluyla, devlete ilişkin bazı genel tarihsel gözlemler yapmak gerekir. İnsanlık tarih boyunca şu üç temel aşamadan geçmiştir: Tarım öncesi, tarım ve sanayi dönemi. Avcı ve toplayıcı topluluklar devleti oluşturan siyasal işbölümüne yer vermeyecek kadar küçüktüler; bu nedenle bu topluluklarda istikrarlı ve uzmanlaşmış düzen zorlayıcı bir kurum olarak devlet sorunu ortaya hiç çıkmamıştır. Hepsinin olmasa da, çoğu tarım toplumunun devleti olmuştur. Bunların bazıları güçlü, bazısı da zayıf, bir kısmı despot iken diğerleri de kanuna saygılıydı. Biçim açısından da büyük farklılık gösterirler. İnsanlık tarihinin tarım aşamasında devletin varlığının ihtiyari olduğu söylenebilir. Ayrıca devletin biçimi de oldukça değişkendir. Avlama-toplama aşamasında ise bu tür bir ihtiyari durum yoktu.

Aksine, tarım sonrası sanayi döneminde ihtiyari durum yine söz konusu değildir; ancak bu kez devletin yokluğu yerine varlığı kaçınılmazdır. Bir bakıma Hegel'in değindiği gibi bir zamanlar kimsenin devleti yoktu, sonraları kimilerinin oldu, en nihayet artık herkesin devleti var. Ancak aldığı biçim ise yine, tabii ki, değişken. Sanayi düzeninde bile, veya özellikle bu düzende, hiç değilse uygun koşullarda veya zamanla birlikte oluşacak koşullarda, devletin gerekmediğini ileri süren, anarşizm ve Marxizm gibi toplumsal düşünce gelenekleri olmuştur. Bu iddiayı kuşkuyla karşılamamazı gerektiren açık ve güçlü nedenler de mevcut: Sanayi toplumları aşırı derecede büyüktür ve alıştıkları (veya alışmayı hararetle istedikleri) yaşam düzeyi için ina-

nılmayacak kadar karmaşık bir genel işbölümü ve işbirliğine bağımlıdırlar. Bu işbirliğinin bir kısmı uygun koşullarda kendiliğinden gerçekleşebilir ve merkezi yaptırımlara gerek kalmaz. Ancak tümünün bu şekilde ebediyen kendiliğinden herhangi bir zorlama ve denetim olmadan gelişeceğini düşünmek, inanırlılığın sınırlarını hoşgörülemeyecek ölçüde zorlamak olur.

Demek ki, ulusculuk sorunu devlet olmadan ortaya çıkmamaktadır. Bu ulusculuk sorununun tek tek ve tüm devletler için geçerli olduğu anlamına gelmez. Aksine, sorun ancak bazı devletlerde ortaya çıkmaktadır. Hangilerinin bu tür bir sorunla karşılaştıklarını ise ayrıca görmemiz gerekmektedir.

ULUS

Ulusun tanımı devletin tanımında karşılaşılanlardan daha da ciddi zorluklar göstermektedir. Her ne kadar çağdaş insan merkezi devleti (ve hatta özellikle merkezi ulusal devleti) bir veri gibi kabul etse de, görece az bir çabayla, merkezi devletin koşullara bağımlı olarak oluştuğunu görebilme ve devletin mevcut olmadığı toplumsal bir durumu hayalinde canlandırabilme yetisine de sahiptir. "Doğal hali" gözünde canlandırabilme konusunda da oldukça uzman sayılır. Bir antropolog bize kabilelerin aslında devletin küçük bir şekli olmadığını ve devlet olmadan da kabilelerin çeşitli şekillerde örgütlenebileceğini açıklayabilir. Halbuki, ulusu olmayan bir insanı düşünmek çağdaş hayal gücünü çok daha fazla zorlamaktadır. Napoleon döneminde Almanya'ya göç etmiş bir Fransız olan Chamisso gölgesini kaybeden bir insanı konu alan, Kafka'nın öncüsü sayılabilecek güçlü bir roman yazmıştı. Romanın etkileyiciliği kuşkusuz kısmen yapılan benzetmenin yarat-

ması istenilen muğlaklıktan kaynaklansa da yazarın kasdettiği Gölgesi Olmayan İnsan'ın Ulus'u Olmayan İnsan olduğundan kuşkulanmamak da elde değil. Bu kişiyi yolda takip edenler ve tanışları onun bu anormal gölgesizliğini keşfettiklerinde aslında birçok kabiliyetleri olan Peter Schlemihl adındaki bu zatı tanımazlıktan gelirler. Ulusu olmayan bir insan bilinen kategorilere aykırı düşmekte ve tepki uyandırmaktadır.

Chamisso'nun görüşü, eğer gerçekten anlatmak istediği buysa, yeterince geçerliydi ancak bu görüş herhangi bir zamanda her yerde mevcut genel bir insanlık durumu için değil, yalnız bir tür insanlık durumu için geçerliydi. Bir insanın bir burnu ve iki gözü olduğu gibi bir de ulusal kimliği olmalıdır; ancak bunların herhangi birinde bir eksiklik söz konusu olabilir ve zaman zaman da olmaktadır, ne var ki bu durum ancak bir felaket sonucunda ortaya çıkar, zaten durumun kendisi de bir tür felakettir. Bu düşünce aşikarın beyanı gibi gözükse de aslında doğru değildir. Ancak bu kadar açıkça doğru **görünüyor** olmasının nedeni de aslında ulusculuk sorununun bir hususu, belki de en temel olanı ile ilgilidir. Bir ulusun üyesi olmak insanlığın doğuştan sahip olduğu bir özellik değildir, fakat zamanımızda böyle bir görünüme bürünmüştür.

Aslında uluslar da devletler gibi koşullara bağlı olarak oluşurlar ve evrensel bir zorunluluktan doğmazlar. Ne uluslar ne de devletler her çağda ve her türlü koşulda varolurlar. Dahası uluslarla devletler **aynı** koşullara bağlı olarak oluşmamışlardır. Ulusculuk ulus ile devletin birbirinin nasibi olduğunu, biri olmadan diğerinin eksik kalacağını ve bunun da bir trajedi olduğunu savunur. Ancak birbirlerine yönelmeden, ulus da devlet de ayrı ayrı, birbirlerinden bağımsız ve kendi

koşullarına bağlı olarak, oluşmuşlardır. Yani, devlet kesinlikle ulusun yardımı olmadan ortaya çıkmıştır. Bazı uluslar da kesinlikle kendi devletlerinin inayeti olmadan oluşmuştur. Modern anlamında normatif ulus düşüncesinin devletin daha önceden varolması gerektiğini varsayıp saymadığı ise çok tartışmalıdır.

Öyleyse, koşullara bağlı olarak oluşan ancak zamanımızda evrensel ve varolması gerekir diye görünen bu ulus nasıl bir kavramdır? İki çok geçici tanım bu anlaşılması zor kavramı kavramamıza yardımcı olacaktır.

1. İki insan ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulusdan sayılırlar. Kültür burada bir düşünceler, işaretler ve çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri sistemi anlamına gelmektedir.

2. İki insan ancak va ancak birbirilerini aynı ulusun üyesi olarak **tanıyorlarsa** aynı ulusa mensub demektirler. Bir başka deyişle, **ulusları insanlar yaratır**; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür. Bir grup insan, diyelim ki, bir ülkenin sakinleri veya belli bir dili konuşan insanlar, ancak aynı gruba mensup olmalarından dolayı birbirlerine karşı bazı ortak hak ve görevleri olduğunu kesinlikle kabul ettikleri takdirde bir ulus olabilirler. Onları ulus yapan birbirlerini bu şekilde aynı grubun üyeleri olarak tanımış olmalarıdır, yoksa kendilerini grubun dışında kalan üyelerden ayıran herhangi bazı ortak özellikler değil.

Biri kültürel diğeri iradi duruma ilişkin iki geçici tanımın da bazı yararları var. İkisi de ulusculuğun anlaşılmasında çok önemli olan bir hususu vurguluyor. Ancak hiçbiri kendi başına yeterli değil. Birinci tanımdaki normatif anlamdan ziyade antropolojik anlama

dayalı kültür tanımları güçlük ve yetersizlikleriyle kötü şöhret yapmışlardır. Soruna yaklaşırken belki de en iyisi aslında kültür terimini tanımlamadan kültürün **ne işe yaradığına** bakmak olacaktır.

TARIM TOPLUMUNDA KÜLTÜR 2

İnsanlık tarihinin tarım döneminde meydana gelen bir gelişme, devletin ortaya çıkışıyla karşılaştırılabilecek denli önemlidir: Okuryazarlığın ve uzmanlaşmış bir ruhban sınıfı veya tabakanın yani bir tür "ulema"nın ortaya çıkışı. Okuryazarlık tüm tarım toplumlarında varlık göstermez: Yine Hegel'ci bir yorumla ifade edersek başlangıçta hiçkimsenin okuyamadığını, daha sonraları bazılarının ve nihayet herkesin okuyabildiğini söyleyebiliriz. En azından, okuryazarlığın gelişimi ile insanlığın üç büyük çağı arasında bu tip bir uygunluk olduğu görünmektedir. Orta veya tarım çağında okuryazarlık yalnız bazılarının durumunda mevcuttur. Yani ancak bazı tarım toplumlarında okuryazarlık vardır, olanlarında ise gerçek anlamıyla okuyabilenler hiçbirzaman toplumun tümü değil ancak bazılarıdır.

Yazılı anlatım tarih sahnesine muhasebeci ve vergi memuru ile girmiş gözükmektedir. Yazılı şekillerin en erken kullanımı daha çok kayıt tutma vesilesiyle başlamış sayılır. Ancak bir kere gelişti mi yazılı anlatım sözleşmelerde, hukuki ve idari başka alanlarda da kullanılır. Nihayet Tanrı kendisi de insanlıkla bir anlaş-

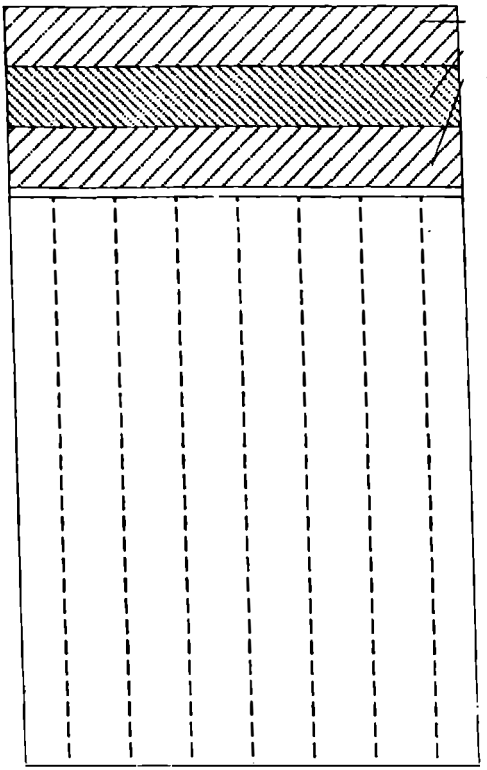
ma yapar ve kendi yaratısının sözlere dökülmesi için kuralları belirtir. İlâhiyat, yasama, dava açma, yönetim, tedavi: Bu alanların tümü serbest çalışan ve okuması yazması olmayan büyücülerle ittifaka giren veya çoğunlukla rekabet eden bir okuryazar uzmanlar sınıfı yaratır. Tarım toplumlarında okuryazarlık büyük geleneklerle küçükler (kültler) arasında büyük bir uçurum açar. Büyük ve okuryazar kültürlerin ulemasının geliştirdiği doktrin ve örgütlenme biçimleri gibi büyük ve küçük gelenekler arasındaki uçurumun derinliği de çok değişken olabilir. Aynı şekilde ulemanın kendi iç örgütlenmesi ve devlet ile arasındaki ilişki de durumdan duruma değişebilir; örneğin bir merkezde toplanmış veya dağınık, kalıtsal olabileceği gibi aksine herkese açık bir lonca gibi veya benzer şekillerde de gelişmiş olabilir.

Okuryazarlık, yani oldukça kalıcı ve standartlaşmış bir yazının varlığı, aslında kültürel ve düşünsel birikime ve bunun merkezileşmesine olanak sağlar. Ulemanın etkisiyle düşünsel merkezileşme ve kanun yazıcılığı aslında devlet demek olan siyasi merkezileşmeyle birlikte gitmek zorunda değildir. Sık sık birbirlerine rakip olurlar, bazen de biri öbürüne hükmedebilir; fakat daha çok şiddet ve din uzmanları, yani Kızıl ve Kara'nın temsilcileri olarak gerçekten de birbirinden bağımsız hareket eden ve hükümranlık alanları çoğu kez çakışmayan iki rakiptirler.

TARIM ÇAĞI OKURYAZAR YÖNETİMİNDE İKTİDAR VE KÜLTÜR

Şu iki can alıcı ve kendilerine özgü işbölümü biçiminin, yani iktidar ve kültürel/düşünsel alanın merkezileşmesinin, tarım çağı okuryazar yönetiminin tipik

toplumsal yapısına ilişkin önemli ve özel hususları vardır. En iyisi bu hususları birlikte ele alalım ve aşağıda şekil 1'de görüldüğü gibi bir şemada canlandıralım:

Şekil 1 Tarım toplumlarında toplumsal yapının genel biçimi.

Tipik tarım çağı okuryazar yönetiminde yönetici sınıf, doğrudan tarım üreticilerinin yani köylülerin oluşturduğu büyük çoğunluktan katı bir şekilde ayrılarak nüfusun küçük bir azınlığını oluşturur. Genelde bu sınıfın ideolojisi, sınıfların eşitsizliğini ve yönetici tabakanın diğerlerinden ayrılma derecesini önemsememek yerine tam aksine abartır. Yönetici tabaka da birkaç daha uzmanlaşmış katman halinde alt bölümlere ayrılabilir, örneğin askerler, rahipler, papazlar, idareciler ve kentliler gibi. Bu katmanların bazıları, örneğin Hıristiyan ruhban sınıfı, kalıtsal olmayabilir ve diğer kalıtsal tabakalardan gelenler bu mesleğe intisab edecekleri her ne kadar yakınen belirleseler de, seçilenler nesilden nesile değişebilir. Ancak en önemli nokta şudur: İster genelde tüm yönetici tabaka, ister bu tabakadaki çeşitli alt tabakalar için olsun, kültürel bütünleşmeden çok kültürel farklılaşma yönünde bir baskı mevcuttur. Her çeşit tabaka, biçimde ne kadar farklılaşmış olursa aralarındaki sürtüşme ve muğlaklık da o kadar az olacaktır. Bütün sistem yatay kültürel bölünmeden yanadır, hatta bölünmenin mevcut olmadığı durumlarda da bunu kendisi yaratıp güçlendirebilir. Farklılaşmayı güçlendirmek ve ona otorite ve kalıcılık sağlamak için de genetik ve kültürel farklılıklar, aslında işlevsel farklılıkların yarattığı tabakalaşmaya bağlı tutulur. Örneğin ondokuzuncu yüzyılın başında Tunus'da yönetici tabaka, Türkçe konuşmayı bilmediği ve aslında çok karışık bir soydan gelip aşağı tabakadan gelenlerle de karışmış olduğu halde kendini Türk addederdi.

Tepedeki yatay tabakalardan oluşan azınlığın altında toplumun sıradan üyelerini kapsayan ve birbirlerinden dikey çizgilerle ayrılmış küçük toplulukların kendilerine ait başka bir dünyası vardır. Nedenleri ol-

dukça başka olmakla birlikte burada da yine kültürel farklılaşma çok belirgindir. Küçük köylü toplulukları genelde siyasal zorunluluktan ziyade ekonomik gereksinme nedeniyle kendi yörelerine bağlı içedönük bir yaşam sürerler. Belirli bir yörenin halkı aynı dil kökenine sahip olsa da - ki çoğu durumda böyle de olmayabilir - bir tür kültürel dalgalanma hemen lehçe ve diğer farklılıklara yol açar. Bu toplumsal düzeyde, hiçbirinin, veya neredeyse hiçkimsenin, kültürel türdeşliğin yerleşmesinde bir çıkarı yoktur. Devlet vergi toplama, barışı sağlama dışında pek başka bir şeyle ilgili değildir, ne de tebası olan topluluklar arasında iletişim kurmada bir çıkarı vardır.

Ulemanın ise bazı ortak kültürel normların yerleşmesinde çıkarı olabileceği aslında doğrudur. Kimi ulema gurubu halkın kendi adetlerine kayıtsız kalır ve onları küçümserken kimileri de kutsallık, Tanrı'ya kurtuluş için yakarma, tedavi ve diğer alanlarda tekeli ele geçirmek için hem halk kültürüne hem de onun içinden fışkırmış bağımsız halk şamanlarına açıkca iftira edip onlarla mücadeleye girer. Fakat tarım çağı okuryazar yönetimlerinin genel koşulları içinde hiçbir zaman gerçekten başarılı olamazlar. Bu tür toplumların, okuryazarlığı evrensele yakın bir düzeye çıkarmak ve geniş kitleleri üst kültürün içine almak ve böylelikle ulemanın ideallerini uygulamak için gerçekten araçları yoktur. Ulemanın en fazla yapabileceği; kendi idealinin geçerli fakat uygulanamaz, saygı duyulan hatta yüceltilen, dahası belki de zaman zaman patlak veren taşkınlık hallerinde arzu duyulan ama genellikle riayet edilirken değil de aykırı davranıldığında onurlandırılacak bir norm olarak içselleştirilmesini sağlamaktır.

Yine de tarım çağı okuryazar yönetimi hakkındaki temel en önemli gerçek şudur: Bu toplumda hemen hemen herşey siyasal birimlerin kültürel sınırlar aracılığıyla tanımlanmasına karşı çıkar.

Başka bir deyişle, eğer ulusculuk böyle bir dönemde icat edilmiş olsaydı genel kabul görme olasılığı çok zayıf olacaktı. Şöyle de diyebiliriz, uluscu teoriye göre birbirinin nasibi olan iki olası eşden **ne** kültür **ne** de iktidar tarım çağı koşullarında birbirlerine yöneldiği görülür. Şimdi bu iki kavramı da tek tek inceleyelim.

KÜLTÜR

Okuryazar tarım toplumunun yüksek tabakaları arasında ayrıcalıklı grupların ayırıcı, farklılaştıran ve tekelleştirilebilecek özelliklerini sivriltmeleri ve vurgulamaları işin açıkcası işlerine gelmektedir. Dini ayin dilinin halkın günlük dilinden ayrı olma eğilimi çok güçlüdür. Sanki okuryazarlık sıradan insanla ruhbanlar arasında yeterince bir engel oluşturmamış ve aralarındaki uçurumun daha da derinleşmesi gerekirmiş gibi ayin dili yalnız ulaşılamaz bir yazıda belgelenmekle kalmaz sözle ifade edildiğinde de anlaşılmaz olur.

Yatay kültürel bölünmelerin yer etmesi, ayrıcalıkların ve iktidar sahiplerinin çıkarlarına uygun düştüğü için sadece cazip değil aynı zamanda mümkün ve gerçekten de kolaydır. Okuryazar tarım toplumlarının göreli istikrarı sayesindedir ki nüfusun hoşgörülemeyecek sürtüşmeler çıkmadan tabaka, kast veya Osmanlı milletleri gibi keskin ayrımlarla bölünmesi ve yaşaması mümkün olmaktadır. Tarım toplumu eşitsizlikleri mutlak gösterip dışsallaştırarak ve altını çizerek bilakis onları kaçınılmaz, sabit ve doğal göster-

mekte, dolayısıyla da güçlendirip makbul hale getirmektedir. Eşyanın tabiatından kaynaklanan ve daimi gözüken şeyler sonuçta ne şahsileştirilebilir ve kişiyi zedeleyici bulunur ne de ruhen dayanılmaz olur.

Bunun aksine kendiliğinden hareketli ve istikrarsız toplumda eşit olmayan katmanları birbirinden ayıran bu tür toplumsal barajları ayakta tutmak dayanılmayacak kadar güçtür. Hareketliliğin güçlü akımları onları sürekli baltalamaktadır. Marxizmin insanlarda uyandırdığı beklentinin aksine toplumlar içinde yatay farklılaşmaya müptela olanı, sanayi öncesi toplumudur. Sanayi toplumu ise sınıflar arası sınırlar yerine uluslar arasındakileri güçlendirmektedir.

Aynı durum değişik bir biçimde toplumsal skalanın alt kademeleri için de geçerli görünmektedir. Bu kesimde bile çoğunlukla örtülü ancak yöresel önemi olan yatay farklılaşmalara duyulan ilgi yoğun olabilir. Hatta yerel grup az çok türdeş olsa bile, grubun kendine özgü kültürünü herhangi bir siyasal ilkeyle bağdaştırmak, yani yerel kültüre göre tanımlanmış bir siyasal meşruiyet kavramının ortaya çıkması hiç de olası değildir. Birçok aşikar nedenden dolayı bu koşullarda bu tür bir siyasal düşüncenin oluşması hiç doğal sayılmaz; açıklaması yapıldığında bile böyle bir kavram grup üyelerine saçma gelecektir. Yerel kültür neredeyse görünmez hale gelmiştir. Kendi içinde kapalı olan topluluk, katiplerin göreli olarak her durumda geçerli skolastisizminin aksine, anlamı ancak **belli bir bağlamda** kavranabilecek sözlerle iletişim kurma eğilimini taşır. Ancak köyde konuşulan yerel ağız ki bunu bir tür steno veya "sınırlı bir kod" a da benzetebiliriz, hiçbir siyasal veya kural koyucu iddia taşımaz. Bilakis en çok yapabileceği pazar yerinde ağzını açan herkesin

köyünü veya kökenini açığa vurmaktır.

Kısacası tarım toplumunda çeşitli kültürler mantar gibi fışkırır ancak koşullar genelde kültür emperyalizmi denebilecek bir gelişmeyi, yani kültürlerden herhangi birinin hakimiyet kurup siyasal bir birimin tümünü kapsamasını teşvik etmez. Bu toplumda kültür ya yatay olarak (bir toplumsal kast tarafından) ya da dikey bir biçimde çok küçük yerel toplulukları belirlemek üzere tek tek ayrışmıştır. Siyasal sınırları belirleyen etmenler kültürel sınırları belirleyenlerden tamamen farklıdır. Ulema takımı bazen kendi kültürlerinin veya daha doğrusu o kültürün kurallarını belirleyen dinin yayılma alanını genişletmeye uğraşırlar. Devletler de bazen haçlı seferleri veya "gaza" fetihleri düzenlerler. Ancak bunlar tarım toplumunun normal, yaygın koşulları değildir.

Böyle bir dünyada kültürlerin çok karmaşık bir şekilde çoğaldığını da önemle belirtmeliyiz. Birçok durumda bir bireyin hangi "kültürel geçmiş" e ait olduğu hiç de açık değildir. Örneğin, Himalayalı bir köylü yılın farklı dönemlerinde değişik bağlamlarda birkaç dinin şaman, keşiş ve rahipleriyle bağlantı kurmuş olabilir; ait olduğu kast, klan ve konuştuğu dil de onu farklı kültürel birimlere bağlayabilir. Örneğin, belirli bir kabilenin dilini konuşanlar eğer aynı zamanda kazara belirli bir kasta ait bir işle meşgul oluyorlarsa o kabilenin üyesi sayılmazlar. Yaşam biçimi, iş, dil, dini adetlerin hepsi de birbirleriyle örtüşmeyebilir. Bir ailenin ekonomik ve siyasal yaşamı, tüm bu muğlak durumların ustalıkla idare edilip sürdürülmesine ve bağlantılarla olasılıkların açık tutulmasına dayanır. Tarım toplumunun üyeleri, şimdilerde ulus olma iddiasıyla içerde türdeşlik dışarıda özerklik emelleri besle-

yenlerde görüldüğü üzere, muğlak olmayan kategorik kimlik tanımlamalarının peşinde olmadıkları gibi bunlara en ufak bir ilgi de duymazlar. Geleneksel bir ortamda tek ve kapsayıcı bir kültürel kimlik idealinin pek anlamı yoktur. Nepalli dağ köylüleri çoğunlukla birkaç çeşit dini ayine katılır ve duruma göre kendilerini ya bir köy, ya da bir klan veya kastın (ama bir ulusun değil) üyesi gibi hissederler. Türdeşliğin vazedilip edilmemesi pek farketmez; çünkü toplumda çok az yankı bulabilir.

TARIM TOPLUMUNDA DEVLET

Bu koşullarda kültürlerin nihayet ulusculuk çağı geldiğinde erişmek isteyecekleri tek renkli türdeşlik ile siyasal yayılma ve hakimiyeti arzulamaları için çok az teşvik veya fırsat mevcuttur. Yine de acaba sorun devletin veya daha genel anlamıyla siyasal birimin bakış açısından nasıl görünmektedir?

Tarım çağının siyasal birimleri büyüklük ve tür açısından muazzam farklılıklar gösterir. Ancak kabaca düşünürsek bunları iki türe, veya belki de iki kutuba ayırabiliriz: Yerel özerk topluluklar ve büyük imparatorluklar. Bir tarafta oldukça yüksek (S.Andreski'nin yerinde terimiyle) siyasal katılım oranı ve ancak orta derecede eşitsizlik düzeyi olan ve kendi meselelerini halleden şehir devletleri, kabile grupları, köylü toplulukları ve benzeri birimler, diğer tarafta da belli bir noktada yoğunlaşmış bir gücün denetimindeki büyük ülkeler. Çok karakteristik bir siyasal biçim ise tabii ki şu iki ilkeyi birleştiren biçimdir: Merkezi hakim otorite ile birlikte yaşayan yarı özerk yerel birimler.

Bizi ilgilendiren soru, bu tip birimleri barındıran tarım toplumunda ulusculuğun özü olan kültür ve si-

yasal yönetimin birleşmesine yol açan güçlerin var olup olmadığıdır. Yanıtı ise "Hayır" olmalıdır. Yerel topluluklar işlevsel açıdan büyük ölçüde yüzyüze ilişkilere bağımlıdır ve köklü bir dönüşüm geçirmeden topraklarını genişletip büyüyemezler. Böylece bu katılımcı topluluklar nadiren bağlı oldukları kültürün tümünü tüketirler; yani kendi yerel aksan ve adetleri olmakla birlikte bunlar ancak birçok benzer toplulukları içeren daha geniş iletişim alanına sahip bir kültürün değişik biçimleri olma eğilimindedir. Örneğin, şehir devletlerinin nadiren kendisine ait dilleri vardır. Bu açıdan eski Yunanlılar kuşkusuz oldukça tipik bir örnektir. Kendi ortak kültürlerinin ve bu kültürle tüm barbarların kültürleri arasındaki zıtlığın kuvvetle bilincinde olmakla birlikte (ki Helen toplulukları arasındaki yatay kültürel farklılığın derecesi oldukça düşüktür) bu birlik hissinin, gerçekleştirdikleri bir yana, arzuladıkları açısından bile siyasal anlamı çok az belirmiştir. Ancak Makedonya liderliğinde bir Pan-Hellenik yönetim kurulduğunda bu devlet Hellenizmin sınırlarını fazlasıyla aşan bir imparatorluğa dönüşmüştür. Eski Yunan'da Yunanlılar kendi tarzlarında ne kadar şoven olsalar da *Ein Reich, Ein Volk, Ein Führer*'e eşdeğerde bir slogana hiç rastlanmamakta.

TARIM TOPLUMUNDA YÖNETİCİ ÇEŞİTLERİ

Tarım çağı okuryazar yönetimi aşağı yukarı beş bin yıldan beri varolan ve biçimlerinin çeşitliliğine rağmen bazı temel özellikleri olan bir toplumdur. Vatandaşlarının büyük bir çoğunluğu kendi içine kapalı topluluklarda yaşayan tarım üreticileridir ve şiddetin yönetimi, düzenin sağlanması ve sonunda bir kitapta kutsallaştırılmış toplumun resmi hikmetinin denetimi başlı-

ca ayırıcı özellikleri olan bir azınlık tarafından yönetilirler. Bu savaşçı-yazıcı yönetici sınıf da aşağıdaki bir dizi zıtlıklar aracılığıyla kaba bir tipolojiye oturtulabilir.

1	Merkezileşmiş	Merkezileşmemiş
2	Hadım edilmiş	Damızlığa ayrılmış
3	Kapalı	Açık
4	Birleşmiş	Uzmanlaşmış

1. Gerek ulema gerekse asker sınıfı hem merkezileşmiş hem de merkezileşmemiş olabilir. Ortaçağ Katolik Kilisesi; bir uygarlığın ahlâki iklimine hükmedebilecek etkince merkezileşmiş ulema tipine şahane bir örnektir. Bunu İslam uleması da başarmıştır ancak onlar herhangi bir merkezi örgütlenmeden veya iç hiyerarşiden tamamen yoksun ve teorik olarak da açık bir sınıftılar. Brahmanlar hem ulema hem de kapalı bir akraba grubu iken Çin bürokrasisini katipler ve idareciler paylaşıyordu.

2. Merkezi devletin bakış açısından Eflatun'un da çok önceleri tanımladığı gibi başlıca tehlike askeri veya ruhban sınıfının belli akraba gruplarıyla bağlantı kurması veya sürdürmesidir. Bu gruplar böylelikle idarecileri ciddi görev anlayışından saptırabilir veya sağladıkları destekle onları aynı zamanda bazen gereğinden fazla güç sahibi yapabilirler.

Bu yaygın tehlikeyi bertaraf etmek için kullanılan stratejiler ayrıntıda farklılık gösterse de genel olarak **hadımlaştırma** olarak tanımlanabilir. Maksat; henüz gelişen savaşçı/bürokrat/ruhban'ı atalarından veya

zürriyetinden ya da her ikisinden de mahrum ederek akrabalık bağlarını kesmektir. Kullanılan tekniklerin bazıları fiziken zürriyete sahip olması mümkün olmayan haremağaları; ayrıcalıklı durumları evlenmeme yeminine bağlı olan dolayısıyla zürriyet sürmeleri menedilen rahipler; akrabalık bağları gerektiği kadar uzak olan yabancılar; veya onları istihdam eden devletten ayrı düştükleri takdirde aciz kalacak olan, vatandaşlık haklarından mahrum edilmiş ya da dışlanmış grupların üyelerinden yararlanmaktır. Başka bir teknik de aslında ayrıcalıklı ve güçlü olmakla birlikte devlet tarafından "sahip"lenildikleri için teknik açıdan başka hiçbir meşru bağları olmayan ve hiçbir yasal hak arama sürecini hayal bile edemeden, böylelikle mahrumiyete düşmüş görevlinin akraba veya yerel grubuna hiçbir hak tanımaz bir biçimde, mülk ve mevkilerine her an devlet tarafından el konabilen "köle" lerin istihdam edilmesidir.

Gerçek haremağaları sık sık istihdam edilmiştir.[1] Evlenmeme yemini etmiş rahipler ise tabii ki Hıristiyan dünyasında şöhret yapmışlardı. Köle asker bürokratlar halifeliğin çöküşünden sonra İslam devletlerinde göze çarparlar. Yabancılar da çoğunlukla seçkin saray muhafızları ve imparatorlukların mali sekreterliklerinde öne çıkmışlardır.

Ancak hadımlaştırma evrensel bir uygulama değildi. Çin bürokrasisi "eşraf"tan seçilirdi; Avrupalı feodal sınıf da hizmete karşılık toprak dağıtımı ilkesi yerine mirasla intikal ilkesini kabul ettirmeyi çok çabuk başardı. Hadımlaştırmanın aksine, üyelerinin kendilerini toplumsal alanda yeniden üretmelerine ve mevkilerini

1 Keith Hopkins, *Conquerors and Slaves*, Cambridge, 1978, bl. 4.

kendi soylarına devretmelerine izin verilen seçkinlere ise **damızlık** denebilir.

3 Ulema, bürokrat ve askeri sınıfların **kapalı** olmalarındansa **açık** olmalarının avantajları vardır. Avrupalı ruhban sınıfı ve Çin bürokrasisi (Müslüman ulema örneğinde olduğu gibi) belirleyici bir biçimde kısıtlı bir tabakadan seçilmekle birlikte teknik açıdan açık bir sınıftı. Hinduizmde rahipler ve asker yöneticiler hem kapalı hem de ayrı bir sınıftan gelir ve (kuramsal olarak) dışarda kalanlarla birbirlerine nüfuz etme imkanının olmaması sistemin çalışması için gerekli sayılabilir. Hem kapalı hem de birleşmemiş ve ayrı bir sınıftırlar. İslam dünyasında, Memluk ve Yeniçeri dönemlerinin dışında, ne ulema ne de asker sınıfı hadım edilirdi.

4 Son olarak, yönetici sınıf askeri ve dini (ve mümkünse diğer) işlevleri ya **birleştirebilir** ya da bunları dikkatlice **uzmanlaşmış** gruplara ayırabilir. Hinduizm resmen bir ayırım yapmıştır. Avrupa feodalizmi de bazen askeri düzen içinde birleştirme yapmıştır.

Yukarıdaki alternatifler arasından seçim yaparak oluşan olası çeşitli terkiplerin tarihsel somut ayrıntılarını ortaya çıkarmak çok ilginç olurdu. Ancak şu anda amacımız açısından önemli olan tüm alternatiflerin ortak noktası olma eğilimini taşıyan hususlar. İktidar sahipleri, skalada ulusal düzeyin altında kalan yerel topluluklarla ulusal düzeyin ötesine geçen yatay tabaka veya kast arasında oluşan bir tür gerilim alanında hapsolmuşlardır. Kendilerinden daha aşağıda olanlara kendi kültürlerini yaymak yerine onlardan ayrı kalmaya çok daha meraklı olan ve sınırlarını çoğu kez yerel yönetimin dışına taşıran, devletle rekabete girip siyasal yönetimin ötesine geçen bir tabakanın sadık ele-

manlarıdırlar. Ancak (Çin bürokrasisinde olduğu gibi) bir devletle nadiren aynı sınırları paylaşmışlardır. (Zaten bu durumda da bir tür ulusculuk sergilemişlerdir.)

Bir anlamda kültürel siyaset güttüğü söylenebilecek tek tabaka ulemadır. Bazen, Brahmanların durumunda olduğu gibi güdülen siyaset aslında kendi gruplarıyla diğerleri arasında tamamlayıcılık ve karşılıklı bağımlılık yaratmaktır. Ulema sınıfı kendini vazgeçilmez kılarak mevkiini güçlendirmeye çalışır ve kendisiyle laik gruplara atfettiği birbirini tamamlayıcı roller de ulemanın evrenselleşmesini gerektirmek bir yana böyle bir gelişmeyi resmen dışlar mahiyettedir. Töreler üzerinde tekelci bir otorite hakkı iddia etmelerinin dışında gıptayla taklit edilmeyi istemezler. Kendileri tahrik etseler dahi en içten iltifat ve taklitten bile hoşlanmazlar.

İslamiyette olduğu gibi başka yerlerde de ulema sınıfı kendilerine yaraşır bir ciddiyetle zaman zaman dindaşlar arasında mutat inancı zayıflayanlar için uygulanacak misyoner görevler yüklenir. Burada insanlara sadece dua etmelerini veya savaşmalarını ya da çalışmalarını emreden ve mevcut tabakalara birbirlerinin alanlarına müdahele etmemelerini söyleyen bir kural yoktur. Dinin gerçek kuralları açısından bakıldığında eğer yetenek ve enerjileri müsaade ediyorsa herkes bu üç ayrı işin hepsini birlikte yapmaya mezundur. (Bu gizli eşitlikçilik İslamın modern dünyaya başarıyla uyarlanmasında çok önemli olmuştur.) Yani aşırıya kaçmayan ruhani misyoner bir kültür siyasetinin güdülmesine karşı resmi veya teolojik bir engel yoktur. Uygulamada ise hâlâ bir sorun mevcuttur. Eğer herkes gerçekten sistematik bir biçimde kendini hukuk-teoloji çalışmalarına verseydi koyunlara, keçile-

re ve develere kim bakardı? Sahra'nın bazı yörelerinde kabileler arası sözleşmeyle tümü Kutsal Kitap İnsanları olarak belirlenen kabileler vardır. Ancak uygulamada bu yalnız dini personelin adet üzere bu kabile üyeleri arasından seçileceği anlamına gelmektedir. Yani kabilenin tümü de gerçekten din uzmanları olacak demek değildir. Bunların çoğu çalışmaya ve savaşmaya devam ederler. Yetişkin erkek nüfusunun çok anlamlı bir oranının kendini gerçekten hukuk çalışmalarına verdiği tek topluluk Doğu Avrupa'da bazı Yahudi topluluklarıdır. Ancak bu özel ve aşırı bir örnektir ve zaten bu toplulukların kendileri daha geniş ve karmaşık bir toplumun alt gruplarını teşkil ederler.

Yani çok derin, güçlü ve altedilemez nedenlerden dolayı okuryazar tarım çağı toplumlarında ulema sınıfı toplumun tümüne hakkıyla hakim olamaz ve onu zaptetemez. Bazen kendi kuralları izin vermez bazen de dış engeller bunu imkânsız kılar; ancak kendi kuralları bu emelin gerçekleşmesine her zaman elverişli olsa bile zaten dış engeller yeterli ve etkin bir mani teşkil edeceklerdir.

Tarım düzeninde, toplumun bütün düzeylerinde evrenselleşmiş bir ulemayı ve yazıyla güçlendirilmiş, merkezin dayattığı kuralları olan türdeş bir kültürü zorla kabul ettirmeye çalışmak boş bir rüya olurdu. Bazı teolojik doktrinler böyle bir programı içerse de bu uygulanamaz ve uygulanmamıştır. Açıkcası böyle bir şey yapılamaz, çünkü gerekli kaynaklar mevcut değildir.

Ancak eğer günün birinde ulema sınıfı kendi çabasıyla veya kahramanca ve mucizevi bir iç *cihad*la değil de çok daha etkili, derin kökleri olan bir toplumsal güçle yani işbölümü ve üretici ve düşünsel süreçlerin

tüm doğasının tamamen dönüşümü sonucunda evrenselleşir ve tüm toplumu kapsarsa acaba ne olur? Bu sorunun yanıtı ve de sözü edilen dönüşümün doğasının belirlenmesi ulusculuğun anlaşılması açısından can alıcı bir nokta olacaktır.

Şuna da dikkat edelim ki tarım düzeninde yalnız bazı seçkin tabakalar, yukarıda tanımlanan özel tekniklerin biri veya diğeri kanalıyla, sistematik bir biçimde hadım edilmişlerdir. Böyle olsa bile Eflatun'un öngördüğü gibi hadımlaştırmayı sonsuza dek yürütmek zordur. İster Memluk ister Yeniçeri olsun muhafızlar, bürokratlar veya ayrıcalıklı gelir sahipleri rüşvet almaya başlar, toplumda çıkar, bağlantı ve süreklilik sahibi olur veya şan, şeref, zenginlik peşinde koşup kendi adlarını devam ettirmenin çekiciliğiyle baştan çıkarlar. Tarım çağı insanı sanki çürümeye yatkın bir madenden yapılmıştır.

Onun ardılı olan sanayi çağı insanı ise tamamen olmasa da daha saf bir madenden yapılmış gibidir. Kazara, sonunda ulemanın evrenselleştiği, okuryazarlığın bir uzmanlık değil de diğer bütün uzmanlıkların önkoşulu olduğu ve tüm mesleklerin kalıtsal olmaktan çıktığı bir toplumsal düzen ortaya çıkarsa ne olur? Aynı zamanda hadımlaştırma da hemen hemen evrenselleşse ve çok etkili kılınsa, içimizde herkes sanki üzerine bir Memluk cüppesi geçirmiş gibi görevinin gereklerini akrabalık haklarının üstünde tutsa acaba ne olur? Ulemanın evrenselleştiği ve herkesin Memluklaştığı bir çağda kültür siyaset ilişkisi kökten değişime uğrar. Bir üst kültür toplumun tümüne yayılır, toplumu tanımlar ve yönetim onu desteklemek zorunda kalır. İşte ulusculuğun sırrı da **budur**.

SANAYİ TOPLUMU 3

Sanayi toplumunun kökenleri hâlâ bilimsel tartışma konusudur ve bana öyle geliyor ki bu tartışma büyük olasılıkla sonsuza dek sürecek. Çok büyük, farklılaşmış ve girift bir toplumda muazzam karmaşık bir dönüşüm gerçekleşti; bu benzersiz bir olaydı: hiçbir taklitçi sanayileşme ilk özgün sanayileşme ile aynı tür bir olaymış gibi değerlendirilemez. Çünkü bütün diğerleri gerçekten taklitçiydi; sanayileşmenin mümkün olabileceği artık yerleşmiş bir gerçek olarak bunlara ışık tutuyordu ve (gıpta edilen örneğin çok çeşitli yorumları olmasına rağmen) bunun bazı avantajları vardı. İlk özgün sanayileşme ne yaptıklarının bilincinde olmayan insanlar tarafından gerçekleştirilmişti ki (olayın özünü oluşturan bu bilinçsizlik hali onu) aslında tekrarlanamaz kılıyordu. İlk özgün sanayileşmenin aynen tekrarlanmamasına yol açan bazı geçerli nedenler vardır: bir olayın tekrarı zaten özgün halin farklılaşması demektir; erken modern Batı Avrupa koşulları hiçbir şekilde yeniden üretilemez ve sadece teorik bir noktayı kanıtlamak için yapılacak böyle büyük çapta deneyimler ahlâkî açıdan düşünülemez bile. Durum ne olursa olsun böylesine karmaşık bir sürecin bağlantıla-

rını çözebilmek için bu tecrübeyi bir değil birkaç kez tekrarlamak gerekir ki bu da mümkün değildir.

Ancak sanayileşmenin nedenlerini inceleyen ayrı bir bilim dalını oluşturmasak da sanayi toplumunun genel işleyişine ilişkin modeller sunarak bu konuda bir ilerleme kaydetmeyi ümid edebiliriz. Aslında Max Weber'in çok tanınmış bir eseri olan *Protestan Etik ve Kapitalizm'in Ruhu*'nun gerçek değeri ve önemi bence onun kapitalist ruhun doğuşu ile ilgili göz kamaştırıcı ancak spekülatif ve bir sonuca ulaşamayan önermesinde değil daha ziyade yeni toplumsal düzeni oluşturan genel farklı nitelikler üzerine yaptığı açıklamalarda yatmaktadır. Gerçekten de ilginin kapitalizmin kökenlerinden sanayileşmenin kökenlerine kayması ancak Weber'den sonra (tamamen Weber'e gönderme şeklinde) ve kapitalist olmayan sanayi toplumlarının da ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiş olmasına rağmen, bu çok önemli sorunun yeniden formüle edilmesi aslında Weber'in girişimci ruha duyduğu ilginin yanısıra bürokrasi ile de ilgilenmiş olmasının bir sonucudur. Eğer merkezileşmiş bir bürokrasi de akılcı bir işadamı kadar yeni ruhu (**Geist**) temsil ediyorsa o zaman kapitalizmin kendisiyle değil sanayileşme ile ilgilenmemiz gerektiği çok açıktır.

Akılcılık kavramı bu yeni ruhun Weber'ci yorumunda ve bence akla yatkın herhangi bir açıklamasında temel ve önemli nokta olmalıdır. Weber özellikle bu meselede de olduğu gibi tutarlı ve yeterli tanımlar verme konusunda pek becerikli değildi. Gene de akılcılık kavramını kullanış biçimlerinden bu kavramla neyi kasdettiğini ve bu temel kavramın konu açısından belirleyici olduğunu çıkarsamak tamamen mümkündür.

Bilindiği gibi bu kavram onsekizinci yüzyılın en büyük iki filozofu David Hume ve Immanuel Kant tarafından eşi bulunmaz bir felsefi derinlikle enine boyuna tartışılmıştır. İki filozof da hoş bir yanılgı içinde insan aklını herhangi bir zaman ve yerde varolduğu haliyle (**an sich**) incelediklerini sanırken aslında doğuşuyla çağlarına damgasını vuran yeni ruhun genel mantığına ilişkin çok derin açıklamalarda bulunuyorlardı. Bu iki düşünürün paylaşmış oldukları görüşler en az paylaşmadıkları kadar önemliydi.

Weber'in akılcılık kavramında şu iki unsur çok açıkça belirmektedir. Birincisi insicam veya tutarlılık, yani benzer olaylarda benzer davranışlarla ortaya çıkan düzenlilik ki bu bir anlamda iyi bir bürokratın ruhu ve onuru da demektir. İkincisi ise belirli, açıkça ifade edilmiş ve saptanmış amaçlar doğrultusunda mevcut en uygun araçların soğukkanlı akılcı seçimi, yani başka bir deyişle ideal girişimcinin ruhu olan, randımandır. Düzenlilik ve randıman gerçekten de akılcılığın genel ruhu içinde yer alan bürokratik ve girişimci unsurlar olarak görülebilir.

Ben bu iki unsurun gerçekten birbirinden bağımsız olduğuna inanmıyorum. Amaca-uygun-araç olarak belirlenen randıman kavramı kişinin "alakasız" hususları bir yana bırakarak aynı problemin çözümüne hep aynı yoldan giderek varacağı anlamına gelir ve böylelikle bürokrasiye özgü sorunla davranış arasında simetri sağlama gereğini hemen bir kural haline getirir. Simetri zorunluluğu aslında hemen kural olarak randıman doğurmayabilir (gerçekten Weber'in de dikkat çektiği gibi ne kadar dürüst ve vicdanlı olsalar da bürokratların muhakkak randımanlı olmadıkları gözlemle sabittir). Bununla birlikte düzenlilik gereğinin sü-

rekli ve yapay olmayan bir biçimde uygulanışı gerek amaçların gerekse de olguların yani tüm bunların cereyan ettiği ortamın belirlenmesi için genel ve tarafsız bir dilin kullanımı anlamına gelir. Böyle bir dil de amaçlarla araçları açıkça belirterek sonunda açıkça tanımlanmış amaçlara sadece en iyi randıman sağlayacak araçlarla ulaşılmasını temin eden eylem biçimlerine izin verecektir.

Weber'in çok net bir biçimde farkında olduğu akılcı ruhun yukarda tanımladığımız iki ögesinin (düzenlilik ve randıman) altında yatan Hume ve Kant'ın keyifle genelde insan aklını incelediklerini zannederek çok iyi kavradıkları daha derin bir özelliktir: Herşeyin genel tanımı için geçerli olacak gerçeğin ortak bir ölçütü ve evrensel düzeyde kavramsal geçerlilik ile Descartes tarafından daha önce güçlü bir biçimde vaaz edilip özellikleri belirlenmiş çözümleme anlayışı (**esprit d'analyse**). Akılcılık, bu unsurların hepsini bizi ilgilendirdiği kadarıyla çağdaş ruhun sırrı olarak varsaymaktadır. Ortak veya tek kavramsal geçerlilik olarak kasdettiğim şudur: bütün gerçekler tek, sürekli bir mantık ortamında yer almaktadır ve bunları ifade eden cümleler birleştirilebilir ve birbirleriyle ilişkilendirilebilir; böylece ilke olarak dünyayı tek bir dil açıklar ve bu dil kendi içinde bir bütündür. Veya olumsuz tanımlar kullanacak olursak başka gerçeklerin müdahalesi veya çelişki yaratıcı etkisine karşı korunmuş ve kendilerine ait yalıtılmış bağımsız mantık ortamlarında yaşayan hiçbir özel, ayrıcalıklı, yalıtılmış olgu ya da alan yoktur. Modernlik ve akılcılık öncesi görüntülerin en çarpıcı özelliği işte buydu: Çok sayıda tam olarak birleşmemiş ancak hiyerarşik bir düzende birbirleriyle ilişkili alt-dünyaların birarada yaşaması ve özel ayrı-

calıklı, kutsallaştırılmış ve alışılagelmiş yaklaşımla ulaşılmayan olguların varoluşu...

Geleneksel bir toplumsal düzende avlayıcılığın, hasad zamanının, çeşitli törenlerin, karar merciinin, mutfağın veya haremin dilleri özerk sistemler oluştururdu. Bu çok farklı alanlardan elde edilen cümleleri birleştirmek, aralarındaki tutarsızlıkları ayıklamak ve hepsini birleştirmeye çalışmak ise toplumsal gaf sayılırdı veya daha kötüsü muhtemelen dine küfretmek veya dine saygısızlık anlamına gelirdi ve böyle bir çabanın anlamı kavranamazdı. Aksine, toplumumuzda dilin her anlamda kullanımının eninde sonunda tek bir ahenkli dünyaya atıfta bulunduğu ve birleştirici tek bir dile indirgenebileceği ve hepsini birbirleriyle ilişkilendirmenin meşru olduğu varsayılmaktadır. "Tek bağlantı" kavranabilir ve kabul edilebilir bir idealdir. Modern bilgi felsefeleri çoğu kez bu fikir ve emelimizin ifadesi ve düzene konmuş halidir; bu ideal aynı zamanda filozofça bir kapris olmayıp derin toplumsal köklere sahiptir.

Olguların eşit ve türdeş bir biçimde takdimi, tüm ayırılabilecekler parçalarına ayrılmadan yani (bu sadece düşüncede mümkün olsa da) Kartezyen çözümleme anlayışıyla (**esprit d'analyse**) tüm karmaşık yapılar onları oluşturan parçalara bölünmeden ve hazır reçeteler halinde sunulan kavramsal paketlere sırt çevirmeden tam gerçekleşmiş sayılmaz. Geleneksel görüntüler ve bu görüntülerin içerdiği önyargılar tamamen meselelerin birbirine bağlanması nedeniyle süregelmiştir ve biz kendimizi bundan ancak meseleleri tek tek değerlendirmede ısrar ederek kurtarmış olduk. Düşünceler dünyasına ait bu paket kavramlar ve sürekliliği olmayan kavramsal ortamlar insan dünyasın-

da sabit toplumsal gruplara ve yapılara tekabül eder. Aynı şekilde Hume veya Kant'ın felsefelerinde algılandığı gibi metrik bir düzene tabî olmuşçasına birleşmiş ve standartlaşmış gerçekler dünyasının benzeri de kitle toplumunun kimliksiz (anonim) ve eşit insan topluluklarıdır. İleri sürdüğümüz tartışmada biz aslında düşüncelerden çok insanlar ve insan topluluklarıyla ilgiliyiz, ancak insanların düşüncelerinin sürekli ve bütüncül sistemler içinde birleştirilmeleri insanların akışkan ve kültürel süreklililği olan topluluklarda yeniden gruplaşmalarıyla bağlantılıdır.

Sanayi toplumu, kendiliğinde sürekli büyüme ile beslenen ve buna dayanan tek toplumdur ve bu büyümenin sürekli bir gelişmeye yol açması beklenir. Tahmin edileceği gibi ilerleme ile sürekli gelişme kavramı ve idealini yaratan ilk toplum da gene sanayi toplumudur. En gözde toplumsal denetim biçimi olarak toplumsal kızgınlığı maddi büyümeyle önlemeye çalışarak evrensel bir vergi sistemi (*Danegeld*) getirmiştir; en büyük zaafı ise toplumda rüşveti azaltma beceriksizliği ve bolluğun bir süre için azalması ve toplumda dağıtımın aksaması nedeniyle başgösterebilecek meşruiyet kaybına karşı koyamamasıdır. Geçmişte birçok toplum zaman zaman yenilikler icat etmiş ve durumlarını düzeltmiştir; bazen de bu düzelmelerin tek tek değil bir alay halinde geldiği söylenebilir. Ne var ki düzelme hiçbir zaman sürekli olmamış ve böyle olması da beklenmemişti. Bu denli alışılmamış ve kayda değer bir beklentinin doğması için özel bir durumun gerçekleşmesi gerekirdi.

Gerçekten de hiç alışılmamış ve benzersiz bir gelişme meydana geldi. Türdeş, sistematik ve ayırımcı olmayan yasalarla düzenlenen ve sonu gelmeyecek keşif-

lere açık bir dünya kavramı kullanılacak araçlar açısından önceden belirlenmiş hiçbir beklenti ve sınır tanımayan sonsuz yeni bileşim olanakları sunuyordu. Yani hiçbir olanak yasaklanmayacaktı ve olayların gelişimine ve arzu edilen sonuçlara ulaşmak için ne tür bileşimlerinden yararlanılabileceğine sonunda sadece kanıtlar karar verecekti. Bu tamamen yeni bir ufuk açıyordu. Eski dünyalar bir yanda her biri bir amaca yönelik, hiyerarşik ve belirli bir "anlamı" olan tek tek kosmoslar, diğer yanda da pek birleşmemiş herbiri kendi dil ve mantığını kullanan ve tek bir düzenlilik içine hapsolunmayacak alt-dünyalardan oluşuyordu. Yeni dünya ise aksine bir yanı ile ahlaki olarak durağan, diğer yanı ile ise üniter idi.

Hume'un felsefesi bu yeni ufku sistemleştiren en önemli belgelerden biridir. En iyi bilinen kısmı felsefenin genel bakış açısından ve temel öngörülerinden de çıkarsanabilecek nedenselliğin açıklanmasına ilişkin kısmıdır. Bu açıklama son kertede şunu ileri sürer: Eşyanın tabiatına göre hiçbir şey hiçbir şeyle doğal bir bağlantı içinde değildir. Bu dünyanın mevcut bağlantılarını kurmak ancak önce düşüncede birbirinden bağımsız düşünülebilecek şeyleri ayırmak (ki böylece bir anlamda saf unsurları ayrıştırabiliriz) sonra da tecrübeye dayanarak hangi unsurların birbiriyle gerçekten bağlı olduğunu saptamakla mümkün olur.

Pekala, dünya böyle mi kurulmuştur? **Bizimkisi** evet. Bu sonsuz keşiflere açık bir dünyanın önkoşulu ve bedelidir. Araştırma şu veya bu bakış açısı ve yaşam biçimine özgü doğal yakınlıklar ve ilişkilerle sınırlanmamalıdır. Ve, tabii ki, Hume'un nedensellik açıklaması sadece hiçbir kısıtlamaya tabii olmayan ebedi araştırmacının içinde bulunduğu arka planın hayran-

lık uyandıran bir özeti değildir. Aynı zamanda bu araştırmacının ekonomik planda benzeri olan modern girişimciye özgü davranışın da açıklamasıdır. Törenin belirlediği bir toplumsal düzen ve ritm içinde emek, teknik, malzeme ve kalıbın birleştirilmesi akıl çağının tüccar ve imalatçısına göre değildir; bu çağın girişimcilerinin atılım yapması ve parçası oldukları ekonominin ilerlemesi yüksek kâr gibi çok açık bir amaca hizmet edecek her türden aracın gene sadece kanıtlara dayanarak kısıtlanmadan seçilebilmesine bağlıdır. (Bu girişimcilerden önce varolan veya aynı çağda varlığını sürdürmüş feodal benzerleri ise başarıya ulaşmada tek bir ölçütü seçip çıkarmak için bile zorlanacaklardı. Onlar için kâr toplum içindeki konumlarını muhafaza etmek gibi başka tek tek ayrıştırılamayacak amaçlarla karışmış olacaktı. Adam Smith Glasgow'lu bir kentli ile örneğin Lochiel eşrafından İskoç yüzbaşı Cameron arasındaki farkı çok açıkça görmüştür. Hume'un nedensellik teorisi Glasgow'lu kentlinin görüşlerini teyid etmektedir. Burada tartıştığımız mesele hem düşünsel hem de ekonomik açıdan (tabii ki ikisinin de birbirine bağlı olduğunu düşünerek) gelişmeye bağımlı olan bir toplumun görüşüyle ilgilidir çünkü öncelikle sürekli büyüyen ve ilerleyen bir toplumun doğurduğu sonuçlarla ilgileniyoruz. Ancak böyle sürekli bir büyümenin sonuçlarıyla onu doğuran sözkonusu görüş arasında çok dikkat çekici paralellikler mevcuttur.

SÜREKLİ BÜYÜMEYE AÇIK TOPLUM

Düşünce alanındaki gelişme, hiçbir unsurun tabiatında (**a priori**) bir başka unsurla çözülemeyecek bir bağı olmadığını ve herşeyin yeniden düşünmeye açık olduğunu varsaydığına göre ekonomik büyüme ve üre-

tim artışı da insanların faaliyetleri ve dolayısıyla rolleri açısından benzer bir yaklaşımı gerektirir. Roller ihtiyari ve bir amaca yönelik araç haline gelir. Eskiden toplumsal rollerin yapısında varolan istikrar, büyüme ve yenilikle hiç bağdaşmaz. Yenilik yeni şeyler yapmak demektir ve yeni şeylerin sınırları yerini aldıkları şeylerin sınırlarıyla aynı olamaz. Çoğu toplumlar hiç kuşkusuz zaman zaman iş tanımları ve lonca sınırlarının yeniden belirlenmesine uyum sağlayabilir ve tecrübe kazanmak için taktik değiştiren futbol takımları gibi sürekliliğini kaybetmez. Tek bir değişme ilerleme sayılmaz. Fakat bu tür değişimler sabit bir durum ve süreklilik kazanırsa ve meslek değişimlerinin sürekliliği toplumsal düzenin değişmez bir özelliği haline gelirse acaba ne olur?

Bu sorunun cevabı verildiğinde uluşçuluk probleminin en önemli kısmı da çözülmüş olacaktır. Ulusculuk karmaşık ve sürekli, zincirleme ilişkiler içinde değişen belirli bir tür iş bölümünden kaynaklanmaktadır.

Adam Smith'in ısrarla tekrarladığı gibi yüksek verimlilik karmaşık ve incelmiş bir işbölümü gerektirir. Sürekli artan verimlilik işbölümünün sadece karmaşık değil aynı zamanda sürekli ve çoğu kez de hızla değişen bir niteliğe sahip olmasını öngörür. Gerek ekonomik roller sisteminin kendisi gerekse de bu sistem içinde mesleklerin bu hızlı ve sürekli değişimi anında etkisini gösteren ve temelde çok önemli olan bazı sonuçlar doğurmaktadır. Bu sistem içinde yer alan insanlar yaşamları boyunca aynı konumda kalamazlar ve hatta bir nesilden öbürüne de aynı konumun kalması ancak nadiren mümkün olur. Mevkiler (bu ve başka nedenlerden dolayı) nadiren babadan oğula geçer. Adam Smith nesilden nesile geçen efsaneleri ger-

çek sanarak çoban topluluklarına yanlışlıkla sabit toplumsal konumlar atfetmekle birlikte burjuva toplumunda talih ve servetin gelip geçici olabileceğine dikkat çekmiştir.

Bu yeni tarz hareketliliğin ilk sonucu bir tür eşitlikçiliktir. Modern toplum eşitlikçi olduğu için hareketli değil hareketli olduğu için eşitlikçidir. Dahası, ister istemez iktisadi büyümeye duyduğu korkunç, herşeyi bastıran açlığı doyurmak için hareketli olmak zorundadır.

Sürekli bir biçimde sandalye kapmaca oyununa mahkum olan bir toplum, sahip olduğu sandalyeler arasında mevki, kast veya tabakaların birinden öbürüne geçişi engelleyen derin barikatlar inşa edemez. Bu durum hareketliliğe mani olacak ve hareketliliğe alışık toplumda dayanılmaz gerilimlere yol açacaktır. İnsanlar korkunç eşitsizliklere, ancak sabit ve töreyle kutsallaştırılmışsa katlanabilir. Ne var ki çılgınca hareketli bir toplumda törenin hiçbir şeyi kutsallaştıracak vakti yoktur. Taş yerinde ağırdır; yuvarlanan bir taş gibi hareketli toplum da başının üstünde tabakalaşmayı kutsal kılacak bir haleyi taşıyacak durumda değildir. Tabakalaşma ve eşitsizlik, bazen çok aşırı bir biçimde kendini gösterir. Ancak sessiz ve göze batmayan bir niteliği de vardır. Bu da servet ve mevki ayırımlarının bir şekilde yavaş gelişmesi, toplumsal mesafenin azlığı ve yaşam tarzlarının birbirine benzemesi, farklılıkların (tarım toplumuna özgü katı, mutlak ve uçurum yaratan farklılıkların aksine) sanki bir istatistiksel veya olasılık dağılımı niteliği göstermesi ve söz konusu toplumsal hareketliliğin bir yanılsama veya gerçeklik olarak algılanmasına bağlıdır.

Toplumsal hareketliliğin bir yanılsama olarak algılanması elzemdir ve belli bir ölçüde gerçeklik payı olmadan da bu yanılsamanın varolması mümkün değildir. Bu yukarı ve aşağıya doğru çalışan hareketlilik görüntüsünün ne kadar gerçeğe dayandığı duruma göre değişmektedir ve ciddi tartışma konusudur. Fakat aynı zamanda da bu görüntünün büyük ölçüde gerçeklikten kaynaklandığı makul ölçüler içinde şüphe götürmez. Çünkü roller sisteminin kendisi çok değiştiğine göre bu sistemde yer alan insanların da bazı sol kanat sosyologların iddia ettiği gibi katı bir tabakalaşma sistemine bağlı kalması mümkün değildir. Tarım toplumuna kıyasla sanayi toplumu hareketli ve eşitlikçidir.

Ancak oldukça sanayileşmiş ve büyümeye yönelik ekonominin meydana getirdiği bu eşitlikçilik ve hareketlilik olgusunun tüm özellikleri bundan ibaret değil. Yukarda sözü edilenlerin yanısıra, sanayi toplumu işbölümü ile oldukça karmaşık ve tamamen gelişmiş bir tarım toplumundaki işbölümünü karşılaştırdığımızda, yeni işbölümünün daha iyi anlaşılabilecek bazı üstü kapalı özellikleri olduğunu görürüz. İkisi arasındaki bariz farklılık şudur: sanayi toplumu daha hareketli tarım toplumu ise daha istikrarlıdır. Aslında genellikle biri hareketli öbürü de istikrarlı olmak ister; biri toplumsal gerçekliğin izin verdiğinden daha çok istikrarlı olduğu görünümünü vermek ister diğeri de eşitlikçilik idealini gerçekleştirmek istiyor gibi görünerek gerçek sınırlarının ötesinde bir hareketlilik iddiasındadır. Her iki sistem de kendi temel özelliklerini abartma eğilimlerine rağmen birbirleriyle karşılaştırıldıklarında gerçekten de kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri niteliğe dikkat çeker bir ölçüde sahip görünmektedirler: biri katı, diğeri ise hareketlidir. Fakat bunlar

bariz zıtlıklar ise bunlara eşlik eden daha gizli özellikler acaba nedir?

Oldukça gelişmiş bir tarım toplumundaki ile ortalama bir sanayi toplumundaki işbölümünü ayrıntılı bir biçimde karşılaştıralım. Böyle bir sanayi toplumunda her tür işlev için, sözgelimi, en azından bir çeşit uzman yetişmiştir. Araba tamircileri tamir ettikleri arabanın markasına göre uzmanlaşmaktadırlar. Sanayi toplumunun nüfusu daha çoktur ve muhtemelen en doğal sayım yöntemlerine göre daha çok sayıda farklı iş mevcuttur. Sadece bu anlamda işbölümü oldukça yol almıştır.

Fakat başka bir ölçüt kullanıldığında tamamen gelişmiş bir tarım toplumunda daha karmaşık bir işbölümünün varlığı söz konusu olabilir. Böyle bir tarım toplumunda uzmanlıklar arasındaki mesafeler, sözü edilen sanayi toplumunun daha çok sayıdaki, ancak aralarında ortak tarz benzerlikleri olduğu söylenebilecek uzmanlıkları arasındaki mesafelerden daha fazladır. Olgunlaşmış bir tarım toplumunun bazı uzmanlıkları aşırıya kaçar. Şöyle ki bunlar ömür boyu süren, çok uzun zaman alan ve çok erken yaşlarda başlayarak insanların kendilerini hasrettiği ve diğer ilgi alanlarından vazgeçmelerini gerektiren bir eğitimin meyvalarıdır. Bu toplumlarda zenaat ve el sanatları üretimi büyük ölçüde emek ve beceri yoğundur ve ev içi sanatları ve süslemeleri ile gastronomisi, kullandığı araçları ve işlemeleri oldukça yapay kaçan, sanayi toplumlarının hiçbir zaman erişemeyeceği ölçüde bir incelik ve yetkinlik düzeyine sahiptir.

Can sıkıcılığı ve kuruluğunun yamsıra, gelişmiş tarım toplumunda öğretmenlerin ulaştığı skolastik ve tö-

rensel karmaşıklık çoğu kez insan aklının sınırlarını zorlamaktadır. Kısacası bir tarım toplumunun çoğunluğunu oluşturan köylüler kendilerine düşen toplumsal görevleri yerine getirirken hemen hemen her biri bir diğerinin yerini alabilir; uzmanlardan oluşan küçük bir azınlık ise dikkat çekecek bir biçimde birbirini tamamlar, bu uzmanların veya uzman grupların her biri birbirine bağımlıdır ve uzmanlık konularında bile kendi kendilerine yetemezler.

Sanayi toplumunda çok büyük sayıda uzmanlık dalı olmasına karşılık uzmanlar arasındaki mesafe çok büyük değildir. Uzmanlık sırları bütün uzmanlarca kavranabilir niteliktedir, meslek el kitaplarının dili büyük ölçüde ortaktır ve bazen zor olmakla birlikte yeniden meslek eğitimi görmek genelde ürkütücü değildir.

Demek ki birindeki hareketliliğe karşın diğerindeki istikrarın dışında sözkonusu iki toplum arasında işbölümü açısından gizli ancak derin ve önemli bir niteliksel farklılık var. Durkheim aslında gelişmiş sanayi öncesi uygarlıklarla sanayi toplumunu "organik dayanışma"olarak tanımladığı tek bir kategoride sınıflandırıp, organik dayanışma yani birbirini tamamlayan işbölümüne ilişkin gerekli ayrımları yapmamakla hatalı davranmıştır. Aradaki fark veya yapılması gereken ayırım şudur: sanayi toplumunda eğitimin büyük bir kısmı **örgün** eğitimdir ve bu eğitimi alan kişinin bu **eğitim sonrası** yapacağı oldukça uzmanlaşmış meslek faaliyetleriyle özel bir bağlantısı yoktur. Sanayi toplumu birçok açıdan bütün toplumlar arasında en yüksek derecede uzmanlaşmış bir toplum olabilir ancak eğitim sisteminin şimdiye kadar varolanlar arasında en az uzmanlaşmış olduğu ve en fazla evrensel standartlaşma getirdiği tartışma götürmez. Tüm çocuklar ve bü-

yüme çağındakilere veya bunların çoğuna şaşılacak derecede ileri bir yaşa kadar aynı tür eğitim veya öğrenim verilmektedir. Uzman yetiştiren okullar eğitim sürecinin sonunda ancak bir önceki uzun uzmanlaşmamış eğitimi tamamladıkları ölçüde prestij kazanırlar; daha genç yaştakilerin eğitimi için düşünülmüş uzmanlık okullarının ise prestiji yoktur veya olumsuzdur.

Bu durum bir paradoksa veya daha erken çağlardan günümüze kalmış bir mantıksızlığa mı işaret etmekte? Yüksek eğitimin, sadece "centilmenvari" veya rahatı-yerinde vakti-bol sınıfın insanlarına özgü unsurları üzerinde duranlar böyle düşünmektedir. Yüksek eğitimin bazı gösterişli ve yapmacıklı tarafları gerçekten de alakasız ve günü geçmiş şeyler olsa da, temel gerçek -yani örgün, uzmanlaşmamış eğitimin yaygınlığı ve önemi- oldukça uzmanlaşmış sanayi toplumunun bir paradoksu değil tamamen bu topluma uygun ve onun gerekli bir parçası olarak belirmektedir. Sanayi toplumunda varolan uzmanlaşmanın türü tamamen uzmanlaşmamış ve standartlaşmamış ortak bir temele oturmaktadır.

Modern bir ordu, yeni askere alınanları, önce orduya özgü temel iletişim dili, tören ve becerileri öğretmek ve benimsetmek için ortak örgün bir eğitimden geçirir ve ancak bu aşamadan sonra daha uzmanlaşmış bir eğitim yapılır. Nisbeten daha küçük sayıda oldukça yüksek bir eğitimden geçmiş uzmanların dışında gerekli uygun eğitimi almış her askerin, bir uzmanlık dalından öbürüne geçebilmek için çok zaman kaybetmeden yeniden eğitilebileceği varsayılır veya ümid edilir. Modern toplum da bu açıdan modern bir orduya benzer hatta onu geçer bile. Okuryazarlık, rakam kul-

lanma, temel iş alışkanlıkları ve beceriler ve temel teknik ve toplumsal becerilere aşinalık gibi bazı ortak niteliklerin kazanılmasında ısrar ederek adaylara çok uzun ve oldukça ayrıntılı bir eğitim sunar. Toplumun büyük bir kesimi için iş hayatında kullanılan belirgin beceriler ya iş esnasında ya da çok uzun sürmeyen ek bir eğitim parçası olarak daha önce aldıkları temel eğitimin üzerine eklenir ve tüm nüfusa açık örgün eğitimi tamamlayan herkesin çok zorlanmadan başka işler için yeniden eğitilebileceği varsayılır. Genellikle öğrenilmesi gereken ek beceriler oldukça çabuk öğrenilebilen birkaç teknik, bunun yanısıra "tecrübe" yani iş ortamı ve bu ortam içinde çalışanlar ve çalışma biçimlerine aşinalıktan ibarettir. Bu süreç biraz zaman alabilir ve bazen de iş ortamı onu dışarıya karşı koruyan bir gizli güçle çevrili görünebilir ama sonuçta yapılması gereken pek fazla birşey yoktur. Bir de gerçek uzmanların oluşturduğu bir azınlık vardır ki bunların mevkilerine etkin bir biçimde sahip çıkabilmeleri fazladan aldıkları uzun eğitime bağlıdır. Ve bu mevkilere ancak tamamen aynı özel eğitim geçmişine ve yeteneğe sahip olanlar gelebilir.

Evrensel okuryazarlık ve eğitilme hakkı modern değerler tapınağının çok iyi bilinen bir tarafıdır. Devlet adamları ve politikacılar bundan saygıyla sözeder, insan hakları bildirileri, anayasalar ve parti programları gibi siyasi metinler de bu hakları kutsallaştırır. Bütün bu söylediklerimizin şimdiye kadar garip kaçan bir tarafı yok. Aynı durum, temsili ve sorumlu hükümet, serbest seçimler, bağımsız yargı, konuşma ve toplanma özgürlüğü gibi şeyler için de geçerli. Bu takdir gören değerlerin çoğu dünyanın birçok yerinde sık sık sistematik bir biçimde çiğneniyor ve kimse gözünü bile

kırpmıyor. Çoğunlukla bu bildirilere alışkanlık sonucu sadece laf kalabalığı diye bakmak daha doğru sayılıyor. "Gün-aydın" diyen bir insan hava raporu hakkında ne kadar bilgi veriyorsa konuşma özgürlüğü ve serbest seçim teminatı veren çoğu anayasa da tanımladığını iddia ettiği kendi toplumu hakkında ancak o kadar bilgi vermektedir. Bütün bunların hepsi herkesin bildiği şeyler. Evrensel ve bir merkezce teminat altına alınan eğitim ilkesinin çok ilginç ve önemli olan tarafı ihlâl edilmekten çok riayet edilmekte olmasıdır. Bu haliyle de modern idealler arasında diğerlerine benzemeyen kendine özgü bir durumu vardır ki bu da ayrı bir açıklamayı gerektiriyor. Profesor Ronald Dore bu eğilimi, özellikle de gelişmekte olan toplumlarda gözlenen resmî "kağıt üstünde kalan" niteliklerin abartılmasını çok güçlü bir biçimde eleştirmiştir[1]; ve bu durum hiç kuşkusuz bazı zararlı yan etkiler doğurmaktadır. Fakat gene de Profesor Dore'un "Diploma Hastalığı" olarak teşhir ettiği bu olgunun derin köklerine tamamen vakıf olduğundan şüpheliyim. Artık becerilerin resmi olmayan ve yakın ilişkiler içinde aktarılmasına saygı gösteremeyecek bir dünyada yaşıyoruz çünkü bu tür aktarımların mümkün olduğu toplumsal yapılar çözülmektedir. Böylece saygı duyabileceğimiz tek tür bilgi, dürüst ve taraf tutmayan bir biçimde yapılan sınavlar neticesinde elde edilen diplomalara damgasını vuran oldukça tarafsız öğrenim merkezlerinin onayladığı bilgidir. Yani bizler için aslında "Diploma Hastalığı"ndan kurtuluş yok.

Bütün bunlar yukarda tanımladığımız evrensel,

1 Ronald Dore, *The Diploma Disease*, Londra, 1976. Daha erken bir aşamada okuryazarlığın toplumsal anlamları için bkz. Jack Goody (der) *Literacy in Traditional Societies*, Cambridge, 1968.

standartlaşmış ve örgün eğitimin modern toplumun etkin bir biçimde işleyişinde **gerçekten** çok önemli bir rol oynadığı ve bu toplumun kullandığı bir laf kalabalığı veya kendi kendini reklam etme meselesinin bir parçası olmadığı anlamına gelmektedir. Gerçekten de böyledir. Bu rolün ne olduğunu anlamak için (belki onun kullandığı anlamda olmasa bile) Marx'ın bir deyimini kullanarak modern toplumun yalnız üretim biçimini değil herşeyden önce bu toplumun kendini **yeniden üretme** biçimini tartışmak zorundayız.

TOPLUMSAL KALITIM

Toplumdaki bireylerin ve grupların yeniden üretimi ya yüzyüze, teke tek ilişkiler aracılığıyla yani bir iş yapılırken eğitmek ilkesiyle ya da merkezi yöntem denebilecek bir yöntemle mümkündür. Yeniden üretimi gerçekleştirecek tabii ki birçok başka karışık ve ara çözümler de vardır ancak bunları öncelikle sözünü ettiğimiz bu iki aşırı hatta iki kutuba ayrılmış sayılabilecek seçeneğin tartışmasını yaptıktan sonra değerlendirmemiz daha doğru olacaktır.

Teke tek, iş yapılırken eğitmek metodu, bir aile, akraba grubu, köy, kabile mensupları veya bunlara benzer oldukça küçük üniteler tarafından doğan bebeklere sahip çıkıp onların ortak toplumsal hayata katılmalarını sağlayarak ve onları buna mecbur ederek bir yandan da özel talim, beden eğitimi yöntemleriyle toplumsal ilkeler, özel durumlarda uygulanan törenler (**rites de passage**) gibi şeyleri öğreterek onların kendilerinden bir önceki neslin yetişkinlerine en benzer bir şekilde çocukluktan yetişkinliğe geçmelerini temin etmek amacıyla kullanılır. Böylelikle toplum ve onun kültürü sürekli varolmaya devam eder.

Diğer tarafta merkezi yöntem aracılığıyla yeniden üretim dediğimiz olanak yerel yöntemin çok büyük ölçüde başka bir yöntemle tamamlanması (veya aşırı durumlarda tamamen onun yerine geçmesi) demektir. Bu diğer yöntemi üstlenen, yerel topluluktan farklı, ayrı bir eğitim veya talim-terbiye merkezi vardır ve söz konusu genç insanların hayata hazırlanmaları sorumluluğunu alıp sonuçta eğitim süreci bittiğinde onları kendilerine düşen rolleri yerine getirmek üzere topluma iade eder. Bu sistemin aşırı bir örneği Osmanlı imparatorluğunda yüksek bir mükemmellik ve etkinlik derecesine ulaşmıştı. Devşirme ve yeniçeri sistemi olarak bilinen bu örnekte genç oğlanlar ya fethedilen topraklarda yaşayan halktan zorunlu olarak vergi gibi toplanır ya da esir olarak satın alınır ve sonra ideal biçimiyle ailelerinden ve geldikleri toplumun kökenlerinden tamamen kopmaları amaçlanarak sistematik bir biçimde savaş veya idari görevler için eğitilirlerdi. Kişinin hayatını bu kadar tamamen etkilemese de başka bir örnek İngiliz üst sınıfının uygulamış olduğu ve halen de kısmen uyguladığı erken yaştan itibaren yatılı okul eğitimine dayanan sistemdir. Bu sistemin başka değişik türleri zaman zaman nisbeten basit, okuryazar olmayan tarım toplumlarında da görülmüştür.

Alt topluluklardan oluşan toplumlar ikiye ayrılabilir: birinde mevcut alt topluluklar eğer gerekliyse toplumun geri kalan kısmından yardım görmeden kendilerini yeniden üretebilirler; diğerinde ise alt topluluklar arasındaki karşılıklı tamamlayıcılık ve bağımlılık o kadar yüksektir ki bu mümkün olamaz. Genellikle tarım toplumunun farklı kesimlerinin ve alt topluluklarının, kendilerini bağımsız bir biçimde yeniden üretmeye **muktedir** oldukları söylenebilir. Antropolojik

anlamda bütünleşmemiş ve parçalara ayrılmış toplum da işte bu düşünceyi içermektedir: toplumun "parçası" aslında dahil olduğu büyük toplumun küçük bir örneğidir ve o toplumun yaptıklarının aynısını daha küçük bir çapta kendi başına yapmaktadır.

Bunun yanısıra kendini yeniden üretme kabiliyeti açısından ekonomik ve eğitim alanında kendi kendine yeterlilik arasındaki farkı belirtmek gerekir. Tarım konumunun yönetici tabakası tabii ki toplumun diğer kesiminden elde edilen üretim artığına bağımlıdır fakat eğitim açısından kendi kendilerine oldukça yeterli olabilirler. Kendi kendine yeterli olamamanın başka şekilleri toplumsal kurallar nedeniyle doğmuş olabilir, örneğin toplulukları dışardan gelen tören uzmanlarına veya gelin adaylarına bağımlı kılan kurallar olabilir. Burada sözünü ettiğimiz bir grubun ekonomik açıdan değil eğitim açısından kendi kendine yeterli olma kabiliyetidir. Grup olarak kendini yeniden üretmenin çok sayıda karmaşık, karışık ve ara biçimleri vardır. Feodal beyler oğullarını yerel mahkemelere yarı-stajyer yarı-tutsak olarak gönderdiklerinde, ustalar da kendi oğulları dışındaki çırakları kabul ettiklerinde, bu tür karışık sistemlerle karşılaştığımız açıktır.

Genel hatlarıyla tarım toplumundaki durum şöyle görünmektedir: nüfusun büyük bir çoğunluğu sonuçta gençlerini kendi bildikleri gibi iş esnasında günlük yaşamlarının bir parçası olarak eğiten ve böylece kendi kendini yeniden üreten birimler halinde yaşamaktadır. Bir azınlık grup ise uzmanlaşmış bir eğitimden geçer. Toplum gerek çırak yetiştirerek kendilerini yeniden üreten gerekse de topluluğun geri kalan kısmına törenlerin yürütülmesi, tedavi, öğüt verme ve kâtiplik gibi amaçlarla yarı zamanlı hizmet veren bir ya da bir-

kaç tam zamanlı eğitimci tabakası içermektedir. Kişiye kendi kültürünün kazandırılması diye tanımlayacağımız teke tek, topluluk içinde verilen talim ve terbiye ile uzmanlaşmış, topluluk dışı beceriler gerektiren ve böylece (topluluk dışından biriyle evlenmeye benzeterek) **topluluk-dışı talim ve terbiye** diye adlandırabileceğimiz gerçek anlamıyla eğitim arasında bir ayırım yapmakta yarar olabilir.

Okur yazar tarım toplumunda çok önemli bir tabaka okuyabilen ve okuma yazma öğretebilen, dolayısıyla o toplumun birkaç uzman sınıfından birini oluşturan kâtiplerdir. Bir lonca veya örgüt içinde toplanmış olabilecekleri gibi bunun tersi de mümkündür. Genelde yazı yazma kısa bir müddet sonra kayıt tutma işleminin ötesine geçtiğinden ve ahlaki ve teolojik bir önem kazandığından rahip kâtiplerin sayısı her zaman yazı teknisyenlerinin sayısından fazla olmuştur. Aslında önemli olan yazının kendisi değil de ne yazıldığı olduğundan tarım toplumunda yazılı belge açısından kutsal olanın dünyevi olana oranı açıkça birincisi lehinedir. Böylece yazarlar ve okurlar uzman hatta uzmandan da öte sayılırlar. Toplumun bir parçası olmakla birlikte kendilerini tüm toplumun sesi olarak görme iddiasındadırlar. Uzmanlıkları topluma birşey **söylemekte** ve üstelik belki de tahta oymacılarının uzmanlıklarından ve diğer süsleme sanatkârlarınınkinden daha fazla, tenekecilerinkine kıyasla ise çok daha fazla birşey söylemektedir.

Bu tür bir toplumda uzmanlardan çoğunlukla korkulur ve nefret edilir. Rahiplere karşı karmaşık duygular beslense de konumları genelde oldukça yüksektir. Rahipler hem uzmandır hem de diğerleri gibi toplumun bir parçasıdır; ancak aynı zamanda yukarda be-

lirttiğimiz gibi tüm toplumun sesi olma iddiasındadırlar. İçinde bulundukları durum doğal olarak bir paradoks taşır. Mantıkçıların derin ve anlamlı olduğunu iddia ettikleri bilmece depolarının içinde bir de Berberin Problemi vardır: bir köyde herkes kendi kendine traş olanlarla berberde traş olanlar olarak ikiye ayrılabilir. Peki bu durumda berberin kategorisi hangisi olacaktır? Berber kendi kendine traş olanlardan mı yoksa berberde traş olanlardan mı sayılmalıdır? Meselenin çözümünü bu haliyle mantıkçılara bırakalım. Ancak rahipler de bir bakıma berberin durumunda sayılırlar. Yeni adayları eğiterek kendi loncalarını yeniden üretirler fakat aynı zamanda da toplumun diğer kesimlerine bir miktar eğitim ve hizmet sağlarlar. Pekiyi, kendi kendilerini traş ederler mi etmezler mi? Bu durumdan doğan bir gerilim ve problemleri (ki bunlar her zaman mantık problemleri de değildir) hep mevcuttur ve çözümleri de kolay değildir.

Sonunda modern toplum bu şaşırtıcı soruyu şöyle çözümler: **herkesi** rahip yapar, potansiyel olarak evrenselliğe açık bu sınıfı gerçekten evrenselleştirir, istisnasız herkesin eğitim almasını öngürür, topluluk dışı eğitim bir kural haline gelir ve kültürel anlamda hiç kimse kendi kendinin berberi olmaz. Modern toplum bağımsız bir eğitim sistemini yürütebilecek cesameti olmayan hiçbir alt topluluğun artık kendi kendini yeniden üretemeyeceği bir toplumdur. Tamamen toplumsallaşmış bireylerin yeniden üretimi işbölümünün bir parçası haline gelir ve bu işlev artık alt topluluklar tarafından yürütülmez olur.

Gelişmiş modern toplum işte böyle bir toplumdur. Fakat neden böyle olmak **zorundadır**? Onları bu akibete zorlayan güç nedir? Eğer daha önceki bir sorumu-

zu tekrarlarsak, evrensel okuryazarlık ve eğitim ideali neden bu denli alışılmadık ve sıradışı bir ciddiyetle ele alınmıştır?

Sorunun cevabı kısmen mesleki hareketliliğe ve istikrarsız, hızla değişen bir işbölümüne bağlı olarak verilmişti. Tüm siyasal sistemi ve gerçek anlamda kozmolojisi ve ahlaki düzeni son kertede ekonomik büyümeye, evrensel olan ve artış gösteren zorunlu bir vergilendirmeye (Danegeld) ve meşruiyeti sürekli artan bir doygunluk umudunu sürdürme ve yerine getirebilme kabiliyetine dayanan toplum, sonuçta yenilik ihtiyacına ve böylelikle değişen bir mesleki yapıya mahkûmdur. Bunun sonucunda da tabii ki bu nesiller arasında ve çoğunlukla da aynı yaşam süreci içinde insanlar yeni işlerde çalışmaya alışmak zorunda kalır. Böylece örgün eğitimin önemi bir yana çoğu işlerin az buçuk ek eğitim istediği ama bunun toplumun örgün eğitim görmüş herkes tarafından anlaşılabilecek el kitaplarıyla yapıldığı gerçeği meselenin hiç de zorlu olmadığını göstermektedir. (Yapılan ek eğitim nadiren fazladan bir çaba gerektirirken ortak ve gerçekten elzem olan temel örgün eğitim tarım toplumunun entellektüel **doruklarıyla** karşılaştırıldığında öyle görünmese de bu toplumun ilk başlarda alışılagelen ortalama eğitimine nazaran oldukça yüksek bir düzeyde yapılmaktadır.)

Ne var ki bu zorunluluğu doğuran sadece hareketlilik ve yeni işler için tekrar eğitim görmek değildir. Aynı zamanda çoğu profesyonel etkinliklerin **içeriği** de bu sonucu doğurmaktadır. Sanayi toplumunda çalışmak, fiziki bir güç kullanmak anlamına gelmiyor. Çalışma eyleminin söylemini artık saban sürmek, ekin biçmek ve harman dövmek belirlememektedir. Çalış-

mak temelde artık şeylerin değil anlamların üstesinden gelmek demektir. Genelde diğer insanlarla iletişim kurmayı veya bir makinenin kontrol mekanizmasını beceriyle idare etmeyi gerektirir. Kömür ocakları gibi doğal maddelerin işlenmesinde fiziki insan gücünün kullanıldığı kısımlarda çalışan insan sayısı sürekli azalmaktadır. Çoğu iş gerçekten "insanlarla" çalışmayı gerektirmiyorsa da iyi kavranması gereken ve herkesin **anlayabileceği** bir tür standart dil aracılığıyla açıklanan çeşitli düğme, şalter ve vinçlerin denetimini içermektedir.

İnsanlık tarihinde ilk kez açık ve olabildiğince kesin bir iletişim genel düzeyde ve yaygın bir biçimde kullanılmakta ve önem kazanmakta. Tarım veya kabile dünyasının kapalı yerel topluluklarında özel anlam, ses tonu, el kol hareketleri, kişilik ve durumun kendisi iletişim açısından her şey demekti. Bu toplumlarda varolduğu biçimiyle iletişim kesin tanımlardan yararlanmıyordu, zaten yöre insanlarının buna ne iştahı ne de kabiliyeti vardı. Açık anlatım, kesin ve kurala bağlı tanımların hoş tarafları avukatlara, ilahiyatçılara veya tören uzmanlarına bırakılmıştı ve bunlar meslek sırlarının bir parçasını oluşturuyordu. Kapalı bir toplulukta açıklık, yakın ilişkilerde ukâlalık sayılır ve yakışık almazdı, ayrıca kolayca hayal edilecek veya anlaşılabilecek bir iletişim tarzı olamazdı.

İnsanlık dili yakın ilişkilere dayalı, kapalı ve anlamların durumdan duruma değiştiği topluluklarda nesillerce kullanılmıştır. Oysa öğretmen ve hakimler gibi duruma bağlı anlam kullanmaktan kaçman, anlam açısından saflığı ve katılığı seçen birçokları ancak çok az sayıda nesil boyunca insan dilini kullanmaktadır. İnsan dili gibi bir kurumun Basil Bernstein'in de-

yimiyle "gelişmiş bir kod" yani resmi ve içinde bulunduğu durumdan oldukça bağımsız bir araç gibi kullanılma potansiyeline sahip olduğu gerçeği, içinde geliştiği ortamın buna hiç elverişli olmadığı ve böyle bir gelişme başgösterse de ortam tarafından tercih edilmeyeceği gözönüne alındığında, bize hayli düşündürücü bir bilmece gibi gelmektedir. Bu bilmece insanlık tarihinin büyük bir kısmında hiçbir yaşam değeri bulunmayan ve dolayısıyla doğal seçim yoluyla doğrudan üretilmesi mümkün olmayan (örneğin matematik kabiliyet) bazı becerilerin varlığıyla ortaya çıkan problemlere eş değerdedir. İşte resmî ve duruma bağlı anlam taşımayan kullanım alanlarına uygun bir dilin varlığı da böyle bir bilmece ama aynı zamanda da gerçeğin kendisidir. Kökeni ve nedeni ne olursa olsun böyle bir potansiyel mevcuttu ve sonuçta bu potansiyelin gerçekleştiği, aynı zamanda kaçınılmaz ve hakim bir duruma geldiği - artık bütün dünyaya da yayılmış olan- bir toplum oluştu.

Bu tartışmayı özetleyecek olursak karşımıza çıkan durum şudur: yüksek enerji teknolojisi kullanan ve sürekli büyüme beklentisi içinde olan, bir yanda birbirine yabancı insanlar arasında standart bir konuşma dili ve gerektiğinde de yazı dili aracılığıyla aktarılan ortak ve açık anlamlara dayalı kesin ifadelerle sürekli kullanılan bir iletişim biçimini diğer yanda da hareketli bir işbölümünü gerektiren bir toplum oluşmuştur. Birbirini pekiştiren birkaç nedenden dolayı bu toplum, tamamen topluluklar dışından yürütülen bir eğitim sistemine dayanmalıdır. Yani her birey ait olduğu yerel bir grup varsa bu grup tarafından değil uzmanlar tarafından eğitilmelidir. Bu toplumun parçaları ve birimleri -ki zaten bu toplum oldukça büyük,

akışkan, geleneksel tarım toplumuna kıyasla çok az sayıda iç yapıya sahiptir- kendi personelini yeniden üretebilme kabiliyetine veya kaynağına gerçekten sahip değildir. Uygun iş bulabilmeleri ve manevi vatandaşlık haklarının tamamını etkin bir biçimde kullanabilmeleri için bu toplumun üyelerinde aranan okuryazarlık ve teknik beceri ve standartlaşmış bir ortamda geçerli kavramlara hakimiyet düzeyi o kadar yüksektir ki bunu kendi hallerindeki akraba grupları veya yerel birimler gerçekten **sağlayamaz**. Bu vasıfları ancak modern "ulusal" eğitime benzeyen, yani tabanında ileri yüksek lisans okullarından mezun olan öğretim üyelerince üniversitelerde eğitilen ve lise öğretmeni olarak istihdam edilenlerin eğitiminden geçmiş ilkokul öğretmenlerinin görev aldığı bir piramid sistemi sağlayabilir. Böyle bir piramid, işlerlik kazanması için gereken asgari büyüklükteki bir siyasal birim için bir ölçüt teşkil eder. Bu piramidi barındırmayacak kadar küçük bir siyasal birim etkin bir biçimde işlev göremez. Yani birimler bu piramidin gerektirdiğinden daha küçük olamaz. Bazı durumlarda çok büyük olmalarını da önleyen başka kısıtlamalar mevcuttur ancak bu başka bir meseledir.

Toplumun alt birimlerinin artık kendini yeniden üretme kabiliyetine sahip olmamaları, merkezileşmiş ve topluluk dışından yürütülen bir eğitim sisteminin zorunlu kural haline gelmesi ve bu tür bir eğitimin kişinin yerel topluluğun kültürünü (tamamen yerini almasa da) özümseme olgusunu tamamlaması modern dünyanın siyaset sosyolojisinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Ne var ki bu olgudan çıkarsanabilecek anlamlar nedense ancak nadiren kavranmış veya ilgi çekmiş ve incelenmiştir. Modern toplumsal düzenin te-

melini taşıyan bir cellat değil profesördür. Devlet gücünün başlıca aracı ve sembolü giyotin değil (çok yerinde bir ifadeyle) **doktorat d'etat** (devlet doktorası) dır. Meşru eğitimin tekelini ele geçirmek şimdi meşru şiddetin tekelini ele geçirmekten daha önemli ve belirleyici olmuştur. Bu olgu anlaşıldığında ulusculuğun zorunluluğu ve kökenleri insan tabiatının bir parçası gibi değil de artık yaygınlaşan bir tür toplumsal düzenin gereği olarak kavranabilecektir.

Halk arasında geçerli olan inancın ve hatta bilimsel kanaatin aksine ulusculuğun insan ruhunda hiç de çok derin kökleri yoktur. İnsan ruhunun insan ırkının binlerce yıllık varlığı süresince hiç değişmediği ve son, nisbeten daha kısa süreli, ulusculuk çağı boyunca da eskisinden ne daha iyi ne de daha kötü olduğu varsayılabilir. İnsan **özel** bir olguyu açıklamak için **genel** bir temele dayanmaya gerek duymayabilir. Genel bir temelden yüzeyde çok sayıda olasılık üretilebilir. Ulusculuk, yani insan gruplarının büyük, merkezi eğitim almış, kültürel açıdan türdeş birimler olarak örgütlenmesi de bu olasılıklardan biri, hatta nadir sayılabilecek bir tanesidir. Ulusculuğun gerçek açıklaması için elzem olan şey özel kökenlerin tanımlanmasıdır. Ulusculuğu ancak bu özel kökenleri açıklayabilir. Böylece özel nedenler ortak evrensel bir temelin üzerine oturtulmuş olacaktır.

Ulusculuğun sanayi toplumunun kendine özgü yapısal gereksinimlerine dayanan kökleri gerçekten çok derindir. Bu akım ne ideolojik bir sapkınlığın ne de duygusal bir hezeyanın ürünüdür. Her ne kadar ulusculuğun aktörleri genelde hemen hemen istisnasız bir biçimde eylemlerinin ne anlama geldiğini kavrayamasalar da ulusculuk akımı siyasal yönetimle kültür ara-

sındaki ilişkinin oldukça kaçınılmaz bir biçimde yeniden köklü bir uyarlamasının dışa vurmuş bir görüntüsüdür.

EVRENSEL ÜST KÜLTÜR ÇAĞI

Sanayi toplumunun genel ve başlıca özelliklerini kısaca yeniden özetleyelim. Evrensel okuryazarlık ve yüksek düzeyde rakamsal, teknik ve genel anlamda gelişmişlik bu toplumun işlevsel açıdan ön gereksinimleri arasında yer alır. Üyeleri hareketlidir ve hem hareketli hem de bir etkinlikten öbürüne kaymaya hazır bulunmak ve yeni bir etkinlik veya işe ilişkin el kitaplarıyla talimatları takip edebilmek için örgün eğitimden geçmiş olmak zorundadır. İşyerinde çalışırken daha önce çoğunlukla hiçbir bağları olmayan çok sayıda insanla sürekli iletişim içinde olmak ve bu insanlarla duruma göre değişen ifadeler kullanmaktan ziyade açık bir biçimde iletişim kurmak zorundadırlar. Aynı zamanda yazılı, şahsi ve hiçbir özel anlam taşımayan, sadece ilgili kişiye hitab eden mesajlarla iletişim kurmayı bilmeleri gerekmektedir. Yani iletişim aynı ortak ve standartlaşmış konuşma ve yazı dili aracılığıyla yapılmalıdır. Bu toplumsal beceriyi sağlayan eğitim sistemi büyük ve kaçınılmaz hale gelir ama yazılı esere ulaşabilmenin tekeline artık sahip değildir: müşterileri tüm toplumu kapsar ve bu sistemdeki bireylerin birbirinin yerini alabilmeleri, toplumun en az diğer kesimlerinde olduğu kadar ve belki de daha fazla ölçüde eğitim mekanizması için de geçerlidir. Bazı çok değerli hocalar ve araştırmacılar benzeri olmayan ve yeri doldurulamayacak kişiler olabilir fakat ortalama bir profesörün ve okul müdürünün yeri her zaman çok kolayca ve pek fazla kayba uğramadan hocalık mesleğinin dışından biriyle doldurulabilir.

Bütün bunlar toplum ve üyeleri açısından ne gibi anlamlar taşımaktadır? Artık çoğunluk açısından bireylerin iş bulabilmeleri, onur, güvenlik ve öz saygıları aldıkları eğitime bağlıdır; eğitim gördükleri kültürün sınırları da artık içinde manen ve meslekî açıdan soluk alabilecekleri bir dünyanın sınırları haline gelmiştir. Bir insanın eğitimi artık onun en değerli yatırımı sayılmakta ve sonuçta kendisine bir kimlik kazandırmakta. Aksini iddia etse bile modern insan bir kral, ülke veya dine değil bir kültüre sadakat göstermektedir. Ayrıca, genel anlamıyla kullanırsak, hadım edilmiş sayılır. Yani Memlûkların içinde bulundukları durum evrenselleşmiştir. Modern insan artık bir akrabalık grubuna bağlı değildir. Kendisiyle bir anonim kültür topluluğu arasına giren önemli bir bağ da kalmamıştır.

Artık sanayi insanının yerel halkın değil de ancak okulun sağladığı kültürle yararlı, onur ve öz saygı sahibi olabileceği gerçeğini inkâr edersek karşımıza çıkan öbür gerçek bu insanın aynı şeylere başka türlü ulaşmasının mümkün olmadığıdır. Modern toplumda soy sop, servet ve ilişkilerin önemli olmadığını ve bunların zaman zaman sahipleri için bir gurur vesilesi teşkil etmediğini iddia etmek boşa giden bir çaba olur; gene de bu yollardan elde edilen yararlar çoğunlukla örtbas edilir veya en azından açık bir biçimde ifade edilmez. Böyle bir durumun meydana gelmesinde yaygın iş ahlâkının mı bir rolü olduğunu yoksa iş ahlâkının bu durumlar nedeniyle mi ortaya çıktığını sormak ilginç bir soru olacaktır. Bazı asalakların ve rantiye geçinenlerin varolduğu muhakkaktır, ancak bunlar pek göze çarpmaz ve bu durum da kendi başına oldukça anlamlıdır. Bu tür ayrıcalıklarla aylaklığın artık dışa vurulmadığı, teşhir edilmek yerine gizli kalmayı tercih

ederek ancak toplumun görünen yüzeyi altında kol gezen eşitsizliği açığa vurmaya hevesli araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılmayı beklemeleri kayda değer bir gerçektir.

Bugün de bazı tarım toplumlarında varolduğu veya sanayi öncesi yaşamın töresini hâlâ ayakta tutmaya çalışan toplumlarda olduğu gibi, eskiden aylaklık küstah ve arsızdı, yani gizlenmeye gerek görmüyordu. Bariz israf deyiminin ilk kez işkolik bir toplumun kendini çalışmaya vermiş bir üyesi olan Thorsten Veblen tarafından, sanayi öncesi yağmacılıkla geçinen bir toplumun kalıntıları karşısında duyduğu şaşkınlığı dile getirmek için kullanılmış olması çok ilginçtir. Sanayi toplumunun eşitlikçi, iş ve kariyeri önemser gibi görünen yüzü onun derinliklerde saklı kalan eşitsizlikçiliği kadar anlamlıdır. Önemli kararlar zaman zaman bu derinliklerde veriliyor olsa da hayatın büyük bir kısmı onun yüzeyinde geçmiyor mu?

Öğretmen sınıfı vazgeçilmezliği açısından bir anlamda artık daha önemli, ama kitabın kutsallaştırdığı kültürel hikmete ulaşma yolunun tekelini kaybettiği için de o denli önemsiz. Herkesin kimliğini mesleki konum ve eğitimle elde ettiği ve böylece kısırlaştığı, güvenlik ve yardım için de akrabalık bağına pek güvenemediği bir toplumda ulemanın artık idari görevler elde etmede hiçbir ayrıcalığı kalmaz. Herkesin Memluklaştığı bir toplumda bürokrasiye hakim bir memluk sınıfı olamaz. Eninde sonunda bürokrasi adayları tüm halkın içinden seçilebilir ve artık işe yeni alınan her memurun kendisini düzineler halinde ziyarete gelen kuzenlerinden istenmeyen bağlantılar olarak endişe duymasına gerek yoktur.

Yerel topluluğun dışında toplumsallaşma, yani gerçek anlamıyla eğitim, artık evrensel bir kural haline gelmiştir. İnsan diğer insanlar tarafından kabul görebilmek, toplumda bir yer ve kendilerine bir "kimlik" edinebilmek için akraba grupları (şimdilerde tabii ki genelde çekirdek aile) tarafından bazı beceriler ve duyarlıklar kazanmak amacıyla artık örgün bir kültürel temel için gerekli olan geniş çaplı bir eğitimi sağlayabilecek tek araç olan bir eğitim mekanizmasına teslim edilmektedirler. Bu eğitimin altyapısı büyük, vazgeçilmez ve pahalıdır. Varlığını sürdürebilmesi için gereken kaynak büyük sanayi holdingleri gibi toplumun en büyük ve en zengin örgütlerinin bile mali gücünü aşmaktadır. Bu şirketler çoğu kez personeline lojman, spor ve eğlence klüpleri gibi sosyal hizmetler sağlar, ama çok özel durumların dışında okullara kaynak ayırmazlar. (Personelin okul masraflarını karşılayabilirler ama bu başka bir mesele.) Şirket sahipleri şirketleriyle haşır neşir olurken çocukları da devlet okullarına veya özel paralı okullara gider.

Özetlersek, bir tarafta eğitimin altyapısı örgütlerin en büyüğü olan devlet dışında hiçbir örgütün üstlenemeyeceği kadar büyük ve pahalıdır. Diğer tarafta da bu denli büyük bir yükün altından ancak devlet kalkabildiği gibi aynı zamanda bu kadar önemli ve elzem bir işlevin denetimini yine ancak devlet kadar güçlü bir aygıt üstlenebilir. Kültür, artık, aynı zamanda daha sert ve zorlayıcı kısıtlamalarla varlığını sürdüren bir toplumsal düzeni sadece süsleyen, onaylayan ve ona meşruiyet sağlayan bir araç değildir; kültür şimdi ihtiyaç duyulan ve paylaşılan bir ortam, yaşam için gerekli kan veya belki de toplumun üyelerinin sadece onunla soluk alabildiği, hayatını idame ettirdiği ve üretimi

gerçekleştirdiği asgari ortak bir atmosferdir. Herhangi bir toplum için kültür **herkesin** nefes alabildiği, konuşabildiği ve üretebildiği bir ortam olduğuna göre bu, herkes için **aynı** kültür olmalıdır. Dahası, bu artık büyük ya da üst bir kültür (okuryazar, sürekli eğitim) olmalıdır; artık farklılaşmış, yerel bağlantılı, okuryazar olmayan küçük bir kültür ya da gelenek olamaz.

Fakat aynı zamanda bu okuryazar ve birleşmiş kültürün gerçekten etkin bir biçimde kullanılmasını sağlayan ve yapılan eğitimin gelişigüzel ve düşük standartta olmamasını temin eden bir organizmaya ihtiyaç vardır. Bu da ancak devlet olabilir ve eğitim mekanizmasının önemli kısımlarının özel okullar veya dini örgütler tarafından üstlenildiği ülkelerde bile devlet, geçerli ve yararlı insanların üretimi sayılan bu en önemli endüstri kolunda kalite kontrolunu elinde tutar. Avrupa devletlerinin sadece parçalanmış değil toplumsal açıdan da zayıf olduğu dönemlerin gölge devleti olan merkezi Kilise de eğitimin denetimini elinde tutmak için mücadele etmişti; ancak sonuçta kapsayıcı bir üst kültür adına yani dolaylı olarak yeni oluşan bir ulusal devlet adına mücadele etmediğinden başarılı olamamıştır.

Eğitimin bir köy imalatı olduğu yani insanların köyler veya kabileler tarafından yoğrulduğu zamanlar olmuştur. Ancak o günler geride kaldı ve hiç geri gelmeyecek. (Eğitim alanında, küçük olan şimdi ancak gizli bir biçimde parazit gibi daha büyük olandan geçiniyorsa güzel olabilir.) Yerel topluluk dışında toplumsallaşma yani insanların yerel samimi birimler dışında üretim yapmaları ve kendilerini yeniden üretmeleri artık bir kural olmuştur ve öyle de olmalıdır. Geçmişte zayıf, tesadüfi, değişken, gevşek ve çoğunlukla da as-

gari düzeyde bir ilişkiye sahip bulunan devlet ile kültürün artık birbirleriyle bağlantılı olmaları gerektiğine işaret eden temel ipucu yerel topluluk dışında toplumsallaşma zorunluluğudur. Bu artık kaçınılmaz olmuştur. İşte ulusculuğun anlamı ve ulusculuk çağında yaşamamızın nedeni budur.

ULUSCULUK ÇAĞINA GEÇİŞ 4

Tartışmamızın en önemli noktalarını artık belirtmiş bulunuyoruz. İnsanlık geri dönüşü mümkün olmayan bir biçimde sanayi toplumuna, böylelikle de üretim sistemi bilimsel ve teknolojik birikime dayalı bir toplum türüne bağlanmıştır. Bu durum tek başına gezegenimizin mevcut ve artması beklenen sayıdaki sakinlerine yaşam olanağı sağlayabilir ve onlara insanın artık veri olarak kabul ettiği veya etmeyi arzuladığı bir yaşam standardı umudu verir. Tarım toplumuna geri dönüş, hayatta kalan azınlığın maruz kalacağı korkunç ve kabul edilemez yoksulluk bir yana, insanlığın çoğunu açlıktan ölüme mahkûm edeceğinden artık bir seçenek olamaz. Bu nedenle, amaç ne olursa olsun, tarım çağının eşliğindeki kültürel ve siyasi meselelerin cazibesiyle dehşetini burada tartışmamızın hiçbir gereği yok; zaten bunlar artık varolamazlar. Sanayi toplumuna açık olan seçeneklerin tümünü tam hakkıyla anlamış değiliz ve belki de hiç anlayamayacağız. Ancak bazı temel nitelikteki doğal sonuçlarını kavramaktayız. Ulusculuğun talep ettiği şekliyle kültürel türdeşlik bunlardan biridir ve artık bu fikri benimsesek

iyi olur. Mesele, Elie Kedourie'nin iddia ettiği gibi[1] değildir. Onun düşündüğü gibi türdeşlik ulusculuğun bir sonucu olarak ortaya çıkmaz; nesnel kaçınılmaz bir zorunluluğun dayattığı bir türdeşlik, sonunda ulusculuk olarak belirir.

İnsanlığın çoğu sanayi toplumuna tarım toplumundan geçer. (Sanayi toplumuna tarım öncesi aşamadan geçen çok küçük bir azınlık tartışmamızı etkilemediği gibi aynı noktalar bu durum için de geçerlidir.) Ancak tarım toplumunun toplumsal örgütlenmesi uluscu ilkeye yani siyasal ve kültürel birimlerin birbirleriyle çakışmalarına ve her siyasal birimin türdeş ve eğitim yoluyla aktarılan bir kültüre sahip olmasına elverişli değildir. Aksine, ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi, kültürel sınırların içerdiği alanlardan ya küçük ya da çok daha büyük siyasal birimler doğurmuştur. Ancak çok nadiren, o da raslantısal olarak, sonunda Avrupa'nın Atlantik kıyısında olduğu gibi aşağı yukarı tek bir dil ve kültürle çakışan bir hanedan devleti meydana gelmiştir. (Aslında tam bir çakışma sözkonusu değildi. Tarım toplumunda kültür, imparatorlukların içerdiğinden daha da çoğuldu ve imparatorluk sınırları içindeki küçük birimlerden daha geniş alanları kapsardı.)

Bu nedenler sonucunda, modelimizin öngördüğü gibi, sanayileşmeye geçiş çağı beraberinde ulusculuk çağını da getirmiştir. Bu çağ artık kendini ilk kez hissettiren yeni uluscu zorunluluğu yerine getirmek için siyasal veya kültürel sınırların ya da her ikisinin değişikliğe uğradığı çalkantılı bir yeniden intibak çağıdır. Yöneticiler topraklarından gönül rahatlığıyla vazgeçemezler (oysa siyasal sınırlar değiştikçe mutlaka bir ta-

1 Elie Kedourie, *Nationalism*, Londra, 1960.

raf kayba uğrar). Çünkü bir insanın bağlı olduğu kültürün değişmesi çoğu kez çok acı veren bir tecrübedir ve üstelik insanların aklını çelmeye ve toprak zaptetmeye çalışan rakip siyasal otorite merkezleri olduğu gibi insanların ruhunu da zaptetme mücadelesi veren rakip kültürler mevcuttur. Böylece modelimizden de çıkarsandığı gibi bu geçiş çağı şiddete ve çatışmaya mahkûmdur. Tarihi gerçekler de bu varsayımları tamamen doğrulamaktadır.

Bütün bunlara rağmen, tartışmamıza, sadece ulusçu zorunluluğun tarım toplumuna uygulanması durumunda meydana gelebilecek gelişmeleri mantıken tahmin ederek devam etmek doğru olmaz. Sanayi toplumu kutsal bir emirle sahneye çıkmamıştır. O da belli bir tarım toplumuna özgü gelişmelerin ürünüdür ve bu gelişmelerin kendisi de oldukça çalkantılı olmuştur. Sanayileşme dünyanın geri kalan kısmına da hakim olduğundan ne bu küresel sömürgeleştirme ne de dalganın en önünde gidip endüstriyel üstünlüğe eriştikten sonra bu tekeli ellerinden kaçıranların kendi imparatorluklarından vazgeçmesi barışçı yollarla olmuştur. Bundan da şu anlam çıkmaktadır: Gerçek tarihte ulusculuğun etkileri sanayileşmenin diğer sonuçlarıyla karışmaktadır. Ulusculuk gerçekten sanayi toplum örgütlenmesinin yol açtığı bir gelişme olmakla birlikte bu yeni toplumsal örgütlenme biçiminin getirdiği tek sonuç değildir ve bu bakımdan diğer sonuçlardan ayrı ele alınmak zorundadır.

Bu sorunu Reformasyon ile ulusculuğun çok çarpıcı ilişkisinden yararlanarak açıklayabiliriz. Reformasyon'un okuryazarlık ve kitaba bağlılık yönünde yaptığı baskı, tekelci rahipliğe saldırısı (veya Weber'in çok açıkca gördüğü gibi rahipliğin ortadan kalkmasından

ziyade evrenselleşmesi), bireyciliği ve hareketli kentli nüfusla olan bağları: bütün bunlar Reformasyon'u, modelimize göre uluscu çağa yol açan toplumsal özellik ve davranışların bir tür habercisi yapmıştır. Sanayi dünyasının ortaya çıkışında Protestanlığın oynadığı rol müthiş, karmaşık ve iddialı bir konudur ve bu konuya burada üstünkörü bir biçimde değinmenin pek bir yararı olamaz. Ancak sanayileşmeyle ulusculuğun daha geç ve dış etmenler nedeniyle gerçekleştiği dünyanın diğer bölgelerinde Protestanlık-benzeri davranışlarla ulusculuğun bütün ilişkisi etraflıca incelenmeyi beklemektedir.

Bu ilişki belki de en bariz şekliyle İslam dünyasında mevcuttur. Arap dünyasının ve birçok diğer İslam ülkesinin son yüzyıllık kültürel tarihi büyük ölçüde Reformculuğun ilerlemesi ve zaferiyle ilgilidir. Bu, kitaba bağlılık ve herşeyin üstünde ruhani simsarlığa, yani modern İslam öncesi çok göze çarpan insanla Allah (ve günlük hayatta değişik insan grupları) arasına girmiş yerel aracılara karşı beslenilen düşmanlıkla öne çıkan bir tür İslam Protestanlığıdır. Bu akımın tarihiyle modern Arap (ve diğer) ulusculuklarının tarihi birbirinden pek ayrılamaz. İslam her zaman kendi içinde bu tür bir dini "reform"a yönelen bir eğilim ve potansiyel barındırmış, ancak özerk tarımsal grupların yerel aracılar için çok değerli olan kutsallığın cisimleşmesi ve kişileşmesine duyulan toplumsal ihtiyaç nedeniyle bundan uzak tutulmuştur. Anonim ve birbirine eşit müminler topluluğuna nezaret eden soyut bir din vasfını kazanma kabiliyeti ise ancak modern koşullarda kendini gösterebilmiştir.

Fakat bu tür "protestan" bir yoruma yönelik iç potansiyelinin çok az olduğu ileri sürülebilecek dinlerin

bile sanayileşmenin ve ulusculuğun etkilerinin hissedildiği bir çağda bu yöne doğru yol aldıkları söylenebilir. Örneğin Şintoizmin genelde İngiliz resmi kilisesine karşı çıkan bir mezheple kayda değer bir benzerliği olması beklenmez. Gene de Japon modernleşme akımı sırasında her tür **vecd halinde** kendinden geçme ve kutsallığın gereğinden fazla kişileştirilmesine karşı bir önlem olarak öne çıkarılanlar ağırbaşlı, ölçülü ve bir anlamda Quaker grupları andıran unsurlardı (ki bunların benzerleri, eğer insan biraz uğraşırsa heryerde bulunabilir veya etkili kılınabilir).[1] Eğer eski Grek uygarlığı modern çağa kadar ayakta kalabilseydi, Dionisiak kültler Helenler gelişme atılımına girdiklerinde daha ağırbaşlı bir kılığa bürünmüş olabilirlerdi.

Protestanlıkla ulusculuğun kendine özgü inancı arasındaki bağlar bir yana, sanayileşmenin doğrudan etkileri olan sonuçları vardır. Kurulmuş bir sanayi düzeninin genel ve yaygın etkilerini yukarıda sanayi işbölümünün uluscu ilkenin gerçekleştirilmesiyle ilişkisini ele alan genel modelimizin çerçevesi içinde tartışmıştık. Ancak erken sanayileşmenin genelde daha geç aşamalarda rastlanmayan bazı özel sonuçları gene de anlamlı bir rol oynamaktadır. Erken sanayileşme; nüfus patlaması, hızlı kentleşme, işgöçü ve önceleri aşağı yukarı içine kapalı olan toplulukların küreselleşen bir ekonomi ve merkezileşmiş bir siyasal yönetim tarafından ekonomik ve siyasal açıdan ele geçirilmesidir. Bu da şu anlama gelir: Geleneksel tarım topluluklarının herbiri içine kapalı ve aynı düzlemde birbirinden coğrafi olarak ve yukarı çıktıkça da muazzam bir toplumsal mesafeyle ayrılmış Babil kulesini andıran nisbeten

1 Ronald Dore ile yapılan özel bir mülakattan.

düzenli ve yalıtılmış sisteminin yerine sabit olmayan, sürekli ve dramatik bir hareketliliğe sahip ve nadiren herhangi bir töre tarafından kutsanmış kültürel sınırların oluşturduğu oldukça yeni bir Babil kulesi kurulmuştur.

Ulusculukla sömürgeleşme, emperyalizm ve sömürgelikten kurtulma süreçleri arasında da bir bağ vardır. Batı Avrupa'da sanayi toplumunun doğuşunun bir sonucu da gerçek anlamıyla tüm dünyanın Batılı güçler bazen de Batılı göçmenler tarafından zaptedilmesi olmuştur. Sonuçta Afrika, Amerika, Okyanusya ve Asya'nın büyük bir kısmı Avrupa hakimiyeti altına girmiş, Asya'da bu aynı kaderi paylaşmayanlar ise çoğu kez güçlü bir biçimde Avrupa'nın dolaylı etki alanı haline gelmişti. Bu dünya hakimiyeti genelde bütün fetihler gibi oldukça sıra dışıydı. Genelde siyasal imparatorluk, bu amaca askeri açıdan yönelme ve kendini adamanın kazandırdığı bir ödüldür. Ya kabile hayatının belki kendiliğinden yürüyen bir askeri talime uygun düşmesi ya da askerliğe bağlı önde gelen bir tabakanın varlığı veya bunun gibi başka nedenlerden fetihler, kendini kuvvetle savaşa hasretmiş toplumlar tarafından sürdürülür. Dahası fetih zorlu bir uğraştır ve fethe çıkanların enerjisini büyük ölçüde tüketir.

Bunların hiçbirisi dünyanın Avrupa tarafından fethedilmesi sırasında geçerli değildi. Emperyalizm bir askeri makina veya geçici olarak birbirine kenetlenmiş bir kabile sürüsü tarafından değil gittikçe daha çok sanayi ve ticarete yönelen uluslar tarafından yürütülmüş ve tamamlanmıştı ve ayrıca fetihçi uluslar kendilerini bu işe tamamen hasretmeksizin gerçekleşmişti. İngilizler için iddia edilen nokta, yani İmparatorlukla-

rını dalgın bir ruh haliyle elde ettikleri, bir ölçüde genelleştirilebilir. (İngilizler bu imparatorluğu takdire şayan bir biçimde aynı lakaytlıkla kaybetmişlerdir.) Avrupa fetheder ve dünyaya hakim olurken genelde dikkatini yoğunlaştıracağı başka daha acil iç sorunlarla karşı karşıyaydı. Fethedilen uluslara fetihle yakından ilgili olduklarını gösteren bir iltifatta bile bulunmadılar. Birkaç tipik sayılamayacak bilinçli ve azametli emperyalizm örneğini dışarda tutarsak ve Latin Amerika'nın ticari amaca dayanmayan eski tür zorbalıkla fethini dikkate almazsak sömürgecilik bundan ibaretti. Fetihler önceden planlanmamıştı ve askeri bir hedefin değil ekonomik ve teknolojik üstünlüğün ürünüydü.

Bu teknolojik ve ekonomik kudretin yayılmasıyla güç dengesi değişti ve yaklaşık 1905 ile 1960 arasında birçok gücün oluşturduğu Avrupa İmparatorluğu dağıldı veya istenerek terkedildi. Bütün bunların özel koşulları bir kez daha görmezlikten gelinemez; ulusculuğun esası veya özü başlangıçta ortaya koyduğumuz genel soyut önermeler çerçevesinde oluşmuş bile olsa gene de ulusculuk olgusunun özel biçimlerinin bu koşullardan etkilendiği açıktır.

ULUSCULUĞUN ZAAFINA İLİŞKİN BİR NOT

Ulusculuğun gücünden sözetmek bir adet haline gelmiştir. Bu önemli bir yanlıştır ancak anlaşılabilir çünkü ulusculuk her kök saldığı durumda kolaylıkla diğer modern ideolojilere galip gelme eğiliminde olmuştur.

Gene de ulusculuğun anlaşılmasını sağlayacak ipucu, gücüyle olduğu kadar zaafıyla da ilgilidir. Sherlock Holmes'a hayati bir ipucu sağlayan şey havlamayı ih-

mal eden köpek olmuştu. Bütün dikkatimizi zaptetmelerine rağmen havlamayı **beceren** ulusculukların sayısı beceremeyen potansiyel ulusculukların yanında çok düşük kalmaktadır.

Daha önce de güçlü olduğu iddia edilen bu devin' sanayi öncesi çağda uykuya yatmış olduğundan söz etmiştik. Fakat bundan daha önemli bir anlamda ulusculuğun ulusculuk çağında bile şaşılacak ölçüde zayıf kaldığı görülmektedir. Ulusculuk sonuçta kültürle siyasal yönetimin birbirleriyle çakışması,, bir kültüre kendi siyasal çatısının sağlanması ve bu çatının tek kalması olarak tanımlanmıştı. Bu arada kültür ele avuca zor gelen bir kavram olduğundan bilerek tanımlanmadan bırakılmıştı. Ancak en azından geçici olarak dil, gerekli olmasa da yeterli koşul anlamında, kabul gören bir ölçüt sayılabilir. Bir an için (tersi mutlaka geçerli olmasa da) dil farklılığının kültür farklılığına işaret ettiğini düşünelim.

Eğer bunu veri olarak kabul edersek en azından bir süre için bazı sonuçlara ulaşırız. Dünyada konuşulan dil sayısının yaklaşık 8000 tahmin edildiğini duymuştum. Bu sayı tek tek lehçeleri de sayarsak kuşkusuz yükselecektir. Aşağıdaki "öncül" tartışmayı kabul edersek, şu da meşru bir sonuç sayılabilir: Eğer bazı durumlarda ulusculuğu tanımlayan bir tür ayırıcı özelliğin benzer ayırıcı özelliklerin bulunduğu durumlarda "potansiyel bir ulusculuğu" da tanımlamasına izin verirsek o zaman potansiyel ulusculukların sayısı da şiddetle artar. Örneğin, çeşitli Slav, Germen ve Romans dilleri arasındaki fark aslında çoğu kez adet üzere tek bir dil olarak kabul edilmiş dillerin mevcut lehçeleri arasındaki farktan pek de fazla değildir. Slav dilleri birbirlerine, örneğin, tek bir dil olduğu iddia edilen

Arapçanın çeşitli konuşma dillerinden muhtemelen daha yakındır.

Yukardaki "öncül" tartışma, dil dışı başka etmenlere dayanarak yapılmış benzetmelerden yola çıkarak da potansiyel ulusculuklar üretebilir. Örneğin, bir İskoç ulusculuğu olduğu tartışma götürmez. (Hatta benim modelimle çeliştiği bile söylenebilir.) İskoç ulusculuğu dili dikkate almaz (yoksa bazı İskoçlar İrlanda ulusculuğuna diğerleri de İngiliz ulusculuğuna mahkum olurlardı); onun yerine ortak bir tarihsel yaşantıdan hareket eder. Ancak eğer bu tür ek bağlantıların da sayılmasına izin verirsek (ki benim modelimin çerçevesiyle çelişmediği sürece **sonuçta** türdeş, kendi içinde hareketli bir kültür/siyasal yönetim ve bu yönetimin denetiminde kültürüne hizmet veren bir eğitim mekanizmasına sahip her oluşumu kaale alabiliriz) potansiyel ulusculukların sayısı daha da yükselir.

Gene de biz, bana bir zamanlar bir linguist tarafından kuşkusuz sadece dile dayalı kaba bir tahminden elde edilerek verilen 8000 rakamıyla yetinelim. Şu anda dünyada mevcut devletlerin sayısı herhalde 200 civarında olmalı. Bü rakama henüz kendi devletine kavuşamayan (ve belki de hiç kavuşamayacak olan) ama gene de bu yönde mücadele veren ve sadece potansiyel değil gerçek ulusculuk olarak da sayılmaya meşru hak kazanan irredantist ulusculuklar da eklenebilir. Diğer yanda ulusculuğun inayetinden yararlanmadan ve destek görmeden ve siyasal meşruiyetin uluscu ölçütünü yerine getirmeden oluşmuş ve aslında ona karşı çıkan bütün devletleri de bu sayıdan çıkarmamız gerekecek. Burada akla gelen örnekler ulusculuk öncesi çağdan günümüze ayakta kalmış, ve bazen de ya coğrafi ya da siyasal ödün sonucu meydana gelmiş dünya-

nın her yerinde küçük noktalar halinde beliren devletlerdir. Bunların hepsini çıkardığımızda elde kalan rakam muhtemelen 200'ün üstüne pek çıkmaz. Fakat biz yine de cömert davranalım ve dünyada gerçekten etkili olanların sayısından dört kat fazla ulusculuk olduğunu varsayarak sayıyı 800' çıkaralım. Aslında bu sayının gerçek sayının çok üstünde olduğunu biliyorum ama olsun.

Bu kaba tahmin bize hâlâ **her** etkili ulusculuğa karşılık **on** potansiyel ulusculuk sunmaktadır! Her hararetli pan-uluscunun (eğer böyle biri varsa) muhtemelen moralini bozacak olan bu şaşırtıcı oran (1/10) - eğer yukarıda belirttiğimiz "öncül" tartışma potansiyel ulusculukların sayısını belirlemek üzere mantıki sonucuna kadar uzasa ve etkili ulusculuklar sınıfına dahil olabilmenin ölçütü daha sıkı tutulsaydı - çok daha yüksek çıkabilirdi.

Pekala bütün bunlardan çıkan sonuç nedir? Şu ana kadar çirkin yüzünü göstermiş olan her ulusculuğa karşı bir dokuz tanenin daha sıra beklediği mi? İnsanlığa bugüne dek rahat vermemiş bütün o bombalama, şehit düşme, nüfus mübadelesi ve daha da kötü şeylerin yeniden on kez daha tekrarlanacağı mı?

Zannetmem. Her etkili ulusculuğa karşı n sayıda potansiyel ulusculuk var. Ancak bu ulusculuklar ya tarım dünyasından miras alınan ortak kültürle ya da (öncül tartışmamıza göre) başka bir bağ ile tanımlanmış, türdeş bir sanayi topluluğunu oluşturma umudu **vaadebilen** ne var ki bu mücadeleye zahmet etmeyen, potansiyel durumu etkili ulusculuğa çeviremeyen ve hatta bunu hiç denemeyen örneklerdir.

Böylece anlaşılıyor ki devletin temelini karşılıklı kültür ikamesi üzerine inşa etme dürtüsü o kadar da güçlü değil. Bazı grupların üyeleri bunu gerçekten hissetmekte, fakat çoğu gruplarda benzer iddialar olsa da bu dürtü demek ki öne çıkmıyor.

Bu durumu açıklamak için ulusculuğa yapılan suçlamaya tekrar göz atalım: Ulusculuk uluscu ideolojiden etkilenen otoritelerin maalesef hükmüne girmiş halklara türdeşliğin zorla benimsetilmesidir. Bu suçlamanın altında yatan varsayım Osmanlı Türkleri örneğinde olduğu gibi geleneksel, bu ideolojiye bulaşmamış yöneticilerin düzeni sağlamak ve vergi toplamakla yetinmiş olmaları, bunun yanısıra hükmettikleri toplulukların çeşitli din ve kültürlerine hoşgörüyle yaklaşarak bunlara hatta gerçekten kayıtsız kalmış olmalarıdır. Aksine bunların ateşli ardıllarının uluscu şu ilkeyi, *cuius regio, eius lingua*, (hükmeden kimse onun dili geçerlidir) dayatmadan rahat etmesini bilmedikleri gözükmektedir. İstedikleri sadece mali zenginlik ve itaat değildi. Tebaalarının kültürel ve linguistik ruhlarına da susamıştılar.

Bu suçlamayı başaşağı çevirmek gerekiyor. Mesele ulusculuğun kasden kültürel bir *Machtbedürfniss* içinde (kudret ihtiyacıyla) türdeşliği zorla kabul ettirmesi değildir; bilakis türdeşliğe duyulan nesnel ihtiyaç ulusculuk olarak yansır. Eğer öne sürdüğümüz gibi modern sanayi devleti ancak hareketli, okuryazar, standart bir kültüre sahip, birbirinin yerini tutabilecek insanlar topluluğuyla işlerlik kazanabiliyorsa, o zaman okuryazar olmayan sabık tarımsal kültür gettolarından gecekonduların eritme potalarına çekilen yarı aç nüfus da neticede tam bir kültürel vatandaşlık, ilkokul eğitimi, istihdam ve bütün bunların hepsini vaade-

den bir devlete sahip veya sahip olması muhtemel gözüken kültürel havuzlardan birine dahil olmak ister. Çoğu kez bu yabancılaşmış, köklerinden koparılmış, ordan oraya dolanan nüfuslar çeşitli seçenekler arasında yalpalayabilir ve çoğunlukla da herhangi bir kısa süreli ve geçici kültürel konaklama noktasında eğreti bir duraklama yapabilirler.

Ancak denemekten kaçınacakları bazı seçenekler vardır. Hakarete uğrayacaklarını bildikleri veya daha doğrusu **sürekli** hakaret görecekleri kültürel havuzlara girmeye tereddüt edeceklerdir. Yeni gelen yoksullar tabii ki her zaman hakarete uğrar. Sorun bu küçümsemenin sürüp sürmeyeceği ve çocukların da aynı kaderi paylaşıp paylaşmayacağıyla ilgilidir. Bu da yeni gelenlerin yani en az ayrıcalıklı tabakanın ve onların çocuklarının üstlerinden atamayacakları ve onlarla tanımlanmaya devam edecekleri özelliklere sahip olup olmamalarına bağlıdır. Öyle ki, kalıtsal olarak geçen veya derin kökleri olan dini-kültürel adetlerden kurtulmak mümkün değildir veya zordur.

Erken sanayileşme döneminin yabancılaşmış kurbanları kültürel havuzların çok küçük olanlarına (çünkü sadece birkaç köyün konuştuğu dil bir gelecek vaadedemez) veya çok dağınık türlerine, edebi gelenekten veya beceri sahibi işgücünden yoksun olanlarına meyletmezler. Bu kültürel havuzların büyük ve /veya sağlam bir tarihsel temeli veya kültürlerini yayma konusunda iyi donanmış aydınları olanlarına ihtiyaç duyarlar. Süreci hızlandırma görevi yüklenerek bir ulusculuğun başarısını garantileyecek veya aksine başarısızlığına yol açacak, o kültürün sahip olduğu herhangi bir vasıf veya vasıflar dizisini bulup çıkarmamız mümkün değildir. Büyüklük, tarihsellik, oldukça yoğun bir ulu-

sal toprak, yetenekli ve enerjik bir aydın sınıfı; bunların hepsinin tabii ki yararı olacaktır, ancak hiçbiri gerekli değildir ve bunlara dayanarak herhangi öntahmin gücü kesin olan bir genellemenin yapılabileceği kuşkuludur. Uluscu ilkenin etkili olacağını tahmin etmek mümkündür; ancak hangi grupların taşıyıcılık yapacağı kesin bir şekilde belirlenemez, çünkü bu husus birçok tarihsel koşula bağlıdır.

Ulusculuk genelde galip gelmeye mahkûmdur ama bunu her tür ulusculuk için söyleyemeyiz. Oldukça türdeş, herbiri kendi siyasal çatısına ve kadrosuna sahip kültürlerin birkaç istisna dışında artık geniş bir alan içinde kural haline geldiğini biliyoruz; ancak hangi kültürlerin hangi siyasal çatılarla böyle bir başarıya mazhar olacağını önceden kestiremeyiz. Aksine, yukarıda yaptığımız, kültürlerin veya potansiyel ulusculukların sayısına ve gerçek ulusal devletleri barındırabilecek alanın büyüklüğüne ilişkin basit hesaplar, çoğu potansiyel ulusculukların ya hakim kalacağını ya da siyasal bir eyleme girişmekten bile kaçınacaklarını açıkça göstermektedir.

Karşılaştığımız durum gerçekten de budur. Çoğu kültürler veya potansiyel uluslar ulusculuk çağına bundan yararlanmak için en ufak bir çaba göstermeden girmiş oluyorlar. Daha önce sözü edilen "öncül" tartışma açısından ulus olmaya çalışabilecek ve başka bir yerde aslında gerçek ve etkili bir ulusu tanımlayan bir ölçütle kendilerini tanımlayabilecek bir alay grup var. Ne var ki bunların çoğu kötü kaderlerine boyun eğip kültürlerinin (kişisel düzeyde olmasa da) yavaşça kaybolarak bir başka yeni ulusal devletin daha geniş kültürü içinde erimesine seyirci kalıyorlar. Çoğu kültürler hiçbir direnç göstermeden sanayi uygarlığınca

tarihin çöp tenekesine atılıyor. İskoç Kuzey Dağlarının İskoçya içindeki linguistik farklılığı tabii ki Birleşik Krallık içindeki İskoç kültürel farklılığıyla karşılaştırılamayacak kadar büyüktür ama Kuzey Dağlar ulusculuğu diye birşey gelişmemiştir. Aynı şey Fas'lı Berberiler için de geçerlidir. Almanya veya İtalya'da mevcut lehçe ve kültürel farklılıklar bilinen Germen ve Romans dilleri arasındaki farklılıklardan daha az değildir. Kültürel açıdan Güney Ruslar Kuzey Ruslardan farklıdır ama bunu Ukraynalılar gibi bir ulusal kimlik meselesine dönüştürmezler.

Bu durum ulusculuğun aslında önemsiz olduğuna mı işaret ediyor? Veya hatta ideolojik bir yapaylığa ve ateşli düşünürlerin kendilerine gizemli bir biçimde kapılan ulusları yine gizemli bir biçimde zapteden bir icadına mı delalet etmekte? Hayır, hiç de değil. Böyle bir sonuca varmak ironik bir biçimde uluscu ideoloğun en baştan çıkarıcı iddiasına zımni, dolaylı bir kabul göstermek gibi olur. Bu iddia da şudur: "Uluslar" kendiliğinden varolmakta ve yalnız uluscu bir "uyarıcı" tarafından esef edilecek derin uykularından (gözde bir uluscu ifade ve görüntüyü kullanırsak) "uyandırılmayı" beklemektedirler. Çoğu potansiyel ulusların "uyanma"yı hiç başaramamalarına ve kalk borusuyla harekete geçecek önemli çalkantıların yokluğuna bakarak insan ulusculuğun hiç önemli olmadığını çıkarsayabilir. Böyle bir çıkarsama "uluslar"ın bir toplumsal ontolojisi olduğunu teslim ederken biraz da şaşırarak bazı ulusların tarihin kendilerine uygun gördüğü bu akıbete ulaşmak için gerekli olan gayret ve canlılıktan yoksun olduğunu kabul etmek zorunda kalır.

Ne var ki ulusculuk kendini böyle takdim etmekle birlikte eski, belirtisiz, uykuya yatmış bir gücün uya-

nışı **değildir**. Ulusculuk aslında derinliğine içselleştirilmiş, herbiri devlet tarafından korunan eğitime bağlı üst kültürlere dayanan yeni biçim bir toplumsal örgütlenmenin sonucudur. Daha önceleri varolan kültürlerin bazılarını genelde bu süreç içinde dönüştürerek kullanır fakat hepsini birden kullanmasına imkan yoktur. Çok fazla sayıda kültür mevcuttur. Geçerli bir üst kültürü ayakta tutan modern bir devlet belirli bir asgari büyüklüğe sahip olmak zorundadır (yoksa komşularından parazit gibi geçinecektir); dünyamızda ise ancak kısıtlı sayıda bu tür devlete yer var.

Kararlı uykucuların, yani ayağa kalkıp yükselmek istemeyen ve uyandırılmayı reddedenlerin yüksek oranı bize ulusculuğun kendi tanımının aleyhinde bulunma imkanı vermektedir. Ulusculuk yalnız o uzun, ısrarlı ve gizemli uyku hâlinin belirsizliği dışında kendini insanlığın siyasal yaşamının doğal ve evrensel bir düzenlemesi olarak görür. Hegel, "Uluslar nihai hedeflerine varıncaya yani bir devlet oluşturuncaya kadar aradan çok uzun bir tarihsel dönem geçmiş olabilir" [1] dedikten hemen sonra bu devlet öncesi dönemin aslında **tarih öncesi** bir dönem olduğunu ileri sürmüştür. Böylelikle Hegel'in anlayışına göre bir ulusun gerçek tarihi ancak o ulus devletine kavuştuğu zaman başlamaktadır. Eğer ne bir devleti olan ne de bunun eksikliğini hisseden uyuyan-güzel ulusları uyandırırsak ulusları insanlığın temel taşları olarak gören uluscu doktrine aykırı bir biçimde bu doktrinin toplumsal metafiziğini zımnen kabul etmiş oluruz. Ulusculuğu bir siyasal akım olarak suçlayan ancak ulusların varlığını zımnen kabul eden eleştirmenler bu noktadan öteye

1 G. W. F. Hegel, *Lectures on the Philosophy of World History*, (çev.) H.B. Nisbet, Cambridge, 1975, s. 134.

pek geçmiyorlar. Ulusları doğal ve Tanrı'nın belirlediği şekilde sınıflandırmak, ve doğuştan varolan ancak uzun süre ertelenmiş bir siyasal kaderi olduklarını savunmak bir efsaneden ibarettir. Bazen önceden varolan kültürleri alıp onları ulusa dönüştüren ulusculuk, bazen de ulusları kendi yaratır ve çoğu kez de önceden varolan kültürleri yokeder. İyi de olsa kötü de olsa gerçek olan **budur** ve genellikle kaçınılmazdır. Tarihsel failleri aslında olan bitenin pek farkında değiller ama bu da başka bir konu.

Fakat biz ulusculuk efsanesini kabul etmemeliyiz. Uluslar eşyanın tabiatında varolan ve doğal türler doktrininin siyasal uyarlaması olan şeyler değildir. Ne de ulusal devletler etnik veya kültürel grupların belirgin ve nihai kaderidir. Gerçekte varolan kültürlerdir; çoğunlukla belirsiz gruplar halinde yaşayan, birbirlerine karışan, örtüşen, içiçe giren kültürler. Diğer yanda, herzaman olmasa da genellikle, varolan her biçim ve büyüklükteki siyasal birimlerdir. Geçmişte ikisi, kültürle siyaset, pek çakışmazdı. Çoğu durumda çakışamamalarının geçerli nedenleri vardı. Yöneticiler; kimliklerini, kendilerini aşağı tabakalardan ayrı tutarak, yönetilen küçük topluluklar ise aynı düzeydeki benzer komşu birimlerden farklı göstererek tanımlarlardı.

Oysa ulusculuk bu efsanevi, doğal ve veri olduğu iddia edilen birimlerin uyanışı ve kendini kabul ettirişi değildir. Ulusculuk aksine hammadde olarak açıkça ulusculuk öncesi dünyanın kültürel, tarihsel ve benzeri mirasını kullanmakla birlikte aslında yeni koşullara uygun yeni birimlerin kristalleşmesidir. Yeni işbölümünün ilkelerine göre inşa edilmiş yeni birimlere doğru yöneliş, gerçekten de çok zorlu olmasına karşın mo-

dern dünyanın ne tek ne de tamamen dayanılmaz bir gücüdür. Çoğu durumlarda hakim olmakta ve daha önemlisi modern dünyada siyasal birimlere meşruiyet kazandıran **kuralı** belirlemektedir. Yani bu siyasal birimlerin çoğu yukarıda açıklandığı gibi ulusculuğun emirlerini yerine getirmek zorundadır. Tamamiyle ve evrensel düzeyde hakim olmasa ve uluscu kuralı tanımamayı başaran bazı aykırı durumlar varolsa da ulusculuk kabul gören bir standart belirlemiştir.

Ulusculuk güçlü müdür değil midir sorusunun kaypaklığı şundan kaynaklanmaktadır: Ulusculuk kendini tek tek her halkın "ulusal kimliğinin" onaylanması şeklinde görür ve takdim eder; ulus olduğu iddia edilen bu birimlerin, Everest Tepesi gibi, ulusculuk çağının çok öncesinden bugüne dek hep varolduğu düşünülür. Böylece ulusculuğun kendi tanımından hareketle ironik bir biçimde aslında çok zayıf olduğu sonucuna varılır. Potansiyel uluslar, yani başka yerde ulus olmayı başaran birimlere uygulanan ölçütlere göre ulus olduklarını iddia edebilecek farklı özelliklere sahip belirginleşmemiş birimler, böyle bir iddiayı etkin bir biçimde sürdürmek ve gerçekleştirmek bir yana seslerini bile duyurmayı başaramıyorlar. Ancak, diğer tarafta, ulusculuk benim doğru olduğunu iddia ettiğim gibi tanımlanır ve kendinin takdim ettiği görüntüsüyle çelişir ve ona aykırı düşerse, o zaman varacağımız sonuç ulusculuğun herhalde benzersiz veya dayanılmaz olmasa da çok zorlu bir güç olduğudur.

YABAN VE BAHÇE KÜLTÜRLERİ

Esas meselemize uygun bir yaklaşım da şu olabilir: Kültürler de bitkiler gibi, yabani ve terbiye edilmiş türlere ayrılabilir. Yabani olanları insan hayatının bir

parçası olarak kendiliğinden yetişir ve yeniden ürer. Hiçbir topluluk ortak bir iletişim ve kurallar sisteminden yoksun olamaz; kültürlerin yabani türleri de bilinçli bir tasarım, denetim, gözetim veya özel beslenmeye maruz kalmadan nesilden nesile kendilerini yeniden üretirler.

Terbiye edilmiş olanlar veya bahçe kültürleri, yaban türlerden elde edilmiş olmakla birlikte farklıdırlar. Bunlar genelde okuryazarlıkla ve uzman personelle desteklenmiş bir karmaşıklık ve zenginliğe sahiptirler ve gerekli sayıda, tam-zamanlı ve kendini adamış personelin uzman öğrenim kurumlarında sağlayacağı belirli bir beslenmeden yoksun kaldıklarında çürüyüp giderler. İnsanlık tarihinin tarım devrinde, üst kültürler veya büyük gelenekler önde gelen, önemli kültürlerdi ve sadece belli bir açıdan hakimdiler. Kendilerini nüfusun tümüne hatta çoğunluğuna kabul ettiremeseler bile erişilmez ve gizemli olmalarına rağmen gene de toplumda genelde yetki sahibi olmayı başarmışlardı. Bazen merkezi devleti güçlendirdiler bazen de ona rakip çıktılar. Sıkıntılı veya karanlık dönemlerde devlet zayıfladığında veya çözüldüğünde ona vekillik bile ettiler. Bir kilise veya töresel bir sistem de geçmişte kalmış veya artık hayalet olmuş bir imparatorluğun gölgesine vekalet edebilirdi. Ancak üst kültürler genellikle bir siyasal birimin sınırlarını tanımlama durumunda değildiler ve tarım çağında bunu başaramamaları için geçerli nedenler vardı.

Sanayi çağında bunlar hep değişir. Üst kültürler artık oldukça yeni bir anlamda hakim olur. Üst kültürlere ilişkin doktrinler yetkelerini kaybederek onun yerine taşıdıkları yazılı dil ve iletişim biçimleri çok daha yetkili ve kural koyucu olur ve dahası toplumda yay-

gınlaşarak evrenselleşir. Başka bir deyişle; gerçekten herkes okuryazar olmuş ve açık bir biçimde, "grameri" oldukça düzgün cümleler kurarak ayrıntılı bir kod sistemiyle iletişim kurmaktadır, her koşula göre değişen homurdanma ve kafa sallamalarla değil.

Ne var ki halk arasında yeni evrenselleşmiş bu üst kültürün siyasal destek ve korunmaya müthiş ihtiyacı vardır. Tarım çağında böyle bir desteğe bazen sahipti ve ondan yararlanırdı fakat siyasal korunmadan vazgeçebileceği durumlar da vardı ve zaten bu onun güçlü yanlarından biriydi. Anarşinin hakim olduğu ve kralın artık barışı sağlayamadığı karanlık bir dönemde Hıristiyan veya Budist manastırları, derviş zaviyeleri ve Brahman toplulukları ayakta kalabildiler ve bir ölçüde kılıcın korumasından yararlanmadan üst kültürleri yaşatabildiler.

Üst kültüre düşen görev artık çok daha zor ve ağır olduğundan bir siyasal altyapıdan vazgeçemez. *Miss Blandish'e Hiç Orkide Yok* oyununda bir karakterin de belirttiği gibi; her kızın kocası, tercihen de kendine ait bir kocası olmalıdır; işte her üst kültür de artık devletin, tercihen de kendine ait bir devletin peşinde koşmaktadır. Her yaban kültür bir üst kültür haline gelemez ve bu yönde hiçbir ciddi ümidi olmayanlar da mücadele etmeden sahneyi terkederler, yani bir ulusculuk akımı doğurmazlar. Bir şansı olduğunu düşünenler - ya da, eğer kültürlere ilişkin antropomorfik ahkâm bir tarafa bırakılırsa, o kültürü taşıyanlar tarafından geleceği parlak olarak tanımlananlar - mevcut nüfus ve devlet barındırabilecek toprak için aralarında mücadeleye girerler. Bu bir tür uluscu ve etnik çatışmadır. Mevcut siyasal sınırlarla, siyasal emelleri olan eski veya oluşmakta olan üst kültürlerin sınırları ara-

sında bir uyum yoksa tamamen ulusculuk çağına özgü başka tür bir çatışma patlak verir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz botanik benzetmeden başka bir benzetme de bu yeni durumu tasvir etmek için kullanılabilir. Tarım insanı, doğal çevrede yaşamını sürdürebilen doğal bir türe benzetilebilir. Sanayi insanı ise doğal atmosferde artık güçlükle nefes alabilen yapay üretilmiş veya doğmuş ancak artık yeni, özel bir karışımı olan ve yapay beslenen bir hava veya ortamda etkinlikle iş görebilen ya da yaşayabilen bir türle karşılaştırılabilir. Yani sanayi insanı bir tür dev akvaryum veya solunum odasına benzeyen, özel bir biçimde sınırlandırılmış ve inşa edilmiş birimlerde yaşamaktadır. Ancak bu odalar inşa edilip çalışılır hale gelmelidir. Bu dev havuzların içindeki hayat veren ve koruyan havanın veya sıvının bakımı otomatik değildir. Özel bir bitkiye ihtiyaç vardır. Bu bitkinin de adı ulusal eğitim ve iletişim sistemidir. Tek etkin bakıcısı ve koruyucusu da devlettir.

İlke olarak bütün dünya için tek bir siyasal otorite ve tek bir eğitim sisteminin ayakta tuttuğu bu tür tek bir akvaryumun varolması imkansız değildir. Uzun vadede bu durum ortadan kalkabilir. Ancak şimdilik ve tartışmasını ilerde yapacağımız çok geçerli nedenlerden dolayı; dünyanın kuralı, her biri kendi mülküne sahip çıkan, birbirleriyle değiştirilemez ortam veya atmosferi haiz, birbirinden ayrılmış solunum odaları veya akvaryumları olarak belirmektedir. Bazı ortak genel özellikleri de yok değildir. Tamamen gelişmiş sanayi akvaryumları ortamının formülü genel türler için benzer olmakla birlikte nisbeten yapay, ancak özellikle vurgulanmış marka-ayırıcı özellikler açısından zengin farklılık gösterir.

Bu yeni çoğulculuğun ilerde daha çok değineceğimiz bazı geçerli ve bariz nedenleri var. Sanayi çağına, bir önceki çağdan hem siyasal birimler hem de üst ve alt kültürler miras kalmıştır. Bütün bunların birdenbire tek bir birimin içinde birleşmeleri için hiç bir neden olmadığı gibi **birleşmemelerine** yol acan geçerli nedenler mevcuttur. Sanayileşme, bir başka deyişle türdeş solunum depolarını zorunlu kılan üretim veya işbölümü türü, ne dünyanın her yerinde aynı zamanda ne de aynı biçimde gerçekleşmiştir. Dünyaya her yerde farklı zamanda gelişi insanlığı çok etkin bir biçimde rakip gruplara ayırmıştır. Sanayileşmenin geliş zamanının çeşitli topluluklarda farklılık göstermesi, tarım dünyasından kalan bazı kültürel, genetik ve benzeri farklılıkların kullanılabilmesi durumunda keskinleşmiştir. Eğer tarım çağından miras kalan bazı kültürel farklılıkların üstüne gidilir ve bunlar bir nişan olarak kullanılırsa, gelişmenin "zamanı" önemli ve ayırdedici bir siyasal özellik haline gelir.

Sanayileşme süreci, birbirini takip eden aşamalar ve farklı koşullarda gerçekleşmiştir. Bu arada elde edilecek yeni kazançlar ve kaçınılması gereken kayıplar nedeniyle çeşitli yeni rekabetler doğmuştur. Sanayi çağının gerek solda gerekse de sağda yer alan peygamber ve yorumcuları ise çoğunlukla enternasyonalizm kehanetinde bulunmuşlardı. Ancak tam zıddı bir gelişme oldu ve ulusculuk çağına geçildi.

ULUS NEDİR? 5

Nihayet artık ulus nedir sorusuna bir tür geçerli bir yanıt bulmaya çalışabilecek durumdayız. Başlarda bir ulusal kimlik teorisinin kurulması için özellikle umut vaaden iki aday kavram vardı: İrade ve kültür. Her ikisi de önemli ve anlamlı kavramlar; ne var ki ikisinin de yeterli açıklayıcılığa sahip olmadığı da ortada. Bunun neden böyle olduğunu kavramaya çalışmanın öğretici bir yanı olduğunu düşünüyorum.

İrade veya rıza ister küçük ister büyük olsun çoğu grupların oluşmasında kuşkusuz önemli bir neden olmaktadır. İnsanlar herzaman her tür şekil ve büyüklükte, bazen keskin hatlarla tanımlanmış bazen de gevşek olan, zaman zaman düzgünce kümelenmiş ve zaman zaman da üstüste binen veya içiçe geçen gruplar halinde örgütlenmişlerdir. Bu olasılıkların ve grupların kuruluşu ve hayatlarını idame ettirmeleriyle ilgili ilkelerin çeşitliliği sonsuzdur. Yine de grupların oluşmasını ve ayakta kalmasını temin eden iki genel araç veya kolaylaştırıcı etmenin elzem olduğu açıkca bellidir: Bir yanda irade, iradi bağlılık ve özdeşleşme, sadakat, dayanışma diğer yanda da korku, zorlama ve mecburiyet. Bu iki olasılık bir anlamda yelpazenin zıt

kutuplarını oluştururlar. Birkaç topluluk ya tamamen ya da ağırlıklı bir biçimde bunlardan birine veya ötekine dayanıyor olabilir, ancak bu nadiren mümkündür. Uzun ömürlü grupların çoğu **iradi** bağlılığa dayalı sadakat ve özdeşleşme ile umut veya korku gibi olumlu ve olumsuz dış etmenlerin karışımına dayanmaktadır.

Eğer ulusları, bir topluluk halinde varolmayı kendi **iradeleri** ile seçen gruplar olarak tanımlarsak,[1] denize attığımız bu tanım-ağı bize gereğinden fazla bir bolluk sunacaktır. Trolle yakaladığımız bu büyük avın içinde tabii ki kolaylıkla etkili ve bütünleşmiş uluslar olarak seçilebilen topluluklar da olacaktır. Bu gerçek uluslar aslında kendi iradeleriyle ulus olmayı seçmişlerdir ve yaşamları gerçekten bir tür sürekli, gayri resmi ve her seferinde durumu yeniden onaylayan bir plebisite dayanıyor olabilir. Ne var ki aynı durum (ki bu tanım açısından bir talihsizlik demektir) birçok kulüp, komplocu örgüt, çete, takım, parti ve burada sayamayacağımız sanayi öncesi çağda uluscu ilkeyle oluşmamış, uluscu tanımını almamış ve bu tanıma karşı çıkmış birçok topluluk ve cemiyet için de geçerlidir. İrade, rıza ve özdeşleşme aynı zamanda kendilerine eşlik eden hesap kitap, korku ve çıkara rağmen (ki halen de bu böyledir) hiçbir zaman insanlık sahnesinden silinmemiştir. (İnsan kümelerinin ve terkiplerinin yalnızca durgunluk nedeniyle uzun ömürlü olmalarını zımni bir rıza mı yoksa başka bir şey mi saymamız gerektiği ilginç ve tartışma götürür bir sorudur.)

Zımni bir özdeşleşme ister uluslardan küçük veya büyük ya da uluslarla kısmen çakışan, isterse de yatay

1 Ernest Renan, "Qu'est-ce qu'une Nation," *Ernest Renan et l'Allemagne* (der.) Emile Bure, New York, 1945.

veya başka şekillerde tanımlanmış olsun her tür gruplaşmalar adına geçerli olmuştur. Kısacası, irade bir ulusun temelini oluştursa bile (ki bu ifadede devletin idealist bir tanımı saklıdır) birçok başka şeyin de temeli olduğundan ulusu bu şekilde tanımlamamız gerçekten mümkün değildir. Bu tanımın aslında cazip gözükmesinin tek nedeni modern, uluscu çağda ulusal birimlerin özdeşleşmenin ve iradi bağlılığın **tercih edilen**, yeğlenen nesneleri olarak göze çarpması ve diğer sözü edilen grup türlerinin zamanımızda kolayca unutulmuş olmasıdır. Ulusculuğun zımni varsayımlarını bir veri olarak kabul edenler aynı zamanda bunu herhangi bir çağda bütün insanlığa maletme gibi bir yanlışlığı da yapmaktadırlar. Fakat tek bir çağa özgü varsayımlar ve koşullara bağımlı bir tanımın (ki bu başlı başına bir abartıdır) o çağın **doğuş** nedenlerini açıklamakta bir yararı olamaz.

Ortak kültürden yola çıkan herhangi bir ulus tanımı da çok bol balık çıkarmış başka bir ağa benzer. İnsanlık tarihi kültürel farklılıklarla donanmıştır ve halen de donanmaktadır. Kültürel sınırlar bazen kesin bazen de belirsizdir; kültürel şekillerin düzeni ise bazen koyu harflerle ve yalın bir şekilde belirirken bazen de eğri büğrü ve karmaşıktır. Yukarda sürekli altını çizdiğimiz nedenlerden dolayı, bu farklılıkların oluşturduğu zenginlik çoğunlukla veya genellikle siyasal birimlerin (yani etkili otoritelerin hükümeti) veya demokrasinin kutsallaştırdığı rıza ve iradeyle mutluluğa erişmiş birimlerin sınırları içinde kalmaz ve gerçekten kalamaz da. Tarım dünyasının bu kadar düzenli olması mümkün değildi. Sanayi dünyası ise böyle olmaya veya en azından böyle bir sadeliği yakalamaya eğilimlidir; ancak bu başka bir mesele ve buna yol açan baş-

ka özel etmenler var.

Bütün dünyada giderek hız kazanan bir süreç olan yaygın üst kültürlerin, yani standartlaşmış, okuryazarlığa ve eğitime dayanan iletişim sistemlerinin kurulması çağdaş varsayımları çok ciddiye alan herkese ulusal kimliğin ortak kültürle tanımlanabileceği hissini vermiştir. Zamanımızda insanlar ancak ortak bir kültürle tanımlanan ve içerde hareketli ve akışkan olan birimlerde yaşayabiliyor. Gerçek kültürel çoğulculuk güncel koşullarda geçerli olmaktan çıkıyor. Fakat bir nebze tarihsel bilinç veya sosyolojik incelik bunun her zaman böyle olduğu yanılsamasını ortadan kaldıracaktır. Geçmişte birden çok kültürü barındıran toplumlar genelde iyi netice vermişti, hatta o kadar iyi ki gerçekten var olmadığı durumlarda bazen çoğul kültürler yaratılmıştı.

Eğer, bu güçlü nedenlerden dolayı ulusal kimliğin tanımı için görünürde umut vaadeden bu iki yol tıkandıysa, bir üçüncü yol mevcut mu?

İddialı ancak geçerli olan paradoks şudur: Uluslar ancak ulusculuk çağı bağlamında tanımlanabilirler, yoksa sizin de zannedebileceğiniz gibi tam tersi bir ilişki içinde değil. "Ulusculuk çağı" şu veya bu ulusun uyanışı ve kendini siyasal anlamda kabul ettirişinden ibaret değildir. Daha ziyade, genel toplumsal koşullar sadece seçkin azınlıklara değil bütün halka malolan standartlaşmış, türdeş, merkezin desteklediği üst kültürlerin oluşmasına elverdiğinde, iyi tanımlanmış bir eğitim sisteminin denetlediği ve bütünleşmiş kültürler insanların memnuniyetle ve çoğu kez şevkle özdeşleştikleri hemen hemen tek birimi oluştururlar. Kültürler artık siyasal meşruiyetin doğal barınağı olarak görün-

mektedir. İşte ancak **o zaman** kültürel sınırların siyasal birimler tarafından herhangi bir ihlâli skandal sayılır.

Ancak ve **ancak** bu koşullar altında uluslar aynı anda hem irade hem de kültürle ve gerçekten her ikisinin siyasal birimlerle birleşmesi olarak tanımlanabilir. Bu koşullarda insanlar yalnızca aynı ortak kültüre sahip olanların tümüyle bir siyasi birlik kurma arzusunu gösterirler. Bu durumda siyasal yönetimler de sınırlarını barındırdıkları kültürün sınırlarıyla bir tutma ve bu kültürü kendi iktidar alanlarında koruma ve kabul ettirme arzusunu gösterirler. Böylelikle iradi arzu, kültür ve siyasal yönetimin aynı noktada birleşmesi kolayca ve sık sık ihlal edilmeyen bir norm haline gelir. (Bir zamanlar bu birleşme hemen hemen evrensel bir boyutta hiçbir cezaya maruz kalmadan ihlal edilmiş ve bu durum hiç dikkat çekmeden ve tartışılmadan geçip gitmişti.) Ancak bu koşullar genel insanlık durumunu değil yalnızca onun sanayi aşamasını tanımlamaktadır.

Ulusculuk ulusların bir ürünü değil, tam tersine ulusları meydana çıkaran ulusculuğun kendisidir. Kabul etmek gerekir ki, ulusculuk önceden varolan, tarihsel mirasın getirdiği çok sayıdaki kültürün içinden bir seçim yapıyor ve onları çoğunlukla tamamen dönüştürüyor olsa bile bu kültürel zenginlikten yararlanır. Ölü diller yeniden canlandırılır, gelenek icat edilir, oldukça hayali eskiye ait olduğu sanılan birtakım saf özellikler gündeme gelir. Ancak uluscu gayretin kültürel açıdan yaratıcı, süslü püslü ve olumlu icatlar üreten özelliği, hiçkimsenin yanlış bir biçimde "aslında şu kahrolası işgüzar Avrupalı düşünürler işleri kendi haline bırakamadıkları için uluscu düşünceyi bir tertip

sonucu kendi hallerinde yaşayan siyasal toplulukların kanına zerkedip onların kaderini değiştirmeselerdi ulusculuğun gerçekleşmesi mümkün olmayabilirdi" türünden ulusculuğu doğuş nedeni böyle bir koşula bağlı, yapay bir ideolojik icat olarak gören bir sonuca varmasına izin verilmemelidir. Ulusculuğun kullandığı kültürel parçalar ve yamalar çoğu kez gelişigüzel yaratılmış tarihsel icatlardır. Zaten eski parça ve yamaların herhangi biri de iş görürdü. Ancak ne olursa olsun ulusculuk ilkesinin kendisi, ulusculuk düşüncesine vücut vermeye çalışan taşıyıcıların zanlarının aksine, kesinlikle doğuşu şüpheli bir rastlantı değildir.

Hiçbirşey bu varsayım kadar gerçek dışı olamaz. Ulusculuk yalnız göründüğü gibi olmamakla kalmaz, üstelik kendinin gördüğü gibi bir olgu da değildir. Korumayı ve yeniden canlandırmayı iddia ettiği kültürler çoğu kez ya kendi icadıdır ya da tanınmayacak hale gelmiştir. Yine de uluscu ilkenin kendisi, özel biçimlerinin herbirinden ve her ulusculuğun farklı olduğu iddiasıyla herbirine saçma bir biçimde atfedilen özellikten farklı olarak paylaştığımız güncel koşullardan kaynaklanan çok derin köklere sahiptir, kesin nedenleri vardır ve kolayca reddedilemez.

Durkheim'in öğretisi bize toplumun dini ibadet yolu ile kendi gizli imajına taptığını söyler. Uluscu bir çağda ise toplumlar böyle bir kamuflajdan sıyrılarak pişkinlik ve açıklıkla kendilerine tapınırlar. Nazi Almanyası Nüremberg'te kendine tapınırken ne Tanrı'ya hatta ne de Wotan'a tapınma iddiasındaydı; çok bariz bir biçimde kendine tapınıyordu. Daha yumuşak ama aynı ölçüde anlamlı bir biçimde aydınlanmış modernleşmeci din alimleri kendi öncüllerine çok fazla anlam ifade etmiş olan dini doktrinlere ne inanırlar ne de fazla ilgi

duyarlar. Bu doktrinlere biraz da komik bir biçimde kendiliğinden yapılması gereken görevler yüklerler ki bunlar temelde ancak bir toplumsal geleneğin kendi değerleri, sürekliliği ve dayanışmasını teyid eden kavramsal ve törensel araçlar olarak geçerlidir. Aynı zamanda böylelikle zımnen indirgemeci bir "din" haline gelen inanç sistemiyle önce erken Avrupa tarihinde -günümüzün tanınmayacak derecede sulandırılmış ve etkisi azalmış türleri için hiç söz konusu olamayacak - çok önemli bir rol oynamış bulunan gerçek din arasındaki farkı sistematik bir biçimde gözden uzaklaştırmaya ve azımsamaya çalışırlar.

İster kindar ve şiddetli isterse de nazik ve kaçamak yapar gibi olsun toplumun kendi kendine tapınması, Durkheim'in üstünde durduğu gibi Tanrı fikri aracılığıyla toplumun gizli bir biçimde kendine saygı duymasından çok artık açıkca kabul gören ve topluca yapılan bir tapınmadır. Ancak bu, şimdi kullanılan üslubun Durkheim zamanının üslubundan daha gerçeğe sadık olduğunu göstermez. Cemaat artık kutsal bir çerçeveye göre değerlendirilmiyor olabilir ancak ulusculuğun kendi unutkanlık ve tercihleri vardır ki bunlar ne kadar katı bir biçimde laik olsalar da esasında çarpıtıcı ve yanıltıcı olabilirler.

Ulusculuğun temel yanıltıcı noktası ve hatta kendi yanılgısı şundan ibarettir: Ulusculuk aslında önceleri halkın çoğunluğunun ve bazı durumlarda de tümünün hayatına alt kültürlerin hakim olduğu bir toplumda genel anlamda bir üst kültürün zorla dayatılmasıdır. Yani okulda okuyarak elde edilen, akademik dünyanın denetlediği, mümkün olduğunca açık bir bürokratik ve teknolojik iletişimin gereksinimlerine göre inceden inceye düzenlenmiş bir dilin genel topluma yayılmasın-

dan sözediyoruz. Ulusculuk daha önceleri yerel düzeyde küçük gruplar tarafından kendilerine özgü bir biçimde yeniden üretilen folk kültürlere dayalı yerel grupların karmaşık yapısı yerine herşeyden önce yukarıda sözü edilen bu tür bir ortak kültürün birarada tuttuğu, birbirlerinin yerini alabilecek atomize bireylerin oluşturduğu anonim, kişisel olmayan bir toplumun kurulmasıdır. Bütün olup biten de **gerçekten** budur.

Ne var ki bu ulusculuğun öne sürdüğü ve uluscuların hararetle inandıkları şeyin tam karşıtıdır. Ulusculuk genelde halkı varsayılan bir folk kültür adına fetheder. Kullandığı semboller *Volk, Narod*'un, yani köylünün sağlıklı, mazbut ve zorlu yaşamından alınmıştır. Narod veya Volk'un yabancı bir üst kültüre bağlı yönetici ve benzer kadroların iktidarına ve baskısına, önceleri kültürel bir uyanış ve kimlik iddiası ve sonunda ulusal bağımsızlık savaşıyla karşı çıkmaları gerektiğinde uluscuların kendilerini bu sembollerle tanıtmalarının bir gerçeklik payı da vardır. Eğer ulusculuk zafere ulaşırsa, yabancı üst kültürü ortadan kaldırır ancak yerine eski yerel bir alt kültürü getirmez. Kendine özgü yerel bir üst (okuryazar ve uzmanlararası) kültürü canlandırır veya kendine göre yaratır, ancak bu kültürün eski yerel folk stil ve lehçeleriyle bazı bağlantıları olduğunu da iddia etmekten geri kalmaz. Örneğin Budapeşte'de şehre köylü, veya köye ait olduğu iddia edilen giysilerle inenler gerçekten Budapeşte Operasının müdavimi hanımefendilerdi. Zamanımızda Sovyetler Birliğinde "etnik" gramofon plakların alıcıları etnik köylü halk değil, yeni kentleşmiş, apartmanlarda oturan, eğitimli, birkaç dil konuşan [1] ve ister

1 Yu . V. Bromley *et al.*, *Sovremennye Etnicheskie Protsessy v SSSR* (SSCB'de Çağdaş Etnik Süreçler), Moskova, 1975.

gerçek ister hayali olsun duygularını ve kökenlerini ifade etmekten hoşlanan ve hiç kuşkusuz siyasi durum izin verdiği ölçüde uluscu davranışlar sergilemekten zevk alacak bir halktır.

Demek ki Durkheim'ın incelemesindeki durumun aynı olmasa da, gerçekliğin yanıltıcı bir prizmadan süzülmüş görüntüsü yani sosyolojik bir yanılgı hâlâ etkisini sürdürmekte. Toplum artık tapınmak için dini semboller kullanmıyor; onun yerine modern, elverişli, kendi çarkını döndüren bir üst kültür, kendinin idame ettirdiği, koruduğu ve yeniden canlandırdığını zannettiği bir folk kültürden ancak stilize ederek aldığı türkü ve dansla kutlama törenleri yapıyor.

GERÇEK ULUSCULUĞUN YOLU HİÇ DÜZGÜN GİTMEDİ

Ulusculuğun evrimini anlatan ve ilerde hatırlamak zorunda kalacağımız tipik bir senaryo aşağı yukarı şu anlatacaklarımızı içermektedir. Köyistanlılar (Ruritania) birbiriyle ilişkili ve birini bilenin diğerlerini de hemen hemen rahatlıkla anlayabileceği birkaç lehçe konuşan ve Megalomanya İmparatorluğunun topraklarında, ortak sınırları olmayan ancak birbirine de çok uzak sayılmayan alanlarda yaşayan köylü bir halktır. Köyistan dilini, daha doğrusu onu meydana getirdiği söylenebilen lehçeleri aslında bu köylüler dışında hiç kimse konuşmazdı. Aristokrasi ve yönetici tabaka Köyistan lehçelerinin dil grubundan farklı bir dil grubuna ait olan Megalomanya saray dilini konuşmaktaydı.

Köyistanlıların tümü değil ancak çoğunluğu ayin dili yine başka bir dil grubuna ait olan bir kiliseye mensuptular ve rahiplerin çoğu, özellikle de hiyerarşinin üstünde kalanlar, bu dini ayin dilinin modern,

halk ağzı sayılabilecek ve yine Köyistan diliyle hiç alakası olmayan bir dil kullanırlardı. Köyistan köylerine gidip gelen kasabalı küçük tüccarlar ise Köyistanlıların yürekten nefret ettiği bir başka etnik gruba ve dine mensuptular.

Köyistan köylüleri geçmişte büyük acılar yaşamışlar ve bunlar dokunaklı ve hoş bir biçimde ağıtlarda terennüm edilmektedir. (Bu ağıtlar ondokuzuncu yüzyılın sonlarında köy başöğretmenleri tarafından bin bir meşakkatle toplanmış sonra da Köyistanlı büyük ulusal besteci L.'nin iyi tanınmış eserlerinde evrensel müziğe kazandırılmıştır.) Köyistan halkının uğradığı acımasız baskı on sekizinci yüzyılda Köyistanlı meşhur çeteci K.'nın önderlik ettiği bir gerilla direnişini başlatmıştı. K.'nm yaptıklarının ise, eğer onu konu alan birkaç roman ve biri ulusal aktör Z. tarafından Köyistan Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hemen sonra yüksek kademelerin himayesinde çekilmiş olan iki filmden sözetmezsek, hala yerel halkın hafızasında tazeliğini koruduğu söylenmektedir.

Dürüstlük, insanı, bu çetecinin kendi yurttaşları tarafından yakalandığını ve onu ıstıraplı bir ölüme gönderen halk mahkemesine de başka bir yurttaşın başkanlık ettiğini itiraf etmeye zorlamaktadır. Dahası Köyistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından kısa bir süre sonra İçişleri, Adalet ve Eğitim Bakanlıkları arasında, polise karşı oluşabilecek muhalefeti körüklememek için artık bu meşhur çeteci yerine ona ve yoldaşlarına karşı duran köy muhafız birimlerini kutlamanın belki de daha politik bir karar olacağını öne süren bir sirküler dolaşmıştır.

Ondokuzuncu yüzyılda büyük zorluklarla toplanan

ve sonra Köyistan gençlerinin kamp ve spor hareketlerine eşlik eden müzik repertuarına alınmış folk şarkıları dikkatle incelendiğinde, başka daha dünyevi meseleler kendilerine ne kadar acı verirse versin, köylülerin linguistik ve kültürel durumlarının ciddi bir hoşnutsuzluk kaynağı olduğuna dair pek bir kanıt yoktur. Aksine, şarkıların güftelerinde linguistik çoğulculuğa değinen pasajlar ironik, şakacı ve iyi huylu ifadelerle doludur ve iki dilde birden yapılmış, zaman zaman da pek hoşa gitmeyen, kelime oyunlarına yer verir. Aynı zamanda itiraf edelim ki bu şarkıların en dokunaklılarından biri - ki yazın gönderildiğim tatil kampında yakılan kamp ateşi etrafında ben de bu şarkıyı sık sık söylemişimdir - korunun yakınlarında senyöre ait bir yoncalıkta, üç öküzünü otlatan ve kabanını vermesini isteyen bir grup çetecinin ürküttüğü bir çoban çocuğu terennüm eder. Siyasi bilinçten yoksunlukla birleşmiş pervasız bir budalalıkla çoban çocuk ayak direr ve öldürülür. Bu şarkının Köyistan sosyalistleştikten sonra duruma uygun bir biçimde yeniden yazılıp yazılmadığını bilmiyorum. Herneyse, ana temamıza dönecek olursak, şarkılar sık sık köylülüğün koşullarından şikayet etmekle birlikte kültürel ulusculuğu bir mesele yapmazlar.

Kültürel ulusculuk daha sonra ortaya çıkacaktır ve bu tahminen sözü edilen şarkıların bestelenmesinden sonra olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda Megalomanya İmparatorluğuna ait, ancak Köyistan dışında bazı yörelerde hızlı sanayileşmeyle aynı zamanda bir nüfus patlaması yaşandı. Köyistan köylüleri daha gelişmiş sanayi bölgelerinde iş aramaya itildiler, bazıları da o zamanın mevcut feci koşullarını kabul ederek bir iş kapmış oldular. Garip ve nadiren yazıya dökülmüş ve-

ya öğretilmiş bir dil konuşan, geri kalmış kaba köylüler olarak kenar mahallelerine taşındıkları şehirlerde oldukça zor günler geçirdiler. Aynı zamanda, kiliseye intisab etmek isteyen ve hem saray hem de dini ayin dilinde eğitim gören bazı Köyistan delikanlıları lise eğitimi sırasında yeni liberal fikirlerden etkilenerek üniversitede laik bir eğitime yöneldiler ve sonunda rahip değil de gazeteci, öğretmen ve profesör oldular. Köyistan'ı araştırmaya gelen ve Köyistanlı olmayan bir kaç yabancı etnograf, müzikolog ve tarihçiden teşvik gördüler. Devam eden işgöçü, giderek yaygınlaşan ilköğretim ve askere yazılma bu Köyistanlı öncülere çoğalan bir dinleyici kitlesi hazırlamış oldu.

Aslında, eğer arzu ederlerse, ki çoğu arzu etmiştir, Köyistanlıların hakim Megalomanya dilini benimsemeleri tamamen mümkündü. Eğitimli bir Köyistanlıyı eğitimli bir Megalomanyalıdan ayıran hiçbir genetik özellik ve köklü bir dini adet yoktü. Gerçekten de birçok Köyistanlı, çoğu kez de adını değiştirmek zahmetine katlanmadan, Megalomanya kültürüne asimile oldu ve Megalomanya'nın (yeni adıyla Megalomanya Federal Cumhuriyeti) eski başkentinin telefon rehberi, Megalomanya imlasıyla oldukça gülünç bir tarzda yazılarak bu dilin fonetik kurallarına uyarlanmış, bir sürü Köyistanlı ismiyle doludur. Mesele şudur ki, ilk nesilde gözlenen oldukça haşin ve ıstıraplı başlangıçtan sonra, Köyistanlı göçmen işçilerin çocuklarının yaşam koşulları aşırı derecede kötü değildi ve muhtemelen (sıkı çalışmayı arzu ettiklerine göre) en azından , Köyistanlı olmayan, Megalomanyalı yurttaş işçilerinki kadar iyi sayılırdı. Böylelikle sonraki nesiller giderek artan refahtan ve yörenin genelde burjuvalaşmasından pay aldılar. Yani, bireysel yaşam koşulları açısın-

dan bakıldığında belki de şiddetle düşmanlık besleyen bir Köyistan ulusculuğuna gerek yoktu.

Bütün bunlara rağmen yine de buna benzer birşey gerçekleşti. Bu tür aşırı bir ulusculuk hareketine katılanların bilinçli bir hesap peşinde olduklarını düşünmek kanımca yanlış olur. Subjektif olarak bu insanların ulusal uyanış edebiyatında kuvvetle ifade edilen saik ve duygulara sahip olduğu söylenebilir. Memleketlerinin hâlen sahip olduğu köylü faziletlerinin farkında olsalar da köylerinin sefalet ve ihmal edilmişliği onlar için bir keder kaynağı idi; kendi hemşehrilerine uygulanan ayrımcılık ve sanayi kentlerinin işçi varoşlarında kendi yerel kültürlerine yabancılaşmaya mahkum olmaları da onları kederlendiriyordu. Bu kötülüklere karşı vaazda bulundular ve birçok hemşehrileri de onlara kulak verdi. Uluslararası siyasal durum elverdiğinde Köyistan'ın sonunda bağımsızlığına nasıl kavuştuğu artık tarihin bir parçası olmuştur ve burada tekrarlanması gereksizdir.

Tekrar tekrar belirtelim ki bu durumda kimsenin uzun vadeli bir çıkar hesabında olduğunu varsaymamıza hiç gerek yok. Uluscu aydınlar kendi ulusal halkı namına ateşli ve cömert bir gayret içindeydiler. Üstlerine yerel folk giysilerini geçirip ormanlık alanlarda şiirler yazarak dağlara tırmandıklarında günün birinde güçlü bir bürokrat, büyükelçi ve bakan olma hayali içinde değillerdi. Saflarına çekmeyi başardıkları köylü ve işçiler durumlarından hoşnut değildi, ama aynı şekilde onlar da günün birinde Köyistan vadilerinin tam göbeğine (sonraları pek işe yaramadığı anlaşılacak) bir çelik fabrikası dikecek ve böylelikle civardaki ekilebilir arazi ve otlağın büyük bir kısmını tamamen yokedecek sanayi kalkınma planları rüyalarına dalmamışlardı.

Bu duyguları maddi yarar veya toplumsal hareketlilik hesaplarına indirgemeye çalışmak gerçekten yanlış olur. Ulusal duygunun gerisinde yatan "toplumsal terfi hesaplarıdır" iddiasıyla mevcut teori bazen alaya alınır. Ancak bu meselenin yanlış bir takdimidir. Geçmişte köylülerin kendi kültürünü sevip sevmediğini sormak anlamsız olurdu, çünkü onlar için bu soludukları hava gibi her zaman varolan birşeydi ve bilincinde değildiler. Fakat iş göçü ve bürokraside iş bulma kendi toplumsal ufuklarının öneçıkan bir özelliği olmaya başlayınca kültürlerine anlayış ve sempatiyle bakan bir hemşehriyle, bu kültüre düşman biriyle iş yapmanın farkını çok çabuk öğrendiler. Bu çok somut tecrübe onlara herhangi bir bilinçli çıkar ve toplumda yükselme hesabı yapmadan kendi kültürlerinin bilincine varmayı ve onu sevmeyi (veya gerçekten ondan kurtulmak istemeyi) öğretti. İstikrarlı, kendi kendine yeterli toplumlarda kültür çoğu kez neredeyse göze görünmez; ancak hareketlilik ve her tür iletişim sağlama olanağı toplumsal hayatın özü olunca insanın iletişim kurmayı öğrendiği **kültürü** kendi kimliğinin özü haline gelir.

Aslında böyle bir hesap yapılmış **olsaydı** (ki yapılmamıştır) birçok durumda (ama kesinlikle herzaman değil) çok sağlam bir hesap sayılacaktı. Gerçekten de, Köyistanlı aydınların en azından nisbeten az sayıda olmaları nedeniyle, daha yüksek vasıflara sahip olan Köyistanlılar, büyük Megalomanya İmparatorluğunda skolastik açıdan daha gelişmiş etnik gruplarla rekabet etmek zorunda kalacaklarından burada elde etmeyi umabilecekleri mevkilerden çok daha iyilerini bağımsız Köyistan topraklarında sağlamış oldular. Köylüler ve işçilere gelince onlar hemen bu durumdan yarar sağlayamadılar; ancak yeni tanımlanmış etnik Köyis-

tan'ın siyasal sınırlarının çizilmesi, bölgedeki sanayilerin giderek gelişmesi ve korunması anlamına geldi ve sonunda dışarıya iş göçü ihtiyacını kesinlikle azalttı.

Bütün bunlardan çıkan anlam şudur: Sanayileşmenin ilk döneminde yeni düzene daha ileri düzeydeki merkeze yabancı olan kültürel ve linguistik topluluklardan cezbedilerek dahil olmuş insanlar, siyasi ve iktisadi yöneticilerle aynı kültürü paylaşma avantajına sahip diğer iktisaden zayıf durumdaki yeni işçilerin çektiklerinden daha da fazlasına maruz kalırlar. Ancak kültürel/linguistik mesafe ve kendilerini diğerlerinden ayırma yeteneği bireyler için çok büyük bir engel olmakla birlikte, yeni oluşan dünyanın kurbanlarının meydana getirdiği toplulukların tamamı için veya potansiyel topluluklar için bir avantaj olabilir ve çoğu kez olmaktadır da. Bu onların kızgınlık ve hoşnutsuzluklarını anlamalarını ve kolaylıkla kavranabilir bir biçimde ifade etmelerini sağlar. Köyistanlılar kendilerini daha önceleri bir aile birimi ve köy, çoğunlukla da bir vadi yöresi, belki bazen de bir dine ait olarak algılıyor ve hissediyorlardı. Ama artık, ilk sanayi kalkınma döneminin herkesin aynı şekilde eridiği potasına girince ne köy ne vadi kalır, bazen aile bile kalmaz. Fakat başka yoksul ve sömürülmüş insanlar da **vardı** ve bunların birçoğu birbirlerine benzeyen lehçeler konuşurken iktisaden daha iyi durumda olanların çoğunluğu da oldukça yabancı bir lehçe konuşuyordu. Böylelikle yeni Köyistan ulusu kavramı sözü edilen gazeteci ve öğretmenlerin de teşvikiyle bu zıtlıktan doğmuş oldu. Ve bu bir aldanma değildi: Köyistan ulusal hareketinin gelişirken ortaya koyduğu hedeflerden bazılarının gerçekleşmiş olması, bu hareketin doğmasına neden olan bazı kötülükleri de kısmen ortadan kaldırdı. Böy-

le bir ferahlama belki zaten gene gerçekleşecekti ancak bu ulusal biçimiyle yeni bir üst kültür ve onun koruyucu devleti de meydana gelmiş bulundu.

Sanayi dünyası; yalıtılmış, kendi kendine soluk alan kültürel depolarla varolduğunda yeni birimlerin doğuşunu belirleyen iki önemli parçalanma ilkesinden biri de budur. Yani, bunu iletişim engelleri ilkesi olarak da adlandırabiliriz; engeller evvelki sanayi öncesi kültürlerden kaynaklanmakta ve sanayileşmenin ilk döneminde özel bir güçle devreye girmektedir. Bunun kadar önemli olan diğer ilkeye toplumsal ataletin engelleri diyebiliriz ki bu da başlıbaşma ayrı bir bölümde ele alınmayı gerektirmektedir.

SANAYİ TOPLUMUNDA TOPLUMSAL ATALET VE EŞİTLİK 6

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte bir atalet (entropi) durumu, belirli bir düzenden sistemli bir gelişigüzelliğe kayış vardır. Tarım toplumu, nisbeten yerine oturmuş uzmanlıklarla, bölge, akrabalık, meslek ve rütbelendirme açısından süreklilik kazanmış oldukça belirgin bir toplumsal yapıya sahiptir. Bu yapının elemanları düzenlidir, gelişigüzel dağılmamıştır. Alt-kültürleri bu yapısal farklılaşmaları vurgular, sağlamlaştırır ve bu yapı içinde kültürel farklar yaratmak ya da vurgulamak toplumun bütününün işleyişini herhangi bir şekilde bozmaz. Tam tersine, bu kültürel farklılaşmaları zararlı bulmak şöyle dursun toplum onların varlığını ve tanınmalarını son derece uygun ve yerinde görür. Bu kültürel farklılaşmalara saygı tarım toplumunun adabı muaşeret kurallarının özüdür.

Sanayi toplumu değişiktir. Toprak ve çalışma birimleri kendine mahsustur: üyelik akışkandır, müthiş bir dolaşım vardır, ve genellikle üyelerin sadakati ya da kimliği bağlayıcı değildir. Kısaca, eski yapılar atılmış ve büyük ölçüde yerine önceki tarım toplumuyla karşılaştırıldığında gerçek alt-kültürlerden pek birşey bulunmayan gelişigüzel ve akışkan bir bütünsellik gel-

miştir. Toplumun bütünü ile kişi arasında herhangi bir düzeyde etkili ve bağlayıcı bir örgütlenme yok gibidir. Bu bütün ve nihai siyasal topluluk, eskiden pek az görülen bir biçimde hem devlete hem de kültürel sınıra bağlı tamamen yeni ve kayda değer bir önem kazanır. Alt-gruplaşmaların erozyona uğraması, paylaşılan ve okuryazarlıkla bağımlı bir kültürün öneminin geniş bir biçimde artması sonucu ulus artık son derece önemlidir. Devlet, kaçınılmaz olarak genellikle toplumun tüm gelirinin yarısına yaklaşan bir maliyeti bulunan muazzam bir toplumsal altyapının korunması ve denetlenmesi ile yükümlüdür. Eğitim sistemi devletin vazgeçilmez bir parçası haline gelir, kültürel/linguistik ortak zeminin korunması eğitimin esas rolü olmuştur. Vatandaşlar, devletin tüm topraklarında, eğitim ve kültür aygıtlarıyla varlığını sürdüren ve korunması, yaşatılması ve sevgi beslenmesi gereken bu ortak zemin içinde kavramsal olarak nefes alabilir ve iş görebilirler.

Kültürün rolü, artık toplum içindeki yapısal farklılaşmaları (ki bunların bazıları varlıklarını sürdürebilmiş ve hatta bazı durumlarda yenileri ortaya çıkabilmiş olsa bile) vurgulamak ya da gözle görünür ve söz sahibi hale getirmek değildir. Tam tersine kültürel farklılıkların statü farklarından ötürü kenetlendiği ve statü farklarını güçlendirdiği bazı durumlar, sözkonusu toplum için neredeyse utanılacak bir durum ya da eğitim sisteminde kısmi bir başarısızlık göstergesidir. Bu sistemin yüklendiği görev, tüm topluluk içindeki alt grupların hizipçi bağlar nedeniyle sahip oldukları işlerin baltalanamayacağı değerli, sadık ve uzman üyeler üretmektir; eğer eğitim sisteminin bir kısmı ihmal ya da batıl inanışa dayanan bir tertip sonucu iç

kültürel farklılıklar yaratır ve böylelikle ayrımcılığa izin verir ya da teşvik ederse, bu durum bir skandal olarak değerlendirilir.

ATALETİ ENGELLEYİCİ UNSURLAR

Bütün bunlar, hareketli, eğitilmiş ve anonim toplumlarda ulusculuğun temelleri ve kültürün yeni rolü konusundaki genel teorimizin sadece yeniden formüle edilmiş bir şeklidir. Fakat bu tür bir toplumda gelişigüzel görünen durumun, kişilerin atıl hareketliliği ve dağılımının gerekliliğini vurgulayarak önemli bir nokta ortaya atılmış oldu. Alt toplulukların kısmen yokolduğu, ahlâki otoritenin büyük ölçüde zayıfladığı bu tür toplumda insanlar gene de her şekilde farklı olmaya devam etmektedirler. İnsanlar, uzun kısa, şişman sıska, esmer sarışın ve birçok başka şekilde sınıflandırılabilirler. Açıkçası, insanların sınıflandırılma biçimleri neredeyse sınırsız gibidir. Ancak bu sınıflandırmaların çoğu ilgi alanımızın dışındadır. Fakat bazıları toplumsal ve siyasal açıdan çok önemli oluyor. Bu tür sınıflandırmalara atalete-dayanıklı demek geliyor içimden. Bir sınıflandırma, ilk sanayi toplumunun kuruluşundan bu yana zaman geçmiş olmasına rağmen tüm toplum çapında eşit olarak dağılmama yolunda belirgin eğilimi olan bir özelliğe dayanıyorsa o sınıflandırma atalete-dayanıklı demektir. Böylesi atalete- dayanıklı bir durumda sözkonusu özellikleriyle belirginleşen kişiler tüm toplumun şu ya da bu kesiminde yoğunlaşacaklardır.

Diyelim ki bir toplumda kalıtımsal olarak derisi mavi belirli sayıda kişi var; ve yine farzedelim ki, yeni ekonominin kuruluşundan bu yana birçok kuşak geçmesine ve "yeteneğe göre meslek" siyasetinin resmen

ilan edilip uygulanmasına rağmen, mavilerin çoğu inatla o toplumun ya en üst ya da en alt görevlerine talip oluyorlar; başka bir deyişle maviler, o toplumun sahip olduğu olanakların ya çoğunu ya da azını ele geçiriyorlar. İşte bu durum maviliği, toplumsal atalete-dayanıklı bir özellik haline getirmektedir.

Ancak şuna da dikkat etmek gerekir ki, her an atalete-dayanıklı gibi görünecek özellikler yaratmak her zaman mümkündür. Yalnız şu ya da bu sınıfa uyacak bir kavram yaratmak da her zaman mümkündür. Fakat bu anlamda bir kavramın atalete- dayanıklı olması, şu anki amacımız için yaratılmış yapay bir kavram değil de, sözkonusu toplumda geçerli olan doğal bir kavram ise ancak o zaman ilgi alanımıza girer. İşte o zaman o özellik, toplumun bütününde eşit olmayan bir biçimde dağılmışsa arkasından dert getirebilir.

Bu tartışmanın gerisi şimdi kolaylıkla ortaya tahmin edilebilir: atalete-dayanıklı özellikler sanayi toplumları için çok ciddi bir sorun meydana getirirler. Tarım toplumu için neredeyse tam tersi geçerliydi. Atalete-dayanıklı özelliklere üzülmek yerine, tarım toplumu, doğanın bu malzemeyi yeterince temin etmediği durumlarda bu özellikleri alışkanlıkla kendisi yaratıyordu. Tarım toplumu, bazı insan kategorilerinin doğal yöneticiler, diğerlerinin de doğal köleler olduğunu kabullenmeyi tercih etmişti ve cezalandırıcı ve ideolojik yaptırımlar yoluyla insanları bu beklentilere uygun düşmeleri için ikna ediyordu. Toplum, esas amacı atalete-dayanıklılık olan birtakım şüpheli insan özellikleri ya da kökenleri yaratıyordu. Müslüman kabilelerde dinsel seçkinler peygamber sülalesinden gelen insanlar olarak tanımlanır ve meşruiyet kazanırlar; Orta

Asya kabilelerinde statü Cengiz Han klanının devamı olarak görülür; Avrupa aristokrasileri çoğunlukla kendilerini eşi olmayan istilacı bir etnik grubun devamı olarak görürler.

Atalete-dayanıklılık, meydana geldiği sanayi toplumlarında çatlaklar, bazen de gerçek uçurumlar yaratır. Bu çatlamaya müsait durum, erken sanayi toplumunda varolan ve bir önceki bölümde tartışılan kültürel farklılıklar ve iletişim sorunlarına yol açan durumdan nasıl farklıdır?

Her iki olgu arasında belirli bir benzerlik ve örtüşen noktalar vardır. Ancak farklı noktalar da önemlidir. Çevrenin de kenarındaki kültürlerin yerlilerini huzursuz eden, onları ve önderlerini kültürel ve nihai olarak da bir siyasi ulusculuğa zorlayan daha gelişmiş siyasal ve ekonomik merkezin dil/kültürüne sahib olabilmedeki farklılık tabii ki bir çeşit atalete- dayanıklılıktır. Bürokratların ve işadamlarının kullandığı esas devlet dilinin değişik bir şivesini dahi konuşamayan göçmen emekçiler, başlangıçta toplumsal hiyerarşinin altlarında kalacaklar ve böylelikle kendilerini ya da çocuklarını bekleyen talihsizlikleri düzeltme ya da telafi etme olanaklarına daha az sahip olabileceklerdir. Diğer yandan, kendi dilleri (başka bir deyişle, lehçelerden birinin standartlaşmış ve belirginleşmiş hali) yeni bağımsız uluscu devletin eğitiminin, bürokrasisinin ve ticaretinin dili haline gelince, bu belirli talihsizlikler ortadan kalkacak ve onların kültürel özellikleri atalete-dayamklı olmaktan çıkacaktır.

Fakat bizim önermemize göre bu engelden kurtulmanın bir yolunun da eski hakim dil ve kültür içinde erimek olduğunu önemle belirtmeliyiz; zaten birçok ki-

şi de bu yolu seçmiştir. Bu yoldan geçenlerin sayıca uluscu seçeneğe katılanlardan daha az olduğunu düşünmek için bir sebep yoktur. Aslında birçoğu her iki yolu da -ya peşpeşe ya da birlikte- izlemişlerdir[1]. Örneğin birçokları kendi gerçek kökenlerini temsil etmeyen bir kültür adına ilk önce asimile olarak sonra da tam bir üst-kültür statüsünü, ve bu yeni kültür adına siyasal devlet çatısını sağlama almak için siyasetin sopalarını da kaparak irredantist uluscular haline gelmişlerdir.

Çok önemli olmasına rağmen bu durumu diğer atalete- dayanıklılık durumlarından ayırdeden şey şudur. Eğer bütün mesele genel statüye ve ekonomik olanaksızlığa bağlı bulunan iletişim kopukluğu ise, o zaman bu durum tartışılan iki yöntemden biriyle düzeltilebilir: başarılı bir ulusculuk ya da asimilasyon; veya her ikisinin örtüştüğü bir durum. Ancak parçalanma yoluyla çoğalan toplumsal sonuçları olan bazı atalete-dayanıklılık durumları var ki, bunlar iletişim bozuklukları düzeltilerek iyileştirilemez. İkinci seçenek yani eğitim yoluyla asimilasyon yolu kapalıdır. İletişim engelinin ötesinde de engeller vardır. Birinci seçenek de (başarılı bir şekilde uygulanan irredantizm) siyasal iktidar dengesi tarafından kapalı tutuluyorsa, durum vahim demektir ve yara cerahatlenmeye devam edecektir.

Sanayileşen bölgede yabancı kültürden gelen kişiler arasındaki iletişimsizlik bir çeşit atalet-engelidir (ki bu durum genellikle bir kuşak sonra çözümlenebilir); fakat tersi geçerli değildir ve her atalet-engeli iletişim

---

1 F. Colonna, *Instituteurs Algeriens*, 1883-1939, Paris, 1975.

başarısızlığına bağlanamaz. Sadece iletişimsizliğe bağlı olmayan ve hakim havuzda ya da yeni oluşturulan yabancı kültürden gelenlerin kendi yerli ortamının meydana getirdiği bir havuzda eritilebilen atalet-engelleri bu durumda daha da trajiktir. Bu tür iletişimsizlik, çözümü henüz görünürde olmayan ve sanayi toplumunun karşılaşabileceği en vahim sorunlardan birini yaratır.

Şimdi, daha geniş toplumda mavi derili alt-nüfusla ilgili önermemize dönelim ve diyelim ki bu nüfus şu ya da bu sebepten toplumsal skalanın en altında yoğunlaşıyor. Sanayi toplumları vatandaşlarına çok çeşitli toplumsal mevkiler sunmada oldukça eşitsiz davranır, bazı vatandaşlar diğerlerinden çok daha fazla avantajlı olur; ancak bu görevler sisteminin bir çeşit sürekliliği (bu sistemde radikal kesintiler olmaz) konusunda eşitlikçidirler ve belki biraz abartılı ancak gerçeklerden tamamen uzak olmayan bir de inanışları vardır ki, o da bu görevler sisteminde aşağı yukarı bir hareketlilik olanağının bulunduğu ve sistem içinde gayrimeşru katı engellerin yasak olduğudur. Ne durumda olursa olsun tarım toplumlarıyla karşılaştırıldığında sanayi toplumları şaşırtıcı derecede eşitlikçidir ve gelişmiş sanayi toplumunda hatırı sayılır bir yoğunlukta yaşama biçimleri birbirine benzer ve toplumsal mesafede de önemli bir azalma vardır. Fakat bizim en alt kademede yoğunlaşan mavi renkli nüfusla ilgili önermemizde, mavi göze çarpan bir renk olduğundan kolay tanımlanabilirlikle bu mavi halk kategorisinin gelişigüzel olmayan, atalet-karşıtı dağılımı biraraya geldiğinde ortaya çok talihsiz sonuçlar çıkacaktır.

Halkların doğal yeteneklerinin çoğunlukla pek de

eşit dağılmadığını güvenle varsayabiliriz. Her yeteneğin mutlak bir eşitlik içinde dağıldığını düşünmek ancak bir toprağın tamamen düz olması kadar mümkündür. Yetenekler dağılımında toplumsal etkenlerin bahşediimiş kalıtımsal özelliklerden çok daha önemli olduğu da aynı ölçüde aşikardır. Barbarlık dönemleriyle dünya tarihinde isim yaptıkları dönem arasında geçen kısa sürede genetik özelliklerinin değişme ihtimali çok az olmasına rağmen son yüzyıllarda insanlığın başarılarıyla yakından ilgili olan insan topluluklarının bazılarının bir kaç kuşak önce geri ve vahşi olmaları da bu noktayı doğrular. Belirli "etnik" ya da "ırk" gruplarının yetenek dağılımlarındaki farklılığın böylesi değişik gruplardaki ortalamalar arasındaki farklardan çok daha büyük olduğu açıkça bilindiği sürece sorun o kadar önemli olmamaktadır.

Tüm bunların arkasından çok önemli birşey gelmektedir. Maviler alt kademede yoğunlaşmıştır, hatta başarı oranları, ortalama olarak gelişigüzel dağılmış gruplara oranla daha düşük de olabilir. Bunun genetik farklardan mı yoksa sosyal faktörlerden mi olduğunu kimse bilmemektedir. Ancak kesin olan şudur: geçerli başarı kıstasları ne olursa olsun maviler arasında, tüm nüfusun mavi olmayan kesimlerindeki birçok kişiden çok daha fazla yetenekli, ve bu kıstaslara uygun daha çok kişi olacaktır.

Tarif edip tanımladığımız bu durumda şimdi ne olacak? Maviliğin alt kademede birleşmesi mavilere karşı bir önyargı yaratmıştır. Alt kademede bulunanlar, renkleri ya da herhangi başka bir açıdan nüfusun raslantısal bir kesimi gibi göründüklerinde, onlara karşı önyargı başka bir özelliğe sıçrayamaz, çünkü en alt ka-

demede görevli olmak önermemiz açısından başka bir özellikle bağlantılı değildir. Ama aşağı kademede bu denli çok mavi bulunuyorsa biraz daha yüksek tabakada olanlar arasında daha aşağıya çekilme endişesiyle kendilerinden aşağıda olanlara besledikleri önyargı kaçınılmaz olarak maviliğe karşıdır. Aslında, alt kademelerde mavi olmayan gruplar özellikle mavi-karşıtı duygulara yatkın olacaklardır çünkü bundan başka övünecek değerli birşeyleri yoktur ve özel bir kinle mavi olmamanın yarattığı hazin farklılığa dört elle sarılacaklardır.

Bununla birlikte kendilerine karşı beslenen önyargıya rağmen mavilerin birçoğu da üst kademelere doğru yol alacaklardır. Mavilerin aşağıda yoğunlaşması sadece statistik bir olgudur, ve kendi mavi alt nüfusu içinde azınlık durumunda olmalarına rağmen birçoğu çok çalışma, yetenek ya da şans yoluyla yükselecek ve yüksek bir konuma erişecektir. Bunlara ne olacak?

Maviliğin şu ya da bu nedenle sökülüp atılamayacak bir özellik olduğunu varsaymış bulunuyoruz. Bu nedenle yükselen mavilerin durumu meşakkatli ve gerilimli olacaktır. Kişisel yetenekleri ne olursa olsun, raslantısal olarak tanıdıkları ve karşılaştıkları (birçok insanlar arasında gelişigüzel, yüzeysel ancak yine de dikkate değer karşılaşmalar ve tanışmalar olması hareketli, karmaşık sanayi toplumunun özündendir) mavi-olmayanlar gözünde pis, miskin, yoksul, cahil maviler olarak kalacaklardır çünkü bu ve benzeri özellikler toplumsal skalanın en altındaki kademeleri tutan kişilere yakıştırılmış özelliklerdir.

Belki de yükselen mavi bir önceki örneğimizdeki Köyistan'ın yükselen göçmen işçisinden çok daha kötü

bir durumda değildir; fakat son derece önemli bir farklılık var. Köyistan kültürü başka kültürlerle kaynaştırılabilir, mavilik ise kaynaştırılamaz. Köyistanlıların bir toprağı, bir çeşit Köyistanca konuşan köylülerin çoğunlukta olduğu bir bölgeleri, bir Köyistan anavatanı olduğunu varsaymıştık. Demek ki Köyistanlıların iki çıkış yolu vardır: Megalomanya dili ya da kültürü içinde erime veya yerli lehçelerinin resmi ve edebi dil haline geldiği şanlı bağımsız Köyistan'ın kurulması. Her iki seçenek de değişik yerlerde değişik halklar tarafından başarıyla denenmiştir. Varsayımımız açısından maviler bu iki seçeneğin birinden yoksundurlar. Ne yaparlarsa yapsınlar kendilerini ele veren mavilikleri üzerlerinde kalacaktır. Dahası, Megalomanya kültürü eskidir, yerleşmiş bir görüntüsü vardır ve mavilik bunun dışında tutulacaktır.

Peki ikinci seçeneğin gerçekleşmesi yani ulusal bağımsızlığın kurulmasıyla ne olacak? Tarihsel ve çağdaş koşullar gereği, kendilerini bizim mavilerin durumuna benzer bir durumda bulan halklar bazen kendilerine ait bir toprağa sahip oluyorlar bazen de olmuyorlar. Birinci durumda Köyistanlılar için geçerli olan iki seçeneğin en azından birine sahiptirler ve eğer siyasi ve askeri açıdan mümkünse bunu elde edebilirler. Ama eğer önermedeki mavilerin üzerinde bağımsız bir mavi vatan kurmayı umdukları kendilerine ait bir toprakları yoksa, ya da böyle bir toprakları olup da bu topraklar şu ya da bu nedenle başka bölgelere dağılmış bulunan mavilerin dönmesini sağlayamayacak kadar küçük ve itici ise, mavilerin durumu gerçekten ciddi demektir.

Yalnızca iyi niyet, yasal ya da siyasal irredantizm ve aktivizm yoluyla kolayca ortadan kaldırılamayacak

olan bu denli vahim sosyolojik engeller, sadece ileri sanayi toplumunun bir normu değil aynı zamanda pürüzsüz işlemesinin koşulu da olan kültürel homojenlik ya da toplumsal ataletin önünü tıkar. Böyle sistemli bir atalet-engelinin meydana geldiği yerlerde sanayi toplumunun karşılaşacağı belki de en vahim tehlikelerden birini bu oluşturur. Tersine mavilerin her iki yönden de yolları tıkanmışsa, ne düzenli bir asimilasyonu ne de bağımsızlığı gerçekleştiremiyorlarsa, diğer insanlar iki kat şanslı olacaktır. Federal bir devlette, önermemizdeki Köyistanlılarımız gibi halklar, Köyistancanın resmi dil olduğu ve aynı zamanda da federal devletteki diğer kültürlerle kendi aralarında az bir kültürel mesafe bulunması ve asimile edilmiş bulunan bu Köyistanlıların tanımlanamaz durumda olmaları sayesinde pürüzsüz, sürtüşmesiz ve atalet içinde ilerleyebileceklerdir. Sanırım bu çifte avantajın karşılığında ödedikleri Köyistan kantonu ya da federal özerk cumhuriyetinin tamamen bağımsız olmaması gerçeğini kabullenmek gibi bir bedele değip değmeyeceğine Köyistanlılar karar vermelidir. Bu genel tarife uyan bazı halklar kendi iradeleriyle daha geniş federal devlet içinde kalırlar, bazıları ise zor yoluyla bu seçenekten yoksun bırakılmışlardır. Quebecliler birinci duruma, Nijerya'daki Ibolar ise ikinci duruma örnek gösterilebilir.

Bundan sonra karşımıza çıkan soru şudur: gerçek hayatta, bizim örnek olarak önerdiğimiz "maviliğe" benzer ne tür özellikler olabilir? Genetik olarak geçen özellikler bu tür maviliğin sadece bir örneğidir, genetik olmayan özellikleri ise en azından bu kadar önemlidir. Genetik olarak geçen herhangi bir özelliğin toplumda çatlak yaratacak bir etkisi olmayacağını da eklemeli-

yiz. Örneğin, kırmızı-kafalılık çocukluk çağındaki bazı insanlarla alay edilmesine neden olur; diğer yandan kadınlar arasında kızıl saçlı olanlar bazen çok çekici bulunur. Dahası, bazı etnik grupların orantısız bir miktarda kırmızı kafalı üyeleri olduğu söylenir; fakat bu olgulara ya da halk arasındaki inanışlara rağmen kırmızı saç çelişkiler ya da toplumsal sorunlar yaratmaz.

Bu durumu açıklarken bir ölçüde, daha önce ileri sürmüş olduğumuz terimi bu amaçla kullanarak, herhangi bir etnik bağlantısı olmayan kızıl saçlılığın oldukça atıl (entropik) bir özellik olduğunu kabul etmek zorundayız. Genetik olmalarına rağmen kuvvetli bir tarihi ya da coğrafi bağlantısı olmayan fiziksel özellikler atıl olma eğilimi gösterirler; toplumsal olanaklar ve olanaksızlıklarla hafif bir ilintisi olmakla birlikte bunlar toplumsal bir özellik olarak algılanmadan varolmaya devam ederler. Tersi bir durum hem gerçekler hem de ideoloji açısından Ruanda'da ve Urundi'de mevcuttur; insanın boyu etnik bağlantı ve siyasal statü açısından belirgin bir öneme sahiptir, istilacı çobanlar (pastoralistler) yerli tarım erbabından, her iki kesim de pigmelerden daha uzun boyludurlar. Fakat birçok başka toplumda bu ilişki toplumsal bir önem kazanamayacak kadar gevşektir. Etonyalılar, görüldüğü kadarıyla diğerlerinden genel olarak daha uzundurlar fakat alt kademedeki uzun boylu muhafızlar üst sınıftan sayılmazlar.

Fiziksel ya da genetik olarak geçen özellikler "mavilik"in sadece bir biçimidir. Diğerleri nelerdir? Bazı derin dinsel-kültürel alışkanlıkların genetik yapımızdaki kökleşmiş olan bazı alışkanlıklara eşit düzeyde bir canlılığa ve değişmezliğe sahip olmaları son derece

önemli ve ilginç bir olgudur. Dil ve yerleşik doktrinler daha az derin köklere sahiptir ve onları gölgelemek ya da bulandırmak daha kolaydır; fakat tarım çağında genellikle dine bağlı olan o çok özel ve yaygın değerler kümesi (söz konusu inancın resmi, yüce ilahiyatının bir parçası haline gelsin veya gelmesin) göbekten ayaklı deniz böceklerininkine benzer bir direnme gücüne sahiptir ve onları yaşatan halklara silinmez bir damga vururlar. Mesela Cezayir yasal olarak Fransa'nın bir bölümü sayıldığı sırada Fransa'daki göçmen Cezayirli işçilerin asimilasyonu, diyelim ki bir Berberi ya da Güney Fransalı köylü arasındaki fiziksel ve genetik farklılıklar tarafından engellenmiyordu. Asimilasyon çözümünü benimsemiş bulunan her iki halk arasında bu geçit vermeyen çatlak fiziksel değil kültüreldi. Ulster'da derin kökleri olan ve halka malolmuş çelişki, tabii ki iki topluluk arasındaki iletişim kopukluğuna değil, gerçekte toplumsal olarak beslenen ancak bazı fiziksel özelliklerle karşılaştırılabilecek düzeyde sabit olan iki rakip yerel kültürden biri ile özdeşleşmeye dayanmaktadır. İsmen doktrinleri ya da göstermelik dilleri bir çeşit gevşek çağdaş devrimci Marksizm olan terörist örgütler, aslında tamamen bir zamanlar dini inanışlarıyla ve hâlâ bu inanışlarına bağlı bir kültürle tanımlanan bir topluluk içinden seçilmişlerdir.

Şaşırtıcı ve tüm çıplaklığıyla çarpıcı bir olay Yugoslavya'da yer aldı: Bosna'da yaşayan ve büyük çabalarla uzun sürede asimile edilmiş eski-Müslüman halk, nüfus sayımında "milliyet" boşluğunu doldururken kendilerini Müslüman olarak adlandırma hakkını elde ettiler. Bu olay onların hâlâ Müslümanlığa inandıkları ve

bu dinin şartlarını yerine getirdikleri anlamına gelmiyordu, hele diğer Müslümanlarla ya da Kosova'daki Arnavutlar gibi Yugoslavya'daki eski-müslümanlarla kendilerini aynı "milliyet"ten insanlar olarak hiç tanımlamıyorlardı. Bunlar Slav kökenli ve Müslüman bir kültürel geçmişe sahip bulunan Sırpça-Hırvatça konuşan kişilerdi. Bu davranışlarıyla açıklamak istedikleri aynı dili konuşmalarına rağmen kendilerini Hırvat ya da Sırp olarak adlandıramayacaklarıydı çünkü bu tanımlamalar onların daha önce Ortodoks ya da Katolik oldukları anlamını çağrıştırıyordu; kendilerine Yugoslav demeleri ise çok soyut, anlamsız ve soyu belirsiz kalıyordu.

Bu insanlar, linguistik açıdan Sırplardan ve Hırvatlardan ayırdedilememelerine ve onları farklı kılan inancın artık etkisini kaybetmiş bulunmasına rağmen kendilerini bir etnik grup olarak gören Bosnalı, Slav eski-Müslümanlardı; kendilerini"müslüman" diye tarif etmeyi seçtiler -en azından sonunda resmen buna izin verildi-. Justice Oliver Werdell Holmes bir centilmenin aslında Latince ya da Yunanca bilmesi değil mutlaka unutmuş olması gerektiğini tespit etmişti. Bugünlerde de Bosnalı bir Müslüman olabilmek için Allah'tan başka allah olmadığına ve Muhammed'in onun peygamberi olduğuna inanmak değil, bu inancı bugün artık kaybetmiş olmak gerekmektedir. İnançtan kültüre geçiş noktası, kültürün etnik gerçeklikle ve nihayet devletle içiçe geçtiği nokta Anton Çehov'un, gelişmekte olan bir ülkede askerin rolünün klasik bir etüdü olan *Üç Kızkardeş* adlı eserinde çok düzgün bir biçimde sergilenmektedir:

Tuzenbach: Belki de 'bu Alman fazla heyecan-

lanıyor' diye düşünüyorsunuz. Ama şerefim üzerine yemin ederim ki ben bir Rusum. Almancayı konuşamam bile. Babam Ortodoksdu.

Baron, Tötonik adına ve muhtemel kökenine rağmen Ortodoks dinine atıfta bulunarak Slav statüsünü savunuyor.

Bu, bütün sanayi öncesi dinlerin bir etnik bağlılık görünümü yaratacağını ileri sürmek anlamına gelmez. Böyle bir görüş saçma olur. Bir kere, dil ve kültürel farklılıklar konusunda olduğu gibi, tarım dünyası çok sayıda dinle doludur. O zamanlar çok sayıda din vardı. Çağdaş dünyada kendilerine yer bulabilecek etnik grup ve ulus-devlet sayısından çok daha fazla miktarda dinler vardı. Birer etnik birim olarak kenetlenmiş ve son derece dayanıklı olsalar bile varlıklarını sürdüremezlerdi. Dahası, diller durumunda olduğu gibi çoğu pek de dayanıklı değildi. Bir kitapla kuvvetlendirilmiş ve özel bir personelle desteklenen büyük dinler herzaman olmasa bile bazen, kültür-dininden kültür-devletine geçişte sanayi dünyasında yeni kollektif kimliğin temeli haline gelirler. Böylece, tarım dünyasında, üst-kültür alt-kültürlerle birarada yaşar ve kendisini destekleyecek bir kiliseye ya da dini bir loncaya ihtiyaç duyar. Sanayi toplumlarında üst-kültürler yaşamaya devam ederler ancak kiliseye değil devlete ihtiyaçları vardır, ve her birinin ayrı bir devlete ihtiyacı vardır. Bunu, ulusculuk çağının doğuşunu özetlemenin bir biçimi olarak görebiliriz.

Ayrıcalıklı olmayanların özellikle dil ya da ortak tarih gibi paylaşılan pozitif özelliklere sahip olmadıkları durumlarda din, tüm ayrıcalıklı olmayanlarla, ayrıcalıklı olanları iki ayrı güç gibi gösterdiği ulusculuk ön-

cesi zamanlarda, üst-kültür, örneğin Cezayir'deki gibi, yeni ulusal kimliğin esasını oluşturma eğilimindedir. Erken ulusculuk hareketi önderlerinden Ferhat Abbas'ın gözlemlediği gibi uluscu uyanıştan önce Cezayir ulusu diye bir şey yoktu. Daha geniş bir İslam topluluğu vardı, ve bir sürü daha dar topluluklar bulunuyordu fakat şimdiki ulusal topraklarda yaşayanlara uzaktan yakından benzer bir durum sözkonusu değildi. (Filistinlilerin durumunda olduğu gibi din değil, dil, kültür ve paylaşılan bir buhran benzer bir berraklık yaratmaktadır.) Bir ulusa belirleyici bir kimlik sağlama rolünü yerine getirebilmek için Cezayir'de olduğu gibi sözkonusu din aslında kendisini tamamiyle dönüştürmek zorunda kalabilir: ondokuzuncu yüzyılda Cezayir'de kutsal soy bağlantılarına saygılı olan İslam, nereden bakarsanız bakın köy türbeleri ve evliya mezhepleriyle birlikte varlığını sürdürüyordu. Yirminci yüzyılda tüm bunları bir kenara bıraktı ve evliyaların insan ile Allah ilişkisine aracılık etmesinin meşruiyetini reddederek, reformcu bir tutumla kendisini mukaddes kitapla özdeşleştirdi. Türbelerin belirli kabileleri ve sınırları vardı; sadece kutsal kitaba bağlılık ise bir ulusu tanımlayabilirdi.

ÇATLAKLAR VE ENGELLER

Tartışmamızı yeniden şu sözlerle açıklayabiliriz. Sanayileşme, genellikle daha önceki sarsılmaz, tabakalaşmış, dogmatik ve mutlak tarım toplumlarında varolmayan, eninde sonunda eşitlikçi amaçlar ve emellere sahip bulunan hareketli ve kültürel açıdan türdeş bir toplum yaratmıştır. İlk aşamalarında sanayi toplumu, aynı zamanda çok keskin, ızdıraplı ve belirgin bir eşitsizlik de yaratır; büyük bir altüst oluşla birlikte ve o dönemde daha az avantajlı durumda olanlar sade-

ce görece değil mutlak bir sefalet yaşadıklarından çok daha hazin bir eşitsizlik sözkonusudur. Bu durumda, yani eşitlikçi beklentiler, eşitsizlikçi gerçeklik, sefalet, ve arzu edilen ancak henüz uygulanamamış kültürel türdeşlik olduğunda, gizli siyasal gerilim çok şiddetlidir ve eğer iyi simgeler yakalayabilir, yöneteni yönetilenden, ayrıcalıklıyı ayrıcalıklı olmayandan ayırdeden iyi işaretler bulursa bu gizli siyasal gerilim gerçek haline gelir.

Tipik bir şekilde, dile, genetik olarak geçen "ırk" gibi özelliklere ya da sadece kültüre sarılabilir. Bu yönde kuvvetli bir zorlama vardır çünkü sanayileşen toplumlarda iletişim ve dolayısıyla kültür yeni ve eşi görülmemiş bir önem kazanır. İletişim, karmaşıklıktan, karşılıklı bağımlılıktan ve daha önce hiç olmadığı kadar fazla sayıda, karmaşık, kesin ve koşulsuz mesajların iletilmesini gerekli kılan üretim hayatının hareketliliğinden dolayı önem kazanır.

Kültürler arasında, hoşnutsuzluğu ortaya çıkarma rolünü üstlenecek olanlar, büyük bir ihtimalle yüksek (okur-yazar) dinî inanca bağlı olanlardır. Ufak tefek lehçeler gibi yerel halk inançlarının ve kültürlerinin de, bu kadar yükseklere erişme olasılığı yoktur. Tabii ki sanayileşmenin erken döneminde, avantajlı olmayanları ayırdeden bir işaret olarak alt kültürlere de sarılınabilir ve eğer siyasal açıdan istikbal vaadeden yani geniş ve biraraya toplanmış bir nüfusa sahip iseler, bu işaret onları tanımlamak ve birleştirmek için kullanılabilir. Bu erken dönemde, ayrıcalıklı olanlar ve olmayanlar üzerinde bazı karşıtlıklar zorla kabul ettirilmeye çalışılabilir: bu karşıtlık, yeni yaşam biçimine ve onun eğitim koşullarına kolaylıkla erişebilmek ile basit ya da yasaklanmış bir iletişim durumuna erişebil-

me kolaylığının ortadan kalkmasıdır. Yani üst ve alt kültür arasındaki karşıtlıktır.

Objektif bir farklılığa işaret edip onun altını çizdiği için zorunlu olan gerçek iletişimin olmadığı durumlarda işte böyle bir çatlak-yaratma türü görülmektedir. Daha sonraları, genel bir gelişmeden ötürü iletişim engelinin ve eşitsizliklerin artık o denli büyük olmadığı ve hatta farklı diller arasında bile insanlar arası iletişimi sağlayan ortak bir sanayi tarzı oluştuğu zaman, ister genetik ister derin kültürel özellikler olsun gerçekten önem kazananlar daha ziyade eşit olmayan bir biçimde dağılmış bulunan dayanıklı ("atalete-karşı") özelliklerdir. Bu aşamada, daha önce birbirlerini tanıma ve birleşme olanaklarından yoksun kalmış ayrıcalıklı olmayan geniş bir kategori için bir bayrak açma amacıyla sabık alt kültürlerin yeni bir üst kültüre dönüşmesi artık pek olası değildir; çünkü ciddi sefalet, örgütsüzlük, açlık durumu, alt tabakaların tamamen yabancılaşması dönemi kapanmıştır. Objektif olarak tahammül edilemez bazı durumlar daha az şikayete sebep olmaktadır çünkü yoksulluk artık nisbidir; esas hoşnutsuzluk, görülen ve alışkanlık dolayısıyla farkedilen bir özelliğin raslantısal olmayan toplumsal dağılımından doğmaktadır.

Erken ve geç aşamalar arasındaki farklılığı şöyle anlatabiliriz. Erken aşamada hali vakti yerinde olanla açlık çeken yoksul arasında, yani yeni sanayi havuzunda yüzenle yüzmeyi zar zor öğrenmeye çalışan arasındaki fark müthiş bir farktır. O zaman bile Marksist önermenin tersine, ayrıcalıklılar ve diğerleri, hem kendilerini ve hem de birbirlerini kültürel ve "etnik" açıdan tanımlamadıkları sürece çelişkinin keskinleşerek tırmanması pek ender bir durumdur. Ancak birbirleri-

ni ayırdettikleri zaman genel anlamda yeni bir ulus doğmuş demektir; bu ulus kendisini bir üst kültür ya da daha önce altta olan bir kültür etrafında örgütler. Eğer üst kültür henüz duruma hazır değilse, ya da rakip bir grup tarafından altedildiyse neden o zaman bir alt kültür, üst kültür haline gelsin! Bu ulusların doğuş -ya da sözümona "yeniden doğuş"- çağı, alt kültürlerin yeni okur-yazar üst kültürler haline gelişinin dönemidir.

Sonraki aşama farklıdır. Keskin objektif toplumsal hoşnutsuzluğun ya da keskin toplumsal farklılaşmanın eski kültürel bir farklılık peşine düştüğü ya da yeni bir engel ve nihayet bir sınır yaratmak için bunu kullanacağı bir durum mevcut değildir. Şimdi artık bunlar, kolay kimliği engellediği için yeni bir sınır yaratacak olan hareketlilik ve eşitliğin önüne geçen gerçek bir engeldir. Fark, kayda değer bir farktır.

ÇEŞİTLİ ODAK NOKTALARI

Bazı özel durumlar özgün yorumları hakeder. Tarım çağında İslam uygarlığı, tarım toplumlarının, siyasal birimleri tanımlamada kültürü kullanmaya yatkın olmadıkları yolundaki tezimizi açıkça göstermektedir, yani bu toplumlar ulusculuğa yatkın değildir. Geleneksel Müslüman dünyasına damgasını vuran ve ahlâken bu dünyaya hâkim bulunan Ulema'nın, alim-hukukçudin adamlarının[1] gevşek loncası siyasal ve etnik sınırları aşan bir niteliğe sahipti ve herhangi bir devlete (tüm toplum için özgün siyasal çatıyı temin etme yolunda tekelci iddiaları olan Halifelik dağıldıktan son-

1 N. Keddie (der.), *Scholars, Saints and Sufis*, Berkeley, 1972; E. Gellner, Muslim Society, Cambridge, 1981.

ra) ya da "ulus"a bağlı bulunmuyordu.

Canlı yerel kendini-savunan ve kendini-yöneten birimlere (kabilelere) hizmet verip onları geliştiren türbeler ve kutsal soylara bağlı folk İslam ise etnik ve siyasal sınırlar içinde (tarihsel ve ulusal devletleri andıran belli başlı birimler sözkonusu olduğu müddetçe) hapsolmuş bir durumdaydı. Demek ki, İslam içsel olarak birbirlerine geçen, içiçe yaşayan alt ve üst kültürlere bölünmüştü. Fakat, "hatıra meraklılarının" üst kültürün sözde temiz arzularını yeniden canlandırdığı ve arınma, zenginleşme ve siyasi ilerleme gibi çıkarlarla kabile insanlarını birleştirdiği durumlarda zaman zaman çelişkiler de patlak vermekteydi. Fakat bu şekilde meydana gelen farklılıklar geleneksel düzende derin, temel yapısal değişikliklere yol açmadılar. Sadece personeli değiştirdiler fakat toplumu temelden değiştirmediler[1].

Modernleşmenin zorluklarıyla birlikte işler çok değişti. Genel olarak bunun, mahalli niteliğe bağımlı alt kültürlerin, yerini standartlaşmış, resmileşmiş, yasallaşmış, ve okur-yazar nitelik kazanmış üst kültürlere bıraktığı anlamına geldiğini ileri sürdük. Fakat tarihin tesadüfi bir neticesi sonucu İslam toplumu taa başından ideal bir biçimde hazırlıklıydı. İçinde hem bir üst hem de bir alt kültür barındırıyordu. Bu kültürlerin her ikisi de aynı ada sahiptiler ve her zaman özenle ayrılmış ve bilinçli olarak birbirlerine kaynamış ve birbirleri içinde erimiş değillerdi; birbirlerine bağlıydılar o kadar. Her ikisi de geçmişte, canı gönülden ve şevkle mutlak, ödünsüz ve nihai vahiy olan (sözde öz-

1 Ibn Khaldun, *The Muqaddimah*, İngilizceye çevirisi F. Rosenthal, London, 1958.

gün) İslam kimliğinin araçları haline gelmişlerdi. İslamın belki bir kilisesi yoktu ama sahip olmadığı bu kilise çok geniş bir kiliseydi. Modern dünyada bunun alt ya da folk biçimi, yabancı sömürgeci düşman tarafından gerçekten yaratılmamış ya da körüklenmemiş olsa bile sömürülmüş bir yozlaşma olarak reddedilebilir ve reddedilmiştir; üst biçimi ise yeni ulusculuğun netleştiği bir kültür haline gelir. Dili bu özgün vahiye bağlı bulunan bir linguistik grubun varolduğu durumda bu iş kolay olur; tüm ulusun İslamla özdeşleştiği ve Somali ve Malezya'da olduğu gibi müslüman olmayan komşularla çevrili bulunduğu durumlarda da kolay olur; dil bakımından türdeş olmayan, fakat kendisine karşı ayrımcılık yaratılmış Cezayir'deki gibi tüm nüfusun müslüman olduğu ve müslüman olmayan ayrıcalıklı iktidar sahiplerine karşı bulunduğu ya da İran'da olduğu gibi ulus alışkanlık sonucu bir müslüman sekt olarak tanımlandığı ve hoşnutsuzluğun tahrik edici bir biçimde laikleşmiş ve batılılaşmış hakim sınıfa ve müslüman olmayan yabancılara yöneldiği durumlarda da kolay olur.

Genel temamızı yeniden gözden geçirirsek belki İslamın özgün yanı ortaya çıkabilir. İnsanoğlunun tarım çağı, bazılarının okuyabildiği bazılarının okuyamadığı bir dönemdir. Tarım çağında okumuş üst kültürler okumamış alt ya da folk kültürlerle birarada yaşar. İki çağ arasında geçiş döneminde bazı eski alt kültürler yeni üst kültürler haline gelir; ve bazı durumlarda mesela İsrail'de olduğu gibi çok uzak bir geçmişten getirilen ve tamamiyle çok yeni birşey yaratmak için birleştirilen unsurlara dayanan siyasal irade ve kültürel yönlendirme ile yeni bir üst kültür ortaya çıkarılır.

Ancak geçiş dönemini sağ sağlim atlayan üst kül-

türler ulemanın ya da sarayın ortak bir zemini ya da damgası olmaktan çıkıp bir "ulus"un ortak zemini ve işareti olmaya başlar ve aynı zamanda ilginç bir dönüşüme uğrarlar. Bu üst kültürler bir saray ya da saraylı bir tabaka tarafından yönlendirildiğinde etnik ötesi hatta siyaset ötesi olma eğilimi taşırlar ve bu sarayın taklit edilebileceği ya da din alimlerinin saygı görüp görevlendirileceği her yere kolayca ihraç edilebilirler; diğer yandan da yine bu kültürler, genellikle katı, dogmatik ilahiyata ve sözkonusu ulemayı tanımlayan, sarayı da meşru kılan dinî akidelere yakından bağlı olma eğilimindedir. Tarım çağının okur-yazar ideolojilerinde görüldüğü gibi dinî akidelerin bütününün mutlakiyetçi özentileri vardır ve sadece doğrunun (ne demeli?) yanında olma iddiasıyla güçlendirilmekle kalmayıp gerçeğin ta kendisi olma iddiasını taşırlar. Bu akideler aynı zamanda, tek ve görünen doğruya karşı besledikleri şüphe dolayısıyla ahlâki kötülüklerin, "dünya üzerindeki yozluğun" kanıtı olan münkirlere ve kâfirlere, şimdiki İran'da varolan tarımsal-inanç-yaratan rejimin ölüm fermanlarında canlı bir biçimde kullanılan türden öldürücü lânetler yağdırırlardı. Bu ideolojiler tüm su kaynaklarını kendi bölgesinde tutan ve böylece düşmanı susuz bırakan kale duvarları gibidir -*Eine feste Burg ist mein Gott*- (Benim tanrım sağlam bir kaledir). Sadece doğruyu tekellerine almakla kalmıyorlar, ki bu ufak bir iş, fakat herşeyden fazla doğrunun kaynaklarını ve temel taşlarını ellerinde tutuyorlar. Bütün kuyular onların koruması altında, sorun da böylece halloluyor çünkü düşman bu kuyulara ulaşamaz.

Bütün bunlar iyiydi hoştu; en kötüleri kendilerine benzeyen fakat genellikle daha çelimsiz, iddiasız, ko-

runmasız folk dinlerinden olan düşmanlarla karşılaştıkları tarım çağında koşullar onlardan yanaydı. Sanayi çağı ekonomik büyüme üzerine kuruludur. Bu da, Dekartçı ve deneyci felsefelerin kabul ettiği belki de yardımcı olduğu düşünsel büyümeye dayanır. Bu felsefelerin özü dünya hakkındaki tüm sağlam kanıları mutlak olmaktan kurtarmak ve eksiksiz bütün iddiaları tek bir inanış sisteminin sınırlarını aşan "deney" ve "aklın ışığı" gibi ölçütlerle tarafsız bir biçimde titizlikle incelemeye tabi tutmaktı. Kendi denetimleri dışındaki bir yargıç önünde eğilmeleri zorunlu olduğundan mutlakiyetçi özentileri de artık geçerli olmuyordu. Artık Kral olan ya da en azından Kralı atayan kanıtın kendisidir. Doğrunun kuyuları artık tarafsız bir ülke üzerindeydi ve kimse sadece kendisine ait olduğunu ileri süremezdi.

Her ne ise, bu konu, burada her yanıyla ele alınamayacak tarım çağının mutlakiyetçi üst kültürlerinin, mutlakiyetçiliklerini bir yana bıraktıkları ve doğrunun kuyularının kamuya, tarafsız bir denetime devredilmesine izin verdikleri karmaşık bir hikayenin tamamen entellektüel ve doktrinel bir yanıdır. Özetle, bu üst kültürlerin, sadece bir okur-yazar tabakaya ait olmak yerine sınırı belli olan bütün ulusların iletişim aracı olmak için ödedikleri bedel laikleşmedir. Üst-kültürler mutlakiyetçi ve düşünsel özentilerini bir yana iterler ve artık bir doktrine bağlı değillerdir. İspanya, mutlakiyetçi Katolik iddiaların ulus imajıyla onaylanmasını bağdaştıran bir uluscu rejimi oldukça geç bir tarihte elde ettiğinden bunun en geç kalmış istisnalarından biridir. Frankocu liberalleşmenin ilk ve henüz çekingen aşamasında, Protestan inancının yasallaşması, İspanya birliği ve kimliği için tahrike açık bir huzursuz-

luk olarak görüldüğünden kabul edilmemişti. Herkes için mutlak bir doktrin ve bazıları için bir üst kültür, herkes için mutlak kültür ve bazıları için doktrin oluyor. Tüm toplumu yakalamak istiyorsa kilise teslim olmalı ve kendini lağvetmelidir. Yüce Gelenek, genel ve evrensel bir kültür haline gelmek istiyorsa eski meşrulaştırıcı doktrinini artık atmalıdır.

Genel anlamda, bazıları için bir iletişim aracı ve herkes için zorunlu ve ödüllendirici bir vasıta olan şey, herkes için zorunlu bir inanç ve bazıları için de sulandırılmış, ciddi olmayan bir göstermelik imandı. Geçiş sürecini atlatabildikleri takdirde üst kültürleri bekleyen akibet budur. Klasik kuzey-batı Avrupa koşullarında bu süreç iki aşamalı oldu: Reformasyon kilise kökenli alimleri evrenselleştirdi, halk diliyle dinsel tören dilini birleştirdi; Aydınlanma ise evrenselleşen bu alimlerle artık doktrine ya da sınıfa bağımlı olmayan ve tüm ulus tarafından kullanılan dili laikleştirdi.

Sanayileşme ve onunla bağlantılı herşey, halkın konuştuğu dilin edebiyatı gelişmeden, ve sonunda çeşitli ulusal üst-kültürlerin esasını oluşturacak şeyler gerçekleşmeden önce, yani İleri Orta Çağlarda başlamış olsaydı, Batı Avrupa'da neler olmuş olabileceğini düşünmek ilginçtir. Bir olasılıkla, artık siyaset ötesi okuryazar üst kültürü değil, yarı okuryazar ya da yarı saraylı olan görece daha bölgesel ulusculuklara karşı okuryazarlar tarafından yönetilen Latin ya da Romans ulusculuğu ortaya çıkabilecekti. Daha önce olmuş olsaydı pan-Romans ulusculuk, her ikisi de aslında ortak bir okuryazar üst-kültüre dayanan ve alt ve folk düzeyde büyük farklılıkların birarada yaşadığı ondokuzuncu yüzyılda ancak ciddiye alınan pan-İslavizm

ya da yirminci yüzyılın pan-Arap ulusculuğu kadar mümkün olurdu.

Birkaç dönüşümü eşzamanlı yaşayan İslam tam da bu koşulları yaşıyor. Büyük tek tanrılı dinlerin en protestanı olan ve Sürekli Reformasyon olarak tanımlanabilecek İslam dini her an Reformasyona yatkındır. İslamın birbirini izleyen reformlarından bir tanesi çağdaş Arap ulusculuğu ile aynı döneme denk düşmüştür ve ancak büyük zorlukla bu olgudan koparılabilir. Ulusun doğuşu ve reform hareketinin zaferi, aynı ve tek sürecin parçaları görünümünü taşımaktadır. Kuvvetli, bazen de öldürücü gölgeleriyle yeni merkezi siyasal yapılar üzerinde hakimiyet kuran yaygın bir patronaj ağı ile varolan eski dayanıklı yerel ve akrabalık yapılarının çözülmesi, küçük komünal örgütlenmeyi destekleyen azizler ve evliyaların tapınaklarının türbelerinin yokolması ve bunların yerini reforma uğramış bireyci ve bireyin inancını tek bir Allah'a ve bir büyük anonim ve aracısız topluluğa bağlayan üniter ilahiyatın alması -bunların tümü uluscu gereksinimin kavramsal çerçevesidir.

Geçiş yapan diğer üst kültürler önceki dayanak ve desteklerini terketmenin bedelini ödemek zorundadırlar. Uzun zamandır sırtlarında taşıdıkları bu doktrinlerin çoğu o kadar saçma, kanıta saygılı epistemik felsefeler çağında o kadar savunmasızdır ki, eskisi gibi bir avantaj değil tam tersine bir yük hâlini almışlardır. Bu doktrinler istekle ve memnuniyetle terkedilmiş ya da geçmişle bir bağa, bir topluluğun zaman içindeki sürekliliğine işaret eden "simgesel" anılar hâline gelmişlerdir ve görünürdeki doktrinlerini kaypakça gözardı etmişlerdir.

İslâmda aynı durum sözkonusu değildir. İslam tarım zamanlarında iki başlı Janus mabudu gibi olmuştur. Bir yüzü dinsel ve toplumsal açıdan çoğulcu köylülere ve gruplara, diğeri ise ayrıntıcı, kitabi, bireyci ve okumuş şehirli mekteplilere göre ayarlanmıştır. Dahası ikinci yüz için zorunlu olan bu dogma, rakibi tarafından Akdeniz'in kuzeyine taşınan Barok yükü tahammül edilmez bir hal aldığı ve el altından yavaş yavaş etkisinin azaltılması gerektiği şu modern çağda dahi en azından nispeten kabul edilebilecek kadar arınmış, ekonomik, üniter bir hale getirilmişti. Bu el altından arındırma işine Güney Akdeniz'de pek az ihtiyaç vardır ya da bu armmışlık, gerçek imanı yabancılardan mülhem olmasa da cahil ve köylünün batıl inanç ve yozlaşmasından kurtarma adına zaten yüksek sesle ve açıklıkla gerçekleşmiş bulunmaktadır. Janus iki yüzünden birini terketmiştir. Böylece Müslüman dünyasında ve özellikle de Arap kesimi içinde, ve aynı zamanda kendilerini yerel olarak belli bir bölgenin müslümanları diye tanımlayan Arap-naibi ya da vekili uluslar arasında da, genel anonim, sınırları belli olan bir topluluğa dayanan ulusculuk, daha önce okuryazar tabakanın sürdürdüğü özgün doktrinleri kıvançla ve reddetmeden yaşatmaya devam eder. Ulema'nın ideali, böylelikle en azından çeşitli ulus-boyu sınırlar içinde akrabalığa dayanan bölünmeler olduğu günlerden daha çok gerçeğe yaklaşır.

Doktrinin zerafeti, sadeliği, ufaklığı, katı üniterliği -entellektüel hayata zarar veren süslerden biraz kendini koruyabilmiş olan bu özellikler- İslamın doktriner açıdan daha şatafatlı olan dinlerden daha iyi bir şekilde modern dünyada varlığını sürdürmesine yardımcı oldu. Fakat eğer bu böyleyse insan Konfiçyüscülük gibi

bir tarım ideolojisinin nasıl olup da daha rahat bir biçimde varlığını sürdüremediğini sorabilir; çünkü böyle bir inanç sistemi ahlâki kurallar etrafında düzen ve hiyerarşiye itaat noktalarında daha sıkıca kenetlenmişti ve hatta ilâhiyat ya da kosmolojik dogma ile daha az ilgili idi. Belki de, katı, şiddetli, ısrarlı üniterlik, bu noktada ahlâkçı doktrine kaygısızlıktan daha iyidir. Tarım çağındaki okuryazar yönetimin ahlâki ilkeleri ve siyasal ahlâkı modern kıvama göre fazlasıyla arsızca ayırımcı ve eşitsizlikçidir. Konfüçyüs inancını, en azından aynı isim ve aynı idari sistem altında modern toplumda yaşatmayı imkânsızlaştıran bu olabilir.

Bunun tersine İslâmın somut ahlâki ve siyasi kurallarının kaçınılmaz soyutluğu ile birlikte katıksız üniterliğini vurgulamak, tek ve aynı inancın, hem Suudi Arabistan veya Kuzey Nijerya gibi geleneksel rejimleri hem de Libya, Güney Yemen ya da Cezayir gibi toplumsal açıdan radikal olanları meşrulaştırabildiği bir durum yaratmasını sağlar. Siyaset tellalları, siyasal ahlâkın kurallarıyla kendi keyiflerine göre ancak fazla dikkat çekmeden oynarken aynı zamanda da katı ilâhiyat çığırtkanlığı yapabiliyorlardı. Ruhani aracılığın ve arabulucuların huzurunu kaçıran bazen de ızdıraplı olan üniterlik, müminlerin kafalarını, bir zamanlar develerin mirasıyla uğraşan bir dini inancı şimdilerde petrol zenginliğinin millileştirilmesine hükmeden ya da bunu yasaklayan bir inanç haline getirmiş bulunan entellektüel dönüşümlerden uzaklaştırmıştır.

Eğer İslâm, ulema takımının sınaayi öncesi büyük geleneğinin, ulusal ve toplumsal olarak geniş bir iletişim aracı ve yeni tarz bir topluluğun inancı olarak kullanılmasına izin vermesi açısından özgünse, o zaman güney Sahra ulusculuklarının çoğu tam tersi örnekler

oluşturduklarından ilginçtirler; bunlar genellikle yerel bir üst kültürü idame ettirmezler ya da yaratmazlar - zaten gerçek bir okuryazarlık bölgede çok az olduğundan bu hayli zor olurdu- ve eski bir folk kültürünü Avrupa'daki uluscuların yaptığı gibi siyasal bakımdan resmileşmiş yeni bir okuryazar kültür durumuna yükseltemezlerdi. Bunun yerine yabancı bir kültürü, Avrupa üst kültürünü kullanmakta ısrarlıdırlar. Güney Sahra, etnik ve siyasal sınırların çakışmasını öngören ulusculuk ilkesini büyük bir güç olarak gören önermenin en iyi ve en yaygın bir biçimde sınandığı yerdir. Güney Sahra siyasal sınırları hemen hemen istisnasız olarak bu ilkeye karşı dururlar. Kara Afrika'ya sömürge döneminden yerel kültür ve etnik toprak sınırları gözardı edilerek genellikle hiç bir bilgiye dayanmadan, gelişigüzel çizilmiş bir dizi sınır miras kalmıştır.

Afrika'nın sömürgecilik sonrası tarihinin en ilginç ve çarpıcı özelliklerinden biri, bu koşulları düzeltmek için başvurulan uluscu ve irredantist çabaların tamamen yok sayılamasa da şaşılacak derecede az ve zayıf olduğudur. Avrupa dillerini sadece devletin idaresinde bir vasıta olarak kullanmak ya da devletler arasındaki sınırları etnik durumlara göre ayarlamak girişimleri tek tük ve zayıf kalmıştır. Bunun açıklaması nedir? Yoksa Kara Afrika'da ulusculuk bir güç değil midir?

"Erken" ya da iletişim boşluğu olan ulusculuklarla, yani hakim kültürü paylaşmadan diğer "objektif" yokluklara duyduğu pişmanlığı körükleyerek yerinden edilen köylülük sonrası nüfusun daha da avantajsız durumunu benimseyen ulusculuklarla, iletişim dışındaki engellerden doğan "geç" ulusculuklar arasındaki zıtlıktan sözetmiştik. Bu önemli karşıtlık açısından baktığımızda Afrika ulusculuğu genel olarak ikinci tü-

re yani atalet-karşıtı türe dahil olur. Bu türün özünde, göçmen işçilerin fabrika kapısında değişik bir dil konuşan ustabaşı tarafından kötü muamele görmesi yoktur; ortak belirgin özellikleri yani renkleri nedeniyle kategorik olarak gerçek iktidar mevkilerinden uzak tutulan ancak mükemmel bir iletişime sahip aydınlar vardır. Bu aydınlar, ortak bir kültür yerine ortak bir dışlanma çerçevesinde birleşirler. Diğer erken ve iletişim kopukluğu olan ulusculuk türlerinde görülen durumlar da yok değildir ve genellikle çok önemlidirler. Güney Afrika çelişkisinin candamarının Afrika sanayi proletaryasının durumu olduğu çok açıktır; örneğin Nkrumah ayaklanmasında şehirli alt sınıfların rolü çok belirgindi.

Afrika'da, Avrupa hakimiyetinin yarattığı tipik durum şudur: etkili idareler, yaygın, belirli ve istikrarlı bölgelerde barışı denetleyecek ve koruyacak siyasal birimler kurulmuştur. Bu idareler, çarpıcı bir biçimde pragmatik açıdan son derece atalet- karşıtıdırlar. Yöneticiler ve birkaç başka görevli beyazdır, diğer herkes siyahtır. İşin daha basiti ve daha belirgini olamazdı. Temel ilkesi bu kadar kolaylıkla anlaşılıp kavranabilen bir siyasal sistem çok ender görülmüştür.

Geleneksel tarım toplumunda bu, statü belirsizliğinden ve muğlaklığın tüm hastalıklarından, bin türlü derdi peşi sıra getiren karanlık iktidar ilişkilerinden kurtulmayı kolaylaştıran, olumlu bir avantaj olarak kabul edilirdi. Sistemin istikrarı ve sürekliliği böylelikle önceden kestirilebilirdi. Bu ilke Afrika'ya yabancı bir ilke değildi ve bazı özgün siyasi yapılar bunun çeşitli türlerinden yararlandılar. Azande etnik açıdan farklı olan tebaya karşı fetheden aristokrasiydi. Mese-

la, bir Fulani aristokrasisi birçok kuzey Nijerya şehir devletini yönetti.

Fakat artık bu, geleneksel bir tarım düzeni sayılamazdı. Zaman zaman yerel adetlere saygılı olan ve bunların yetkisini destekleyen Avrupalılar, Afrika'ya pazar ve ticarete yönelen, eğitim görmüş ("uygarlaşmış") kısacası sanayi tipi bir toplum kurmaya gelmişlerdi. Fakat, daha önce etraflıca vurguladığımız ve şimdi tekrarı gerektirmeyen nedenlerden dolayı sanayi toplumunun ya da sanayileşen toplumun atalet-karşıtı kurumlara dehşetli alerjisi vardır. İşte tam da bu durumun çok açık, göze çarpan örneği Afrika'dadır. Statistik açıdan Avrupa'daki irredantist ulusculuklarda olduğu gibi toplumun en alt tabakalarında yoğunlaşma gösteren daha önceki "maviler" kategorisi örneğinde durum böyle değildi. Afrika'da az sayıda beyaz, çok sayıda ve bazen de büyük çapta siyah halkları yönetiyordu. Bu durumun yarattığı ulusculuk, tarihte rastlantısal bir toprak parçasında yaşayan ve nihayet yeni bir idari mekanizma tarafından birleştirilen tüm siyahların yani beyaz-olmayanların toplamıydı. Yeni ulusculuk taraftarları belirli somut özellikleri paylaşmayabiliyorlardı.

Bağımsızlıktan sonra, yeni kazanılan devletlerin denetimini elde etme mücadelesi sırasında, yarışmacılar genellikle daha önce varolan şu ya da bu geleneksel etnik grubu kendi iktidar-alanları haline getirmişlerdi. Buna rağmen sömürgeciler tarafından gelişigüzel çizilmiş, etnik farklılıkları reddeden, sınırların varlığını sürdürmesi ve sömürge dillerinin yönetim ve eğitim aracı olarak muhafaza edilmesi hâlâ çarpıcı bir gerçekti. Bu toplumların sömürge dilini kullanmaya devam

etmekle birlikte ülke içinde türdeşlik, hareketlilik ve genel eğitim çağına ulaşıp ulaşmayacağı; ve modernleşmek, yani özgün dillerin birini benimseyip empoze etmek için gereken kendi-kültürel-dönüşüm şevk ve yürekliliğini gösterip gösteremeyeceği yolunda kafa yormak belki de çok erkendir. Gerçekte farklı bir edebi dili, yerel Arap ve Berberî lehçelerine[1] zorla kabul ettirmek anlamına gelen son derece sancılı "araplaştırma" ilk kez Cezayir'de denenmiştir. Kara Afrika'da, dillerin özgünlüğünün korunması sadece yabancı dilin kendi olanaklarıyla yani ders kitaplarıyla, uluslararası bağlantılarla ve yönetici seçkinlerin bu konuya hasrettikleri zamanla değil, aynı zamanda, yerel dil ayrılıkları tarafından da Avrupa'da olduğundan çok daha şiddetli bir biçimde engellenmektedir. Ayrıca herhangi bir rakip yerel dilin seçimi, ana dili bu olmayan tüm insanları -ki bu nüfus genellikle ezici çoğunluğu oluşturur- karşısına alacağından, bu da önemli bir engel oluşturacaktır.

Bu nedenlerle Müslümanlık ve Hiristiyanlık gibi dünya dinlerinden birini seçme yoluyla okuryazar üst kültürle bağlantı kuran Afrikalı etnik gruplar, etkin

---

1 Hugh Roberts, "The Unforeseen Development of the Kabyle Question in Contemporary Algeria", *Government and Opposition*, XVII (1982), No. 3. Ortaya çıkan Kabil ulusculuğu, kendi köylülüğünü kaybetmeyen, başarılı bir biçimde şehre göçen eski ufak-toprak-sahibi köylülerin duygularını dile getirdiği için ilginçtir. Benzer bir örnek de Baskların durumudur. Bakınız Marianne Heiberg, "Insiders/Outsiders: Basque nationalism", *European Journal of Sociology*, XVI (1975), No. 2.

bir ulusculuk geliştirmek için diğerlerinden daha hazırlıklıydılar. Bu iki din arasında devam eden geleneksel mücadelenin sonuçsuz kaldığı bir bölge olan Afrika Burnu, klasik ulusculuklar diyebileceğimiz şeyin de en iyi örneklerinin bulunduğu yerdir. Söylentiye göre, her ikisi de değişik yönlerden Güney Afrika'ya girdiklerinde Boerleri, Bantulu düşmanlarından ayıran tek şey, bir Kitab'a, tekerleğe ve silaha sahip olmalarıymış. Afrika Burnu'nda hem Amhara hem de Somali yerlilerinin silahları da Kitap'ları da vardı -ancak bu Kitap rakip ve değişik bir baskıydı- tekerlek ise her iki halkın da umurunda değildi. Bu etnik grupların herbiri, alışkanlık nedeniyle bunları kullanan ve stoklarını yenilemek isteyen daha geniş din uygarlığının diğer üyeleri ile bağlantıları nedeniyle bu iki kültürel aracı kullanmak için yardım alıyorlardı. Hem Somali hem de Amharalı yerliler devlet kurmada bu araçlardan yararlanıyorlardı. Somali halkı, şehir ticareti ve bazı din adamları tarafından oluşturulan çoban kabile birliğine dayanan birkaç tipik Müslüman cemaati yarattılar; Amhara halkı ise Etiyopya'da, Afrika insanını feodalizmle uzlaştıran ulusal kiliseye bağlı yerel iktidar sahipleriyle gevşek bir imparatorluk yarattılar. Merkezileştirme potansiyeline sahip bulunan silah ve Kitap, biri diğerinden sayıca çok daha fazla bulunmayan bu iki etnik grubun bu geniş alanın siyasal tarihine hükmetmesini sağladı. Çok daha fazla sayıda olmakla birlikte aynı olanaklara sahip bulunmayan diğer etnik gruplar, örneğin daha çok Galla diye bilinen Oromo grubu, Avrupalılara karşı durma gücüne sahip değildi. 1970'lerde Somali'nin Etiyopya'lılara karşı harekete geçişinin bir ara başarılı olduğu sırada bu durumdan

yararlanmak mümkündü: Oromoları, siyasal şansın dönmesi ve din değiştirme yoluyla ya Amharalılaşmayı ya da Somalilileşmeyi bekleyen etnik-öncesi ham bir insan malzemesi, yani belirli bir biçim almamış insan topluluğu olarak görmek Somalililer açısından cazipti. Eğer bu gerçekleşecekse Oromoların Somalilileşmeleri bir anlam kazanacaktı. Oromolar Adem ile Havvadan türemiş müthiş bir nüfus olarak görülecekti; etnik özelliği bahşeden elma bu Ademlerden ve Havvalardan henüz uzak tutulmuştu, bunlar ancak yaş grubunu belirleyen incir yaprağına aşinaydılar. Amhara devletiyle bütünleşirlerse yerel şefleri bunların başına gelecek ve sonunda Hristiyanlaşıp Amharalılaşacaktı; fakat Somali dünyasına taşınırlarsa büyük yerli evliyaların huzurunda İslamlaşmak eninde sonunda Somalileşmek anlamına gelecekti. Somali halkı savaşta kaybettiklerinden bu yana, Burun'daki Amhara Hakimiyetine karşı durmanın olasılıkları Etiyopya İmparatorluğunda uzun zamandır varlık gösteren ve en büyük grup olduğundan en önemli gibi görünen Oromoların da dahil olduğu çeşitli ulusal kurtuluş cephelerini canlandırmaya dayanıyordu; bu nedenle artık Oromolardan, kültür-öncesi statülerinden etnik ham insan malzemesi olarak sözedilmiyordu.

Eğer bir Amhara İmparatorluğu varolduysa bu bir uluslar hapishanesiydi. Eski İmparator 1974'de alaşağı edildiğinde yeni önderler her yeni yöneticinin yaptığı gibi hemen tüm etnik grupların bundan böyle eşit olduklarını ve kendi kaderlerini seçmekte özgür bulunduklarını ilan ettiler. Bu hayranlık uyandıran liberal duyguların hemen ardından Amharalı olmayan aydınların sistemli bir tasfiyesi geldi. Bu tasfiye hareketi, İmparatorluk içindeki rakip ulusculukların doğmasını

engellemesi açısından ise talihsiz bir rasyonel siyasetti[1].

Özetlersek, halihazırda her ikisi de güçlü ve hakim olan ulusculuklar, bir zamanlar devlet kurmada paha biçilmez bir kaynak, fakat şimdi de etnik özelliğe siyasal bir anlam kazandırmak için elzem olan eski bir üst kültüre sahip olmanın avantajını sergiliyorlardı. Her iki durumda da söz konusu olan etnik grup, içinde yaşadığı bölgede kendini tanımlamasını kolaylaştıran tek bir dini inanca sahip görünüyor.

Somali halkı da, Kürtler gibi, toplumsal yapıya dayanan eski kabilecilikle ortak kültüre dayanan yeni anonim ulusculuğu biraraya getiren örneklerden olması açısından da ilginçtirler. Resmi olarak yozlaştırılmış ve yeniden canlandırılması yasaklanmış olmasına rağmen akrabalık bağlantıları güçlü ve dayanıklıdır ve iç politikanın iyi kavranması için elzemdir. Kanımca bu durum, modern insanlar arasında ortak okuryazar kültüre yani ulus gerçeğine sarılmanın, eski yapıların erozyona uğramış olmasından doğduğunu ileri süren genel teorimizle çelişmiyor; bu eski yapılar her insana bir kimlik, şeref ve maddi güvenlik veriyordu, şimdi ise insanlar bütün bunlar için eğitime başvuruyor. Somali halkının, bir ortak kültürü vardı ki bu kültür kendi devletlerinin varlığıyla birlikte oluştuğundan her Somalili için bürokrasi içinde iyi koşullarda iş bulma kapılarının açık olmasını sağlıyordu. Her Somalilinin yaşam şansı ve manevi huzuru kendi kültürlerine

---

1 Ioan Lewis, "The Western Somali Liberation Front (WSLF) and the Legacy of Sheikh Hussein of Bale", J. Tubiana (der.), *Modern Ethiopia*, Rotterdam, 1980; ve I.M. Lewis (der.), *Nationalism and Self-Determination in the Horn of Africa*, Indiana, 1983.

dayanan bir devlet içinde kendi kültürlerine dayanmayan bir komşu devlet içinde olanından belirgin bir biçimde daha iyidir. Buna rağmen aynı zamanda birçok Somalili eski usul otlak haklarına duydukları ilgiden dolayı çobanlığa devam ederler ve siyasal hayatın alış verişi içinde tamamen unutulmamış olan akrabalık ilişkilerini karşılıklı olarak korurlar.

Bütün bu anlattıklarımızın vardığı nokta şudur: birçok durumda yeninin, eğitimle intikal eden etnik özelliklerin cazibesi, itilme ve çekilme yoluyla yaratılmaktadır. Çekimi yeni iş olanakları, itilmeyi de eski güven yaratan akrabalık gruplaşmalarının erozyona uğraması oluşturmaktadır. Somali'nin durumu da özellikle çarpıcı olmasına karşın özgün değildir. Otlakçılığın ve bazı iş göçü biçimlerinin ya da ticaret ağının devamlılığı modern dünyada yaygın bir akrabalık örgütlenmesinin yaşamasına neden olabilir. Böyle olduğunda, yapıya kabilesel sadakat ile okur-yazar kültüre ulusal sadakatin üstüste bindiği bir durumla karşılaşırız. Fakat böyle küçük-örgütlenme tipi katılıklar heryerde varlıklarını sürdürmüş olsalardı modern dünyanın ortaya çıkışı pek mümkün olamazdı. Başarılı ekonomik gelişmenin büyük hikayeleri, insanlığı yeni tarz hayata iten zenginliğin ve gücün özendirici etkisiyle ilgili olmuştur; ve bu hikayeler ya da söylemler başka türlü olamazdı. Modernlik, ufak tefek bağlara dayanan birçok yerel örgütlerin dağılması ve yerlerini hareketli, anonim, okur-yazar, kimliği kanıtlanmış kültürlere bırakmasına dayanarak meydana çıkmıştır. İşte bu genel durum, ulusculuğu normatif ve yaygın hale getirmiştir; ve her iki tür sadakatin zaman zaman birlikte varolması, yani zaman zaman yeni düzenin bıraktığı boşluklarda, akrabalık bağlarının parazit ve kısmi bir

şekilde uyarlanması amacıyla akrabalık bağlarının kullanılması- bir çelişki oluşturmaz. Modern sanayi pederşahi olabilir, üst düzeyde akrabalık kayırılabilir; ancak kabile toplumlarında yapıldığı gibi üretim birimlerini akrabalık ya da belirli bir toprak esasına dayandırarak oluşturamaz.

Kültür aracılığıyla varolan ulusculukla yapı aracılığıyla varolan kabilecilik arasında, işaret ettiğim zıtlaşma tabii ki iki objektif ve farlılığı belirlenebilecek örgüt tipi arasındaki gerçek analitik farka tekabül eder. Bu yapmak istediğim, benim ulusculuğum ile sizin kabileciliğiniz arasındaki nisbi ve hissi bir zıtlık ile karıştırılmamalıdır. Bu, rakip potansiyel ulusculukların birbirleriyle çatışmak için kullandıkları bir övgü dilinden, bir çığırtkanlıktan ibarettir; konuşan kim olursa olsun değişmeyen bu dilde "Ben yurtseverim, sen uluscusun ve o da kabileci" denir. Bu anlamda ele aldığımızda ulusculuklar kabileciliklerden öteye gidemezler; şans,çaba ya da koşullar gereği modern şartlarda etkili bir güç olmayı başaran herhangi bir başka grubun çığırtkanlarıdırlar. *Ex post factum* -Sadece kendi sesleriyle tanımlanabilirler. Kabilecilik hiç gelişip serpilmez çünkü geliştiği zaman herkes onu gerçek ulusculuk olarak sayacaktır, ve hiç kimse kabilecilik demeye cesaret edemeyecektir.

ULUSCULUK TÜRLERİ 7

Modern toplumun oluşumunda belirleyici etkenlerin çeşitli olası bileşimlerine dayanarak yararlı bir ulusculuk türlemesi yapılabilir. Tümdengelim yöntemiyle kurulan bu modelde ele alacağımız ilk etken **iktidar**'dır. Bu noktada her hangi bir ikili ya da diğer bir seçenekle kafaları bulandırmaya gerek yok. Modern toplumda merkezî iktidar boşluğu ya da kargaşası olasılığını hesaba katmak da yersiz. Modern toplumlar her zaman kaçınılmaz olarak merkezîdirler çünkü düzenin korunması bir hizmet sektörünün ya da hizmetler grubunun görevidir, bu görev toplum içinde dağıtılmamıştır. Karmaşık işbölümü, herşeyin birbirini tamamlayan ve birbirine bağımlı nitelikte oluşu ve sürekli hareketlilik: bütün bu etkenler vatandaşların, şiddeti yaratanlar ve şiddete katılanlar olarak ikiye ayrılmasını engellemektedir. Bazı çoban toplumlarında bu mümkün olabilir; çoban aynı zamanda askerdir, senatördür, yargıçtır ve kabilesinin hanendesidir. Bu toplumun kültürünün tümü ya da hemen hemen tümü kişiler arasında değişik biçimlerde dağılmış değildir, her kişi bu kültürün tümünü içinde barındırır, çoban toplumu en azından erkekler arasında uzmanlaşmadan önemli ölçüde kaçınır. Tahammül gösterdikleri bazı uzmanlaşmış kişilerden aynı zamanda nefret de ederler.

Yarı-göçebe çoban toplumlarında mümkün olan herşeyin karmaşık modern sanayi toplumunda da mümkün olduğunu sanmak yanlıştır. Sanayi toplumunu meydana getiren uzmanlar evden işe silahlanıp gidemezler, rakip bir şirketin üyelerinin ani baskınlarına karşı önlemler alamazlar ya da kendileri bir gece vakti karşı-akın düzenleyemezler. Kaçakçılar belki bunu yapabilirdi ama onlar modern Örgüt Adamı değildirler. Mafya tipi iş ilişkileri ise ancak, gayrimeşruluğun, resmi yaptırım güçlerini zorlaştırdığı bölgelerde gelişebiliyor. Bu tür işlerden meşru iş ilişkilerine geçiş, tersinden çok daha sık raslanan bir şeydir. Aslında modern toplumun üyeleri şiddet uygulamak ve şiddete karşı koymak konusunda talim ve tecrübe sahibi değillerdir. Çökmekte olan kent merkezinde kente özgü şiddetle birlikte yaşamak zorunda olanlar gibi modern toplumun bazı sektörleri duruma göre bu genellemeden uzak durabilirler; buna örnek ekonomik açıdan karmaşık tek bir toplum vardır, o da, etkin merkezî otoritenin parçalanmasını şaşırtıcı bir kıvraklık ve başarıyla atlatmış gibi görünen Lübnan'dır.

Fakat bu nispeten küçük istisnalar yani modern toplumda toplumsal düzenin kabul ettirilmesi, parçalanmış toplumsal örgütlenmeyi haiz kabileler arasında sık sık görüldüğü gibi tüm toplumda dengeli bir biçimde dağılmamış, fakat bazılarının elinde yoğunlaşmıştır yolundaki esas görüşümüzü değiştirmez. Daha basit sözlerle söylersek bazılarının bu gücü kullandığı, bazılarının ise kullanmadığı gerçektir. Bazıları ise yaptırım güçlerinin emredici mevkilerine diğerlerinden daha yakındırlar. Bu, sonraki unsurların çeşitli biraradalıkları ve muhtemel ulusculuk tipleriyle meydana gelen modern toplumun basitleştirilmiş modelinin ilk

unsurunu oluşturan bir karşıtlığa, iktidar sahipleri ile diğerleri arasındaki açıkça gevşek fakat gene de yararlı farklılığa yol açar.

Modeldeki ikinci unsur eğitime ve geçerli olan modern üst-kültüre erişebilmektir. Eğitim ile üst-kültürü burada eşit anlamda kullandık. Eğitim ya da geçerli modern üst-kültür kavramı burada da oldukça gevşek fakat yine de yararlı kavramlardır. Eğitim kavramı, modern bir toplumda sıradan mevkilerin çoğunu elde edebilecek uzman insan yetiştirebilen ve bu insanı bu tür bir kültürel ortamda rahatça yol alabilecek hale getirebilen karmaşık yetenekler anlamında kullanılmaktadır. Katı bir listeden ziyade bir çeşit arazdır: çünkü listenin hiçbir maddesi mutlak anlamda vazgeçilmez değildir. Bazı durumlarda yetenekli ve iş-bitirici şahıslar okuryazar olmadan modern dünyada yolunu bulup büyük servetler yapsa da, okuryazarlık hiç şüphesiz işin esasıdır. Aynı şey en temel aritmetik bilgisi ve az miktarda teknik uzmanlık, ve şehir yaşantısının geliştirip kırsal geleneklerin engellediği esnek, uyarlanabilir bir kafa yapısı için de geçerlidir. Rahatlıkla şunu söyleyebiliriz ki, bu tartışmamız için önemlidir, uygun yetenekli şahıslar ya da iyi yerleşmiş alt topluluklar bazen bu asgari araza kendi başlarına sahip olabilirler. Fakat bu arazın yaygın ve etkin bir şekilde dağılımı, iyi muhafaza edilen ve etkin merkezi bir eğitim sistemi ister.

Bu anlamda bir eğitime erişebilmek ile ilgili bazı seçenekler ve farklı muhtemel durumlar vardır. Ancak iktidara erişebilmekle ilgili hiç bir seçenek yoktur: sanayi toplumunda bazılarının iktidara sahip olduğu bazılarının da olmadığı değişmeyen bir gerçektir. Bu da bizi, toplumun iktidar sahipleriyle diğerleri arasında

gevşek bir biçimde bölündüğü temel çizgimize getiriyor. Ancak eğitime erişebilme ile ilgili önceden belirlenmiş bir ayrıcalık yoktur. Söz konusu iktidarla bölünen toplumda artık dört değişik olanak vardır: **sadece** iktidar sahipleri buna erişebilir, yani iktidar ayrıcalıklarını bu olanağı tekellerinde tutmak için kullananlar buna erişebilir; ya da farklı bir şekilde hem iktidar sahipleri hem de diğerleri buna erişebilir; ya da yine **sadece** iktidara sahip olmayanlar ya da bunların bazıları erişebilir ve iktidar sahipleri bu olanağa sahip değildir (bu durum ilk görüldüğü gibi saçma, imkansız ve hayali bir şey değil); ya da nihayet bazen olduğu gibi **her iki kesim** de bundan yararlanamaz. Başka bir deyişle hem iktidar sahipleri hem de yönetilenler Karl Marx'ın deyimiyle kırsal hayatın ilkelliği içine batmış mankafalı güruhudur. Bu tamamen mümkün ve gerçekçi bir durumdur, insanlık tarihinin seyrinde görülmüştür, zamanımızda dahi tamamen bilinmeyen birşey değildir.

Öngördüğümüz, ya da varsayımlarımızla (her birinin Şekil 2'de açıklanacak olan iki alt-seçeneği vardır) elde ettiğimiz bu dört olanak gerçekçi tarihsel durumlarla ilgilidir. Kabaca iktidar sahibi olan kategori, yeni bir hayat için kendilerine uygun eğitim olanağına sahip olanlara tekabül ediyorsa aşağı yukarı erken sanayi dönemini tanımlayan bir durumla karşı karşıyayız demektir. İktidarsız ve topraktan kopmuş yeni göçmenler siyasal haklardan yoksundur, kültürel olarak yabancılaşmıştır, bir denge kuramayacakları ve anlayamayacakları bir durumla karşı karşıya çaresiz kalmışlardır. Bunlar Marx ve Engels'in açıkladığı gibi klasik erken proletaryayı ve daha sonra sanayileşme dalgasındaki gecekondu mahallelerinde yeniden üreti-

len proletaryayı oluştururlar (oysa Marx ve Engels sanayi toplumunun daha sonraki dönemlerinde de proletaryaya yanlış bir biçimde bu özellikleri atfetmişlerdir).

Diğer yandan ikinci bileşim, hatalı bir biçimde kehanet edildiğinden değil gerçekte olduğu gibi, geç sanayileşmeye tekabül eder: büyük iktidar eşitsizliği devam etmektedir fakat kültürde, eğitimde ve yaşam biçimindeki farklılıklar büyük ölçüde azalmıştır. Tabakalaşma sistemi düzgün ve devamlıdır, kutuplaşmamıştır ve kalite itibariyle değişik tabakalara sahip değildir. Yaşam biçimlerinde bir benzeşme, toplumsal mesafede azalma görülmektedir ve yeni öğrenme olanakları ve yeni dünyanın kapısı hemen hemen herkese açılmıştır ve tam bir eşitlik olmasa bile en azından bunlara sahip olmaya hevesli kişiler önünde ciddi engellemeler yoktur. (Ancak atalet-karşıtı özelliklere sahip olanlar daha önce de açıklandığı gibi ciddi bir biçimde engellenmişlerdir.)

İktidarı kullananların yeni yetenekler edinmekte avantajsız bir konumda bulunduğu üçüncü ve görünüşte bir paradoks oluşturan durum gerçekten de oluyor ve tuhaf bir tarihsel durumu temsil etmiyor. Geleneksel tarım toplumunda yönetici tabaka, savaşı, ani şiddeti, otoriteyi, toprak sahipliğini, göze batan bir eğlence ve müsrifliği üstün tutan inançlarla doludur ve düzeni, zamanlama ve bütçe yapmayı, ticareti, uygulamayı, tutumluluğu, sistemli çabayı, önceden düşünmeyi ve kitaptan öğrenmeyi reddeder. (Bu özelliklerin bazılarının herşeye rağmen gözde ve hakim bir duruma gelmesi ve toplumun hakim tabakasının belirgin özelliği halini alması, tüm sosyolojik spekülasyonun en tanınmış olanının yani Weber'in kapitalist ruhun kökeni

hakkındaki görüşünün konusudur). Sonuç olarak, sözünü ettiğimiz sonraki özellikler, o daha az nefret edilen şehirli, ticari, öğrenmeye yatkın ve yöneticileri tarafından hoşgörülüp sürekli aşağılanan gruplar arasında görülmektedir. Buraya kadar iyi: geleneksel düzende durum bir istikrar kazanır. Personel değişebilir, yapı aynı kalır. Tutumlu ve çalışmaya alışkın birikimcilerin, göze batan bir tüketime yatkın eğlence sınıfının yerini almasına genellikle izin verilmez çünkü eğlence sınıfı düzenli olarak onları yolar ve katleder. Hintlilerin durumunda olduğu gibi artı-ürün sağlayanlar, durumu yatıştırmak ve yolunmaktan kurtulmak için bütün paralarını tapınaklara yatırırlardı.

Sanayi düzeninin ortaya çıkışıyla birlikte, dağınık pazar ilişkileri biçimini alan yeni askeri ve üretim teknolojisi, sömürge fetihleri ve bu gibi durumlarda önceki istikrar tamamen yokolmuştur. Ve bu yeni istikrarsız ve çalkantılı dünyada artık eskiden el koyma durumlarında kullanılan telafi mekanizmalarını mümkün ve etkili olmadığından[1] yeni servet ve iktidar kaynakları üzerinde büyük avantajı ve kolay ele geçirme olanağını sağlayan şeyler, o nefret edilen şehirli ticari grupların değerleri, yaşam biçimleri ve eğilimleridir. Tüccarın yazıhanesi artık kılıçtan daha güçlüdür. Kılı-

---

1 Albert O. Hirschman, *The Passions and the Interests*, Princeton, 1977. Bireyci, hareketli ruhun hiç olmazsa bir toplumda sanayi düzeninden yüzyıllarca önce meydana gelmiş olması tabii ki olanak dahilindedir: bakınız Alan Macfarlane, *The Origins of English Individualism*, Oxford, 1978. Bu, İngiltere'de ulusal duyguların daha önce doğmuş olmasına ışık tutabilir ancak tezimizle çelişmez. Şimdiki ulusculuk tezimizin daha geniş bir toplumsal felsefeye uygunluğunun biçiminin bir özeti için bakınız John A Hall, *Diagnoses of Our Time*, Londra, 1981.

cın tek bir amaçla kullanılışı artık insanı bir yere götürmez.

Eski yöneticiler tabii ki değişim rüzgârını hissedip kendilerine çeki düzen verebilirler. Prusya ve Japonya'da böyle olmuştur. Ancak bu işin psikolojik olarak çabucak yapılması hatta bazen sadece yapılması dahi kolay değildir ve genellikle bunu yeterince hızlı yapamazlar. Sonuç öngördüğümüz durumdur: iş, yeni eğitim ve yeteneklere erişebilme aşamasına gelince artık pozitif bir biçimde avantajlı olanlar **yönetilenlerdir** ya da en azından yönetilenlerin bir kısmıdır.

Nihayet dördüncü senaryoya geldik: sözkonusu yeteneklere ne yöneticiler ne de yönetilenler sahip olabilmektedir. Sanayi dünyasından etkilenmeyen, hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin gösteriş, batıl inanç, kutsal ayinler, alkolizm ya da yerel olarak hoş görülen başka bir sapmanın batağına gömüldüğü, her iki tabakanın da yeni yolu seçme arzusu taşımadığı durgun tarım toplumunda bu olağan bir durumdur.

İktidarın, her zaman hazır ve nazır bulunan eşitsizliğinin çeşitli olası "eğitime erişebilme biçimleriyle" biraraya gelmesi sonucu dört olası durum elde ettik: eşit bir şekilde erişebilme, eşit bir şekilde erişememe ve iktidarı elinde tutanların lehine ya da aleyhine bir erişebilme durumu...Ancak ulusculuk açısından en önemli olan unsuru henüz ele almadık: bu da kimlik ya da farklı kültürler meselesidir.

"Kültür"ün burada normatif değil antropolojik anlamda kullanıldığını söylemeye gerek yok: bu terimle belli bir topluluktaki farklı bir davranış ve iletişim biçimini kastediyoruz. "Kültür" terimi kendi başına bu tartışmada diğer anlamında yani üst-kültür ya da bü-

yük gelenek, bir davranış ve iletişim biçimi anlamında (Kültür) kullanılmamaktadır. Bu ikinci anlamında kullanarak, bu Kültüre üstünlük atfedenler, ona, gerçek hayatta bulunması gereken fakat pek bulunmayan ve kuralları genellikle toplum içinde sayılan ve hüküm veren bir dizi uzman tarafından belirlenen bir değer yüklemişlerdir. Düz anlamıyla kültür normatif olmayan, antropolojik anlamdaki kültürdür; Kültür ise üst kültür görünümündedir. Bu iki "kültür" arasındaki ilişki tabii ki konumuzun canalıcı noktasıdır. Bizi özellikle ilgilendiren üst yani normatif kültürler ya da gelenekler doğal olarak yazılı olanlarıdır. Dolayısıyla bu kültürlere sahip olabilme sorunu şu anki tartışmamızda eğitime erişebilme görünümünü taşıyor. "Kültüre erişebilme" terimi, sonuç olarak bir insana, "eğitim"sizliği değil başka bir kültüre üyeliği göz önünde tutularak verilmeyen, antropolojik anlamdaki kültüre erişebilmek anlamını taşımaktadır. Bu biraz da kitabi açıklamayı tartışmamızda herhangi bir yanlış anlamayı önleme açısından zorunlu gördük.

Henüz olgunlaşmamış karışıklıklardan kaçınmak için kültür zenginliği mümkün olan en basit şekliyle tanıtıldı. Sadece bir veya iki malı olan dünyaları tartışan iktisatçıları taklit edersek toplumumuzun ya tekkültürlü (yani antropolojik anlamda herkes aynı kültürle teçhiz olmuş), ya da iki kültürlü (iktidarı elinde tutanların diğerlerinden başka bir kültüre sahip) olduğunu varsayabiliriz. Gerçek dünyada, tek bir alanda üç, dört ya da daha fazla kültürlerin eşzamanlı varlığından doğan karışıklıklar tartışmamızı çok ciddi bir biçimde etkilememektedir.

Daha önce kurduğumuz dörtlü türleme üzerine ikili karşıtlığı yani "kültürel teklik ve kültürel ikilik"i de

ilave edersek hemen olası sekiz durum ortaya çıkacaktır (bakınız Şekil 2). 1,3,5, ve 7. sıralar, iktidara ve eğitime erişebilmede ne tür eşitsizlikler olursa olsun, kültürel farklılaşma yoksunluğu nedeniyle ulusculuğun hiçbir şansa sahip bulunmadığı durumlara tekabül etmektedir. Başka çelişkiler çıkabilir ve çıkıp çıkmadığı gerçekten de ilginç bir noktadır. Daha sonraki biçiminde varolan pürüzsüz ve ılımlı tabakalaşmayı bir yana bırakırsak, kanıtlar, erken sanayileşmenin doğurduğu sınıfların, kültürel farklılık eğer kendini ve düşmanı karşıt saflarda birbirinden kesinkes ayıracak bir kıvılcım oluşturmazsa, sürekli ve durmadan artan bir çatışmaya girmediklerini göstermektedir. Mesela 1848'de açıkça doğrudan bir sınıf çatışması fazlasıyla vardı: bu durumdan hoşlanmayan Tocqueville olayı, bu durumdan hoşlanan Marx kadar berraklıkla gördü. Fakat bu sınıf çatışması daha keskin ve daha denetlenemez bir hal almadı.

Diğer yandan Marksizm, etnik çatışmayı gizli sınıf çatışması olarak düşünmek ister ve bu maskenin düşmesiyle insanların daha açık görüşlü olacağından ve böylece de uluscu önyargıdan ve at gözlüklerinden kurtulunması halinde insanlığın bundan fayda göreceğine inanır. Bu, hem maskeyi hem de arkasındaki gerçeği yanlış okumak olur. Slansky duruşması günlerinde ya da 1968'de sosyalist rejimin anti-semitizmi körüklediği Polonya'daki işten atılma günlerinde çok belirgin bir biçimde ifadesini bulmamışsa da bir zamanlar "anti-semitizm aptalların sosyalizmidir" deniyordu. İddiaya göre işçilerin hiçbir ülkesi yoktur; onları diğer işçilerden, özellikle göçmen işçilerden ayıran kendilerine ait bir kültürleri ya da belli bir renkleri de yoktur. Ne yazık ki işçiler, kendilerinden sözedildiğinin farkında ol-

İ	~İ		
E	~E		
1	A	A	Olgun türdeş sanayileşme
2	A	B	Klasik liberal batı ulusculuğu
E	E		
3	A	A	Erken sanayileşme etnik katalizör olmadan
4	A	B	"Habsburg" ulusculuğu ve (doğu ve güney uzantıları)
~E	~E		
5	A	A	Dekambirist devrimci ancak uluscu olmayan
6	A	A	durum dispora ulusculuğu
~E	~E		
7	A	A	Tipik olmayan ulusculuk öncesi durum
8	A	B	tipik ulusculuk öncesi durum

Şekil 2 Ulusculuğu doğuran ve ulusculuğu bozan toplumsal durumların bir türlemesi

~ olumsuzluk, yokluk anlamında, İ iktidar, E modern tip eğitime erişebilirlik, A ve B tek tek kültürlerin adları için kullanılmıştır. Sayı verilen her sıra olası bir durumu temsil ediyor; hem A hem de B bulunan sıralar ise iki kültürün aynı toprak üzerinde birlikte yaşadığı durumları ifade ediyor ve iki A olan sıralar aynı toprak üzerinde kültürel türdeşlik anlamına geliyor. Eğer A ve B, E ve/veya İ'nin altında ise sözkonusu kültür grubunun eğitime ya da iktidara erişebildiği, yok eğer ~E ve ~İ altında duruyorlarsa bu kültürlerin ne eğitime ne de iktidara erişemediği anlamı çıkıyor. Herhangi bir grubun içinde bulunduğu durum üstteki en yakın E ya da İ tarafından belirtiliyor.

madıklarından değil, ama, genellikle bu ilginç ve özgürleştirici duyarlık-yoksunluğunu bilmezlikten gelirler. Aslında, kültürel türdeşliğin ve devamlılığın (sınıfsızlığın değil) toplumsal hayatta ekonomik temel olarak gerekli görüldüğü, ve sonuç olarak kültür-bağlantılı sınıf farklılıklarının etnik olarak belirgin olmadığı, tedrici sınıf farklılıklarının ise tahammül edilebilir düzeyde kaldığı zamanlarda etnik özellikler siyaset sahnesine "ulusculuk" olarak çıkmaktadır.

Sıra 1, iktidar ve eğitim olanağının birkaç kişinin elinde bulunduğu klasik erken sanayileşmeye tekabül ediyor, fakat sıra 1'de yoksun olanların kültürü ayrıcalıklı olanların kültüründen farklı değil ve böylelikle sonuçta hiçbir şey veya en azından radikal bir şey olmamaktadır. Marksizm tarafından öngörülen çelişki ve yardımcı güç oluşturma işi gerçekleşmemektedir. Sıra 3 genel olarak eğitim olanaklarına herkesin sahip bulunduğu ve kültürel farklılığın olmadığı durumu açıklıyor; burada çelişki ummak için sıra 1'den daha da az neden vardır. Buna rağmen, artık ufak tefek dil farklılıklarını aşmış olan gelişmiş sanayileşmenin bu haliyle ortak bir kültür oluşturup oluşturmadığı gibi zor ve önemli bir sorunu zorunlu olarak tartışacağız. İnsanların, aynı kavramlara sahip olduklarında kendilerini ifade etmek için farklı kelimeler kullanıp kullanmamaları artık belki de pek birşey değiştirmez diyebiliriz.

Eğer böyleyse, sıra 3 insanoğlunun, artık sanayileşmenin tüketildiği ortak bir geleceği (eğer ve ne zaman gelirse artık) temsil etmektedir. Bu sorun daha ilerde tartışılacaktır. Sıra 5 yine, hiçbir uluscu sorunun ya da çelişkinin olmadığı bir durum yaratıyor. Siyasal açıdan zayıf olan bir alt-grup, ekonomik ya da

eğitim açısından ayrıcalıklıdır, fakat çoğunluktan ayırdedilmediği için herkesin havuzunda çekinmeden yüzebilecek ve Maocu gerillaların şiarı gibi düşmanın dikkatini çekmeyeceklerdir.

7 ve 8 inci sıralar başka bir nedenden dolayı uluscu Problematik'ten uzaktır: çünkü yeni bir yaşam biçimine girme ve bundan yararlanmak için ön-koşul olan yeni bir üst-kültüre erişebilme sorunu ortaya çıkmamaktadır. Bu durumda hiç kimse buna sahip olmadığından biri diğerinden fazlasına da sahip olamaz. Tabii ki bu, teorimiz için elzem ve hayati olan bir unsurdur: ulusculuk, tüm siyasal birim ve onun tüm nüfusu ile birarada yaşayan okuryazar bir üst-kültüre dahil olma, ona katılma ve kendini onunla tanımlama ile ilgilidir; bu üst-kültür, toplumun üzerine kurulu bulunduğu işbölümü türü, üretim biçimi ile uyum kurabilmesi için böyle olan bir üst-kültür olmak zorundadır. Burada, 7 ve 8 inci sıralarda bu tür bir kültüre karşı uyanıklık ya da arzu dahi bulunmamaktadır. Zaten hiç bir üst-kültür yoktur, ya da hiç bir şekilde, tüm toplum içinde kendisini genelleştirecek ve etkin bir ekonomik işlerliğin koşulu haline gelebilecek bir eğilim ya da kapasiteye sahip değildir. Sıra 7, iki kez ulusculuk konusunun dışında kalmıştır; birincisi az önce saydığımız nedenlerden dolayı, ikincisi ise, ne oldukları pek önemli olmayan diğer sorunları su yüzüne çıkaracak olan kültürel farklılaşmadan yoksun olduğu için... Sıra 8, karmaşık tarım toplumunun sıra 7'den daha tipik bir örneğidir: yönetici tabaka bir rütbe işareti yerine geçen, belirsizliği ve böylece de baskıyı azaltan belli bir kültür ile tanımlanabilir. Kültürel devamlılığı olan sıra 7 tarım dünyasında tipik olmayan bir durumdur.

Bu türlemenin altında yatan tablo ile Marksizm ta-

rafından piyasaya sürülen tablo arasındaki bir başka farka da dikkat çekelim. Daha önce de belirttiğimiz gibi modelimiz Marksizmden çok farklı bir biçimde, çeşitli yatay tabakalar arasında dikey bir çelişki beklemekte ve öngörmektedir. Buna sadece, "etnik" olanın (kültürel ya da diğer ayırdedici işaretlerin) görünür bir durumda olduğu ve eğitim olanakları ile iktidar konusundaki farklılıkları vurguladığı ve hepsinden daha fazla toplumsal tabakalaşmanın[1] gevşek hatlarında personelin serbestçe dolaşımının yasaklandığı durumlarda yol açar. Modelimiz ayrıca, sanayileşmenin gelişiminin geç değil **erken** dönemlerinde çelişki öngörmektedir. (Ancak şunu da bilmektedir ki, etnik/kültürel bir farklılaşma olmadan geç de olsa erken de olsa öldürücü ve patlayıcı bir çelişki hiç olmayacaktır). İleriye yönelik bu farklılıklar tek başlarına değil, dipte yatan yorumdaki değişiklikler sonucu en iyi bir biçimde görülebileceklerdir.

Bu aşamada iki görüş açısı arasında en azından iki çok önemli fark vardır. Bir tanesi Marksizmin kritikleri tarafından iyi bir biçimde sergilenmiş ve üzerinde çok görüş belirtilmiş olan bir konudur: yani Marksizmin, sanayileşmenin ya da kendi deyimiyle "kapitalizm"in doğurduğu toplumsal tabakalaşma üzerine görüşleri. Bizim modelimiz, keskin bir kutuplaşmanın ve toplumsal kesintilerin erken sanayileşme döneminde gerçekten yeraldığını fakat bunun daha sonra, toplumsal hareketlilik, toplumsal mesafenin azalması ve ya-

---

1 Toplumdaki önemli çatlaklarla ilgili olan bu örnek, kendisine herşeye rağmen Marksist demeye devam eden bir yazar tarafından kabul edilmiştir. Bakınız Tom Nairn, *The Break-up of Britain*, Londra, 1977.

şam biçimlerinin benzeşmesi ile zayıfladığını kabul etmektedir. Mal sahipliğinde büyük farkların devamlılığını koruduğu inkâr edilemez. Ancak modelimiz, hem gizli olan hem de anlaşılabilen bu durumun etkin toplumsal sonuçlarının çok daha az önemli olduğunu ileri sürmektedir. Sanayi toplumunda meydana gelen kutuplaşmanın tabiatı ise çok daha önemlidir. Bizim modelimizi Marksist modelden ayıran şey, sermayenin denetiminin ve sahipliğinin sözünün bile edilmemiş oluşudur. Kültür kimliği, iktidara erişebilmek, eğitime erişebilmek bizim modelimizin içerdiği ve 8 olası durumda da kullanılan yegane önermelerdir. Sermaye, mal sahipliği ve serveti kısaca gözardı edildi ve bu bilinçli olarak yapıldı. Bir zamanlar çok itibar gören bu faktörlerin yerine bir başkası kondu ve buna genel olarak eğitime erişebilme dendi; bundan kastedilen daha önce de açıklanmış olduğu gibi insanların, tanımlanan sanayi işbölümünün genel koşullarında iyi bir performans göstermesini sağlayacak bir dizi yeteneğe sahip olması ya da bunu kazanma hakkını elde etmesidir. Bu nokta, "bırakınız yapsınlar" anlayışıyla gelişme iktisatçıları tarafından öne sürülmüş olan bir noktadır. Neredeyse meteliksiz denilebilecek halklar (mesela kontratla çalıştırılan Çinli hamallar uygun tavırlarla karşılaştıklarında çok başarılı olmaktadırlar; diğer yandan gelişmeye yardım amacına uygun olmayan insan mayasına dökülen sermaye hiç bir sonuça ulaşmamaktadır. Sermaye, kapitalizm gibi hakettiğinden fazla abartılmış bir kategoridir.

ULUSCULUK DENEYLERİNDE ÇEŞİTLİLİK

Modelimiz, gerçekten önemli olan şu üç etkenin öne sürülmesiyle oluşturulmuştur: iktidar, eğitim ve kastettiğimiz anlamda ortak kültür. Modeldeki sekiz olası

durumdan beşi ulusculuk dışıdır: Bunlardan dördü herhangi bir kültürel farklılaşma olmadığından dolayı, ikisi merkezi olarak destek gören bir üst-kültüre erişebilme sorununun ortaya çıkmamasından dolayı (bunlardan biri her iki durumda da varolduğundan) böyledir. Bu da bize üç tür ulusculuk bırakmaktadır.

Sıra 2 klasik Habsburg türü diyebileceğimiz doğu ve güney uzantılarındaki ulusculuğa tekabül etmektedir. İktidarı elinde tutanlar, gerçekte de kendilerine ait bulunan merkezi üst-kültüre ve modern koşullar altında başarılı olmak için gereken her türlü hileye başvurmada ayrıcalıklıdırlar. İktidarsız olanlar eğitimden de yoksundur. İktidarsızların ya da bunların bazı gruplarının, ortak büyük bir çaba ve standartlaşmış ve destek gören bir propaganda ile rakip bir üstkültür haline gelebilecek folk kültürleri vardır. Bir zamanlar aynı kültür ya da bu kültürün değişik biçimlerinden biri etrafında inşa edildiğine inanılan bir tarihi siyasal birimin hafızalarda yer edip etmemiş olması, gerçek ya da hayali olması, bir şey değiştirmez. Herşeye rağmen, bu etnik grubun entellektüel-uyarıcıları tarafından gereken çaba bu iş için çok enerjik bir biçimde ortaya konmuştur. Ve nihayet, şartların elverişli olduğu durumda bu grup, yeni doğan ya da duruma göre yeniden doğan kültürü destekleyecek ve koruyacak olan kendi devletini kurar.

Bundan doğacak sonuç, uyarıcı dediğimiz kişiler için hemen ve çok büyük bir avantaj oluşturacaktır ve sonunda kültürün diğer temsilcileri için de bazı avantajlar sağlayabilir. Ancak bu ikincilerin, esas iktidarı elinde tutanların kültürleri tarafından asimile edilerek aynı derecede avantajlı bir duruma erişip erişmediklerini kestirmek zordur. Yeni devlet tarafından de-

netlenen, aynı toprakta yaşayan ancak yeni kültürün dilini konuşmayanlar, şimdi kendileri, asimilasyon, irredantist çabalar, göç, hoş olmayan azınlık statüsü ve fiziksel tasfiye gibi seçeneklerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu model, "Afrika tipi" diyebileceğimiz ancak Afrika sınırları ile kısıtlı olmayan, kayda değer bir uyarlama ile dünyanın başka taraflarında da taklit edilmiştir. Afrika tipi ulusculuk, yerel folk kültürlerin ya çok sayıda olduklarından, ya birbirlerini kıskandıklarından ya da diğer nedenlerden dolayı, devletin yeni üst-kültürü haline gelemedikleri durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Bu, sözde-hipotezimiz Köyistanla ilgili olarak beşinci bölümde kısmen tartışılmıştır. Fakat tartışmanın o aşamasında, dikkatimi, Köyistan tipi (Sıra 2) ile gelişmiş sanayi toplumlarının, hareketliliğe-dirençli, atalete-karşı özelliklerinden dolayı karşılaştığı özel bir sorun arasındaki farka yöneltmiştim. İletişim zorluklarından dolayı hareketliliği durduran frenlerle, kültürel kimlik zorluklarından ya da diyebiliriz ki, eşitsizlik kimliğinin kolaylıkla temininden doğan engellemeler bu karşıtlığı yaratır.

Ayrıcalıklı olmayan tabakalarda bazı özelliklerin ısrarla birbirine tutunmalarından doğan hareketlilik-engeli özellikle gelişmiş sanayi toplumlarında çok ciddi bir sorundur ve yaptığımız bu ayrım önemlidir; fakat şu anda ilgilendiğimiz sıra 2 ile 4 arasındaki farklılıkla özdeş değildir. Sıra 4'de anlatılmak istenen durum ilginçtir; bazıları iktidara sahiptir bazıları ise değildir. Bu farklılık kültür farklılığı ile bağlantılıdır ve kültür farklılığı olarak ele alınabilir. Fakat eğitime erişebilme durumuna gelince ilgili halklar arasında hiç bir anlamlı farklılık yoktur. Bu noktada ne oluyor?

Bu modelin anlatmak istediği tarihsel gerçeklik on-dokuzuncu yüzyıl İtalya'sında ve Almanya'sında görülen birlik ulusculuğudur. O zaman İtalyanların çoğu yabancılar tarafından yönetiliyorlardı ve bu anlamda siyasal açıdan ayrıcalıklı değillerdi. Birçok Alman, Avrupa'nın büyük iktidar standartlarına göre çoğu ufak ve zayıf olan parçalanmış devletler halinde yaşıyorlardı, bu nedenle de merkezi modern bir ortamda, siyasal bir çatı altında Alman kültürünü korumaya güçleri yetmiyordu. (Daha da paradoksal bir durumda çok uluslu büyük Avusturya İmparatorluğu vatandaşlarının memnuniyetsizliğine rağmen buna benzer birşey yapmaya çalışıyordu.)

Demek ki İtalyan ve Alman kültürlerine sağlanan siyasal korunma, İtalyanlar ve Almanlar için küçültücü bir biçimde ve açıkça mesela Fransız ve İngilizlerin kültürlerine sağlanana oranla ikinci dereceydi. Fakat eğitime erişebilme konusuna gelince, bu iki üst-kültürün, lehçe değişiklikleriyle doğmuş olan kişilere sağladığı olanaklar herhangi bir biçimde daha geri değildi. Hem İtalyanca hem de Almanca edebi dillerdir: bu dillerin doğru biçimlerinin etkin merkezi bir standardizasyonu, gelişen edebiyatları, teknik kelime hazneleri ve davranış biçimleri, eğitim kurumları ve akademileri vardır. Eğer herhangi bir kültürel gerilik varsa bu çok azdı. Almanlar arasında okur-yazarlık oranları ve eğitim standartları Fransızlardan özellikle daha aşağı değildir; ve hakim Avusturyalılarla karşılaştırıldıklarında da bu oranlar İtalyanlar arasında da daha düşük değildir. Almanca, Fransızca ya da İtalyanca, Avusturyalılar tarafından kullanılan Almancayla karşılaştırıldığında ayrıcalıklı olmayan kültürler olarak görülemezler; bu kültürlerin dillerini konuşanlar modern dünyanın sağladığı faydalara erişebilme eşitsizliğini düzelt-

mek zorunda kalmadılar. Düzeltilmesi gereken tek şey, iktidar eşitsizliği ve kültürleri, ekonomileri ve tabii bununla özdeşleşen ve bunu korumaya hasredilmiş kurumlar üzerinde bir siyasal çatının yokluğu idi. Risorgimento ve Alman Birliği bu dengesizlikleri düzeltti.

Ancak bu tür, sadece birazcık daha iyileştirilmiş bir siyasal çatıya gereksinim gösteren tamamen etkin bir üst-kültür adına gerçekleştirilen birleştirici ulusculukla klasik Habsburg-doğu-ve-güney tip ulusculuk arasında bir fark vardır. İşte bu fark, merhum profesör John Plamenatz'ın, adı rahatlıkla "Oxford'da bir Karadağlının Hazin Düşünceleri"[1] de olabilecek, hayranlık uyandıran etkileyici makalesinin konusudur. Plamenatz bu iki tür ulusculuğu Batı ve Doğu ulusculukları olarak adlandırdı; Batı türü, ondokuzuncu yüzyılın tipik örneği olan ve liberal düşüncelerle derin bağları bulunan Risorgimento ya da birleştirici türden ulusculuk, Doğu türü ise diğeri gibi birçok kelimeyle altı çizilmemekle birlikte kendi vatanı olan Balkanlarda görülen türden bir ulusculuktu. Yazarın Batı ulusculuğunu görece zararsız ve iyi, Doğu ulusculuğunu ise çirkin ve onu doğuran koşullardan dolayı fena olmaya mahkûm gördüğüne hiç şüphe yoktur. (Bir zamanlar zararsız ve görece liberal ve ılımlı olan Batı ulusculuklarının yirminci yüzyılda benimsedikleri açık seçik zararlı biçimi raslantısal ve gözardı edilebilecek bir sapma olarak değerlendirip değerlendirmediğini bu yazara sorabilmek ilginç olurdu.)

---

1 John Plamenatz, "Two Types of Nationalisms", E. Kamenka (der.), *Nationalism, The Nature and Evolution of an Idea* içinde, Londra, 1973.

Plamenatz'ın tartışmasının altında yatan mantık açıktır. Görece zararsız olan Batı ulusculukları yapısal açıdan merkezi olan, oldukça iyi tanımlanmış halk kökenli takipçileri bulunan iyi-gelişmiş üst-kültürler adına hareket ediyorlardı. Gereken tek şey, bu kültürlere, bu kültürlerin temsilcilerine ve eylemcilerine, rakiplerine temin edilmiş bulunan aynı uzun süreli korumayı sağlamak için siyasal durumda ve uluslararası sınırlarda ufak bir ayarlama yapmaktı. Bu da birkaç muharebe ve bir çok uzun süreli diplomatik ilişkiler gerektirdi fakat, tarihsel omlet yapmak orantısız ve acaip derecede çok sayıda yumurta kırmayı içermiyordu; en azından, genel siyasal çerçeve ve zamanlama içinde normal bir siyasal oyunun seyrinde kırılabilecek yumurtadan fazlası gerekmezdi.

Karşılaştırma yoluyla, Plamenatz'ın Doğu ulusculuğu olarak tanımladığı şeyi ele alalım. Bu ulusculuğun yerleştirilmesi de tabii ki en azından Batı ulusculuklarının gerçekleştirilmesinde olduğu kadar muharebeler ve diplomasi gerektirdi. Fakat mesele burada bitmedi. Bu tür Doğu ulusculuğu, önceden varolan, iyi tanımlanmış ve belirlenmiş bir üst-kültür adına erken Rönesans ve Reformasyon döneminden bu yana belirginleşmiş ve sürekli edebi faaliyetlerle topraklarını linguistik açıdan sağlam bir kalıba sokmuş bu üst-kültür adına çalışmıyordu. Tam tersine bu ulusculuk, henüz doğru dürüst berraklaşmamış, arzulanan ya da oluşma sürecinde bulunan bir üst-kültür adına faaliyet gösteriyordu. Bu ulusculuk, belirsiz tarihsel ya da dile ve atalara sadakatle ve bu yeni doğan ulusal üst-kültürlerle kendilerini henüz tanımlamaya çalışan halklara sahip, birçok lehçeli karmakarışık bir harita üzerinde benzer yarışmacılarla vahşi bir rekabete girerek ha-

kim oldu ya da olmaya çalıştı. Modern dünyanın objektif koşulları onları bu kültürlerden biriyle tanımlanmaya itmek zorundaydı. Fakat bu gerçekleşene kadar Alman ve İtalyan uluscuların sahip oldukları, açıkça tanımlanmış bir kültürel temelden yoksundular.

Doğu Avrupa'nın bu halkları, hâlâ, çok sayıda karmaşık akrabalık, toprak ve din ilşkilerinin hepsine birden bağlıydılar. Ulusal zorunlulukla uzlaşabilmek için birkaç muharebeden ve biraz diplomasiden fazlasına ihtiyaçları vardı. Büyük ölçüde zor yoluyla kültürel yönlendirme yolunu seçmek durumundaydılar. Birçok durumda, ulusculuğun özünü teşkil eden devlet ve kültür arasındaki yakın ilişkiyi sağlayabilmek için nüfus mübadelesine ya da sürgünlere, hemen hemen zorlama bir asimilasyona ve bazen de tasfiye hareketlerine başvurmak zorundaydılar. Ve bütün bu sonuçlar, eninde sonunda bu önlemlere başvuran uluscuların (ki bunlar diğerlerinden daha kötü ya da daha iyi değildi) beklenmedik vahşetinden değil durumun kaçınılmaz mantığından ileri geliyordu.

Ulusculuğun zarureti Plamenatz'ın Doğu'nun koşulları olarak adlandırdığı şekilde uygulanacak olursa bu sonuçlar doğaldı. Modern tipte bir toplum, yeni tür işbölümünden kaynaklanan ulusal zorunluğa yakın bir şeyin tam olarak yerine getirilmemesi halinde uygulanamaz. Bir kez faydaları ve elverişliliği anlaşıldığı ve bir önceki toplumsal düzen bozulduğu zaman, sanayide bolluğa duyulan açlık gerçekten de karşı durulamaz bir duygudur. Bu adımlar dizisinin bizi sevkettiği sonuç kaçınılmaz bir sonuçtur. Şansla, anlayışla ve azimle ödenecek bedel konusunda anlaşma olabilir; fakat ödemeden kaçınılamaz.

DİASPORA ULUSCULUĞU

Şekil 2'deki Sıra 2 ile Sıra 4 arasındaki fark üzerine tartışmamız, bir bakıma Plamenatz'ın Batı ve Doğu ulusculukları arasında yaptığı ayırımı tekrar niteliğindedir; fakat onun değerlendirmesinden daha avantajlı durumların olduğunu öne sürmektedir. Bir kere, bu farklılık raslantısal ve tarihsel olarak karşılaşılan bir farklılıktan doğan bir zıtlık değildir, önermemizle bazı temel ve asgari etkenlerin dahliyle elde edilen modelden çıkarsadığımız bir sonuçtur. Bu, en azından benim gibi, böylesi bir model-kurma işine girişmek gereğine inananlar için bir avantaj teşkil eder.

Ancak başka bir yararı daha vardır: bu "yapıcı" yaklaşım, Plamenatz tarafından tamamen dışlanan fakat meşgul olduğu iki türün farklı bileşimleri için de geçerli olan tamamen aynı unsurların bir sonraki bileşiminden zorlanarak çıkarsanan üçüncü bir ulusculuk biçimini doğurmuştur. Bu üçüncü türe verilebilecek en uygun ad Diaspora Ulusculuğudur. Ve bu ulusculuk, tarihsel olgu sonucu meydana gelmiş olan farklı, dikkat çeken ve önemli bir alt-türdür.

Daha önce vurguladığımız gibi, geleneksel tarım toplumu, kültürü ve etnik özelliği öncelikle ayrıcalıklı grupları birbirlerinden ayırdetmek için kullanmaktadır; böylece de farklılığını ve meşruiyetini vurgulamakta, saygınlığını yükseltmekte ve statü belirsizliği tehlikesini de azaltmaktadır. Eğer yöneticiler tek bir dil konuşuyorsa, tek bir şiveye sahipse ya da bunların tek bir alışkanlığı varsa, aynı tür iletişimi kullanmak yönetici tabakadan olmayan üyeler için bir aykırılık teşkil edecektir. Bu da arsızlık, küstahlık, iğrençlik ya da maskaralık olur. Alay ya da maskaralık güçlü bir

yaptırımdır. Özellikle hüküm, jürilerin en az yetenekli olanı tarafından verildiği zamanlar, aklın, karşısında etkisiz kaldığı en güçlü toplumsal yaptırım budur. Başka ve muhtemelen daha sert cezalar da uygulanabilir.

Kültür ya da etnik özelliği belirleyen bu toplumsal gösterge, sadece ayrıcalıklı olanları değil, ayrıcalıklı olmayan bir türlü adlandırılamamış olanlar ya da paryalar olarak görülen kişileri de tanımlar ve ayırır. Ve toplumsal açıdan böyle gruplara sahip olmak çok yararlıdır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi sanayi öncesi toplumlarda bürokratik işler en iyi harem ağaları, papazlar, köleler ve yabancılar tarafından yerine getirilirdi. Özgür-doğmuş gerçek vatandaşları bu kilit işlere getirmek son derece tehlikelidir. Vatandaşlar, varlığını sürdüren yerel ve akrabalık ilişkilerinden dolayı mevkilerini akrabaları ve yanaşmalarının çıkarına kullanmak için ve yine akrabaları ve yanaşmaları sayesinde kendi mevkilerini daha da kuvvetlendirmek için, büyük ölçüde baskılara ve tahriklere maruz kalabilirler. Herkesin hem köle hem de katip olduğu, fiziksel ya da toplumsal açıdan hadım edilmeye gerek kalmadan bir bürokrat olarak iyi kötü çalışabildiği ortam, ancak bizim kendi modern toplumumuzla ortaya çıktı. Tarım toplumunun siyasal açıdan tuhaf görülen ve tipik olmayan normlarına, ki bu normlar günümüzde yaygın ve kabul edilen kavramlar olmuşlardır, artık insanlar saygı göstermek durumundadır. Şimdi hepimiz kısırlaştırıldık ve acıklı bir biçimde güvenilir olduk. Devlet bize görevimizi yapacağımız konusunda güvenebilir, artık bizi önce hadım ağası, papaz, ya da köle yapmak zorunda değildir. Tarımsal düzende paryalara gerek duyulmasının tek nedeni, idari bir yapı içinde mevkile-

re belirli insanların yerleştirilmesi değildir. Parya bürokrasileri, tüm insanlığa aykırı tek biçim değildir ve bürokrasi de tek toplumsal iktidar kaynağı değildir. Büyücülük, metallere biçim vermek, maliye, seçkin askeri kolordular ve çeşitli benzer sırlar ya da bazı durumlarda **herhangi** bir tür kilit uzmanlık, ona erişebilen uzmana tehlikeli bir iktidar sağlamış olabilir. Bu tehlikeyi bertaraf etmenin bir yolu, bir yandan uzmanlığa bir hoşgörü besleyip ve muhtemelen loncanın ya da kastın tekelini onaylamak diğer yandan da bu toplumsal hücrenin, itilmeye ve nefrete terkedilmiş ve siyasal görevinden, yani kuvvetin araçlarının nihai denetiminden ve şerefinden uzaklaştırılmış, ancak kültürel açıdan kolayca tanımlanabilen bir grup tarafından işgal edilebileceği konusunda ısrar etmektir.

Yerli halka ve gerçek vatandaşlara verilemeyecek kadar tehlikeli olan ve sonuç olarak yabancılara ayrılan böylesi mevkilerin açık örnekleri saray muhafızları ve mali hizmet verenlerdir. Büyük miktarda paraları idare etmek tabii ki büyük iktidar ister ve eğer bu iktidar, şahsi yükselmesi için bunu kullanamayacak olan kişiler elindeyse bu çok daha iyi bir durumdur. Çünkü böyle insanlar, yüksek ve şerefli mevkilerden ve itaati emredebilecek bir durumdan uzak tutulan kategoriden kimselerdir. Geleneksel düzende, bu mevkileri ellerinde tutan gruplar, yaş ile kuruyu ayırmadıklarından, işleri sona erdiğinde faydaları, kötülükleri ve aşağılanmaları kabullenmeyi de bilirler. Genellikle bu koşullar içinde yetişmişlerdir ve pek bir seçenekleri de yoktur. Bazen çok büyük ızdıraplar çekebilirler fakat genellikle bu mevkilerde kayıplar kadar kazançlar da vardır.

Hareketli, anonim ve merkezi kitle toplumunun gelişiyle bu durum radikal olarak ve ciddi bir biçimde de-

gişmektedir. Mali, ticari ve şehire özgü işlerde uzmanlaşanlar için bu özellikle böyledir. Yaygın bir hareketlilik ve işlerdeki değişimle birlikte belirli bir kültürel grubun bazı etkinliklerin tekelini elinde tutması artık mümkün değildir. Daha geniş toplumun birçok üyesi, genellikle rahat ve kendi içlerinde -tabii eğer müsadereye tabi değilse- kazançlı olan bu işlere göz dikdiklerinde bu işler bir azınlığa, hele toplumsal damga yemiş birine hiç bırakılamaz.

Aynı zamanda, daha önce uzmanlaşmış ve bölünmüş nüfuslar yeni emeller ve yeni yaşam biçimlerine sıra geldiğinde belirgin bir avantaja sahiptirler. Şehirli yaşam biçimleri, akılcı hesaplarla edindikleri alışkanlıkları, ticari dürüstlükleri, yüksek okuryazarlık oranları ve muhtemelen bir kitabı olan dinleri, onları, eski yönetici sınıf ya da köylülük üyelerinden çok daha fazla yeni yaşam biçimine uygun kılar.

Max Weber gibi iddialı sosyologlar tarafından bile, bu azınlıkların, bir kendi grupları bir de çıkarcı ve ahlâken uygunsuz olsa bile diğerleri için uyguladıkları çifte standartları olduğu doğrulanmıştır. Gerçekten de bunlar çifte standartlıdırlar ama öteki yönden bakıldığında...Daha önceleri bunların dış dünya ile işbirlikleri özel bir hizmeti ya da özel bir malı temin etmelerine dayanıyordu. Adları ve servetleri tamamiyle bu **güvenilirlik**'e dayanıyordu ve gerçekten de bu tür mesleki güvenilirlikle biliniyorlardı. Bu, iki kişi arasındaki ticari alışverişin genel anlamdaki ticari alışverişten çok daha kaçınılmaz olduğu ahlâki bir toplulukta hüküm süren ilişkilerden oldukça farklıydı. Bu toplumdaki iki ortak aynı zamanda akraba, müttefik ve düşmandılar; dolayısıyla alış veriş sadece, şu malın şu fiyatla bir yerden bir yere taşınmasından ibaret değildi. Her za-

man bir vaad, ya da daha büyük avantajlardan endişelenmek ya da olası bir ihanet söz konusuydu. Her iki taraf da çok daha uzun süreli ve soyut pazarlıklara giriyorlardı ve bu nedenle daha çok mal nakletmek zorundaydılar. Bir yandan da, bu alışverişten memnun kalmadıkları zaman şikayetleri engellemek için, eğer diğer bütün ilişki ağları da bu nedenle risk altına girmezse, güçlü önlemler alınıyordu.

Diğer yandan, birlikte yemediğin, evlenmediğin ya da siyasal ve askeri bir ittifaka girmediğin azınlıkla ilişkinin avantajı vardır: her iki taraf da dikkatlerini sözkonusu alışverişin rasyonel maliyet-kâr hesabına yoğunlaştırabilirler ve pazarlığını yaptıkları şeyi tam olarak (ne azını ne de çoğunu) elde etmeyi umabilirler. Tabii ki azınlık topluluğun kendi içindeki ilişkiler yine çok yönlüdür ve dolayısıyla alışverişler daha az rasyonel ve güvenilir olmaktadır. Fakat daha geniş toplumda, statüsü olmayanlar yine de bir kontrat imzalayabilir. Diğer yandan toplumsal bir mevkide bulunanlar ve bunun haklarına ve görevlerine saygılı olanlar, pazarlıklar ve özel kontratlar yapmak için fazla olanak bulamazlar. Statü ve şeref, birçok mükellefiyet ve taahhütü zorunlu kıldığından seçenekleri olan bir adamı yoksunlaştırır. Statüden yoksunlaşmak ise bir adama kendi işiyle uğraşmasını, rasyonel bir alışverişle bunun kurallarını uygulayabilmesini sağlar.

Dolayısıyla azınlık topluluğunun çifte standardı olduğu doğrudur fakat bu, sanılanın tersine işlemektedir. Kendi dışındakilere, tek yönlü modern ilişkilere dahil olmanın koşulu olan güvenilirliklerini göstermişlerdir. Bizim modern anlayışımıza göre yozluk kokan fakat çok yönlü zengin bir niteliği olan alışverişlere ancak kendi aralarında girerler. Fakat, tabii ki ano-

nim, hareketli kitle toplumu geldiğinde, tek yönlü tek hedefli alışverişler oldukça normal bir hâl almıştır ve aynı sofradan yemeyen gruplar arasında alışverişler özgün bir nitelik taşımazlar.

Modernleşme koşullarında eski uzmanlaşmış azınlık grupları eski engellerinden kurtuldukları gibi tekellerini ve güvenliklerini de kaybetmektedirler. Daha önce gördükleri eğitim ve yönlendirmeler, bu azınlıkların, yeni ve herkese açık olan ekonomik dünyada rakiplerinden çok daha başarılı olmalarına yolaçmıştır. Onların özgeçmişi bu duruma çok daha uygundu. Ancak özgeçmişlerinde aynı zamanda siyasal açıdan iktidarsızlık, ve kendini savunmaya dayanan toplumsal hakka teslim olma geleneği de vardı. Bu da eninde sonunda mesleğe başta girmenin bedeli olarak görülebilir: o çok kuvvetli ve tehlikeli, yanlış ellerde bulunmaması gerek bazı aletleri kullanabilme hakkına sahip olabilmek için kendilerini siyasal ve askeri açıdan iktidarsız yapmak zorundaydılar. Fakat böyle bir gelenek olmasaydı da bu tür bir grubun siyasal ve askeri zayıflığı onların azınlık statüsünden ve çoğu kez çeşitli şehir merkezlerine dağılmış bulunmalarından ve bu nedenle de birarada yaşadıkları savunulabilir bir toprak bütünlüğüne sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu tür ekonomik açıdan çok parlak bazı gruplar çok uzun bir dağılmışlık, şehirleşme ve azınlık statüsü geleneğine sahiptirler: gerçekten de Yahudilerin, Yunanlıların, Ermenilerin ya da Zerdüştîlerin durumu böyledir. Diğer gruplar son dönemlerdeki göçler, modern zamanlarda edinilen yetenekler ya da eğitim olanakları yoluyla benzer pozisyonlara gelmişlerdir. Yabancı ülkelerdeki Çinlilerin ve Hintlilerin ya da Nijerya'daki İboların durumu ise böyledir.

Ekonomik üstünlük ve kültürel tanımlanabilirliğin siyasal ve askeri zayıflıkla çakışmasından doğan felaketler ve trajik sonuçlar çok iyi bilinmektedir, tekrarına lüzum bile yoktur. Sonuçları, soykırımdan tutun da ülkeden kovulmaya kadar değişmektedir. Bazen sallantılı ya da zor bir denge sağlanabiliyor. Esas nokta artık merkezi iktidarın kendisini çok değişik bir konumda bulması ve tarımsal işbölümü günlerinden kalan çok çeşitli tahriklere ve baskılara maruz kalmasıdır. O zamanlar **herkesin** hareketli, eğitim görmüş, uzmanlaşmış ya da ticari-kafalı olması kesinlikle sözkonusu değildi; zaten toprağı o zaman kim ekip biçecekti?

Dalınca Adem ile Havva derinliklere
Kimlere düşmüştü işler kimlere

Aslında bazı işleri yapanlar yok değildi. Fakat bunlar çoğunluk ya da kural teşkil edemiyorlardı. Evrensel olarak burjuvalaşmış bir toplum düşünülemezdi bile.

O zamanlar genel nüfus zaten damgalanmış olan azınlıkların rolüne gıpta etmiyordu. Yöneticiler, savunmasız kolayca vergilendirilebilen, ekonomik açıdan uzman, süregelen ve yürürlükteki ciddi savunmasızlıkları nedeniyle kendilerine bağımlı bu grubu severek kabul ediyorlardı. Fakat, şimdi ulusal "gelişme", bir zamanlar sadece azınlık ve damgalanmış gruba açık olan yolda herkesin ilerlemesini öngörmektedir. Bir zamanlar devletin kolaylıkla sağlan azınlıkları korumada çıkarı vardı. Şimdi ise devletin çıkarı, azınlığı ekonomik tekellerden uzak tutmaktır ve azınlığın farkedilir durumu ve servetinden dolayı ona sahip çıkmayarak ve onu aşağılayarak daha geniş nüfusun hoşnutsuzluğunu gidermeye çalışır. Böylece kaçınılmaz olan

gerçekleşir. Bu durum kurbanlar dışında herkes için zevkli fakat hazin bir aşağılama oyunudur, çoğunluğun hazzı için bir zamanlar haset duyulan grubu hedef almıştır. Bu lezzet, aşağılanmış azınlık tarafından boşaltılmış mevkilerin mirascılarından oluşan kısıtlı bir gruptan çok daha geniş bir kesim tarafından tadılır ve bu da, devlet için siyasal bir cazibe yaratan önemli bir siyasal hesaptır.

Bu koşullar altında azınlık da, Köyistan göçmen işçilerinin karşılaştıkları farklı koşullardan doğan benzer seçeneklerle karşı karşıyadır. Asimile olabilir; ve bazen geçekten de tüm azınlık ya da hatırı sayılır bir kesimi bunu başarılı bir şekilde gerçekleştirmektedir. Ya da başka bir yolu seçerek kendini uzmanlığından ve azınlık statüsünden uzaklaştırmaya çalışabilir ve artık uzmanlık dışı, sıradan ve taze ulusal kültürün yeni bir koruyucusu olarak yepyeni bir durum yaratır. Dağılmış bir şehir nüfusunun başlıca sorunu gerekli ulusal toprakların kazanılmasıdır. Köyistanlı köylüler köylü olduklarından dolayı, yakında Köyistan Krallığı daha sonra da Sosyalist Köyistan Halk Cumhuriyeti haline gelmeye aday olan bir toprağa kaçınılmaz olarak sahiptiler. Peki bu durumda, çok az ya da hiç toprak bağı olmayan şehirli, uzman ve dağınık grup ne yapacaktı?

Bu tür ulusculuklar için, toprak elde etmek ilk ve belki de en önemli sorundu. Helenler ilk önceleri, hiyerarşiyi alt üst ederek iktidarı ele geçirip Bizansı yeniden canlandırmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmayı pek düşünmemişlerdi. İlk Yunan ayaklanması da Yunanistan topraklarında olmadı, Yunanlıların azınlık halinde bulunduğu şimdiki Romanya'da oldu. Üstelik Osmanlı sistemindeki durumları da ol-

dukça iyiydi. Şimdiki Güney Yunanistan'ın bir ulusal toprak olarak kullanımı sonradan ortaya çıkdı.

Başarılı diaspora ulusculuğunun en meşhur ve dramatik olanı İsraildir. Ve Hugh Trevor-Roper'in deyimiyle "Avrupa ulusculuklarına en az benzeyendir"[1]. (Böylece, Avrupa'nın sorunu, Asya'da yeni bir sorun yaratılarak çözümlenmiş oldu. İsrailliler bunu yeni yeni düşünmeye başlıyorlar. Diasporada iken Yahudi dini Kudüs'e atıf yapıyordu; Kudüs'e dönünce, yarı-laik Siyonizm bir süre ondokuzuncu yüzyıl Avrupasının artık eskimiş sosyalist ya da halkçı klişelerini kullandı.) Neredeyse ikibin yıllık tarih Yahudilere toprak bırakmamıştı, hele İsrail üzerinde hiç bir yerleri olamamıştı; bu tarih, otarşik modern bir devletin, *geschlossener handelstaat* (kapalı ticaret devletinin) temelini oluşturacak dengeli bir halk yaratmak yerine, Yahudileri, başka toplumların yapıları içinde sürekliliği olmayan ancak oldukça yüksek uzmanlaşmış tabakalar halinde yaşattı. Eninde sonunda, önce Doğu Avrupa'da sonra da Yahudi soykırımı döneminde boydan boya tüm Avrupa'da sürdürülen eziyetin yarattığı etki sayesinde bu olağanüstü dönüşüm başarıldı. Bu eziyetler, geleneksel organik iş bölümü türündeki uzmanlaşmış topluluklar çağı sona erdiği zaman, kültürel açıdan farkedilebilen, ekonomik açıdan ayrıcalıklı ve siyasal açıdan savunmasız toplulukları ne tür bir akibetin beklediğini herşeyden çok daha iyi bir biçimde ortaya koymaktadır.

Yahudi olayında ortaya çıkan insanlık dönüşümü dünyadaki akımın tersine işlemişti: şehirli, üst düzey-

1 Hugh Trevor-Roper, *Jewish and Other Nationalism*, Londra, 1962.

de okur-yazar, incelmiş ve kozmopolit halk en azından kısmen toprağa dönmüş ve daha içe dönük hale getirilmişdi. Normal olarak köylülerden sözedip şehirliler üreten ulusal süreç kendi lafzıyla tersten ilişkilidir. Bu noktada, köylü yedekler yapmak gerekiyordu. Gerçekten de bunlar bazı önemli kabile özellikleri olan köylüler haline geldiler: etkin rolleri hem üreticilik hem de askerlik olan birimlerden oluşan bir çeşit yerel örgütlenmeydi bu. Şehirli geçmişi olan insanlardan böylesi bir kabile insanı-köylü üretmek kolay anlaşılabilir bir iş değildir ve bu köylü-asker yedekler aslında bir çeşit laik keşişlik düzeni tarafından yaratılmıştı. Bunun ise bir ideolojiye gereksinimi vardı ve tarihsel bir raslantı ile, düzenin yeni adam ürettiği entellektüel ortamda sosyalizm ile popülizmin kıvamlı bir karışımı yaygın ve geçerli oldu. Bu ideolojinin köylülük öncesi, işbölümü karşıtı, kollektivist temaları amaç için idealdi. Kibutzların, kurucuları tarafından ümid edildiği gibi, modern insan için iyi bir hayat temin edip etmediği hâlâ bir sorudur; fakat, bu toprağı, önemli ölçüde şehirleşmiş ve burjuvalaşmış nüfuslardan gelen halkı yeniden yerleştirmek ve askeri bir kriz durumunda en az ve özgün yollarla savunabilmek için etkin bir mekanizma olarak ele alındığında, kibutzlar oldukça olağanüstü ve rakipsiz çıktılar.

Toplumsal dönüşüm, kültürel olarak yeniden canlanma, toprak elde etme ve sözkonusu toprak üzerinde önceden iddiası bulunanların doğal düşmanlığı ile başetme sorunları, diaspora ulusculuklarının karşılaştıkları oldukça özel ve ciddi problemler sergiliyor. Ufak da olsa eski bir toprak parçasını elinde bulunduranlar daha az vahim sorunlarla karşılaşabilirler. Fakat ulusal seçeneğe yönelmeyen diaspora kültürünün karşı

karşıya bulunduğu sorunlar, ulusculuğu benimseyenlerinki kadar vahim ve trajik olabilir. Uluscu çözümden yana olanların davalarına sarılmalarına yol açan durumun, aslında asimilasyon seçeneğinin fecaati olduğunu söyleyebiliriz.

Ulusculuğu seçmedikleri takdirde diaspora halklarının karşılaştıkları durumun vahameti ve tüm bunların, tarım düzeninden sanayi düzenine geçişin genel niteliğinden çıkarsanabileceği, diaspora ulusculuğunu bizim ulusculuk teorimize karşıt-örnekler olarak öne sürmenin oldukça hatalı olduğunu göstermektedir:

Yunan ve Ermeni ulusculuğu, genellikle daha zengin olan ve modern Avrupa'nın zenginlik yaratan ekonomilerini, kendi Müslüman-Osmanlı beylerinden daha iyi anlayan halklar arasında doğdu.[1]

---

1 *Nationalism in Asia and Africa*, Elie Kedourie (ed.), Londra, 1970, s. 20. Aynı kitapta (s. 132) Profesör Kedourie, endüstriyel toplumsal örgütün kültürel türdeşliği yarattığı doktrinini sorguluyor: "Çok-dilli toplumlarda büyük sanayi yatırımları kökleşmiş ve gelişmiştir: ondokuzuncu yüzyılda Bohemya'da, ve Amerika Birleşik Devletlerin'de, yirminci yüzyılda ise Hong Kong, İsrail, Fransız Cezayiri, Hindistan, Seylan ve Malaya'da..."

Sanayi yatırımlarının sadece kültürel olarak **önceden** türdeş olmuş toplumlarda yapılabileceği hiçbir zaman iddia edilmemiştir. Teorinin öne sürdüğü, sanayi ekonomisi kültürel açıdan türdeş olmayan bir toplumda kurulduğunda, **ortaya çıkacak** gerilimlerin ulusculuğu doğuracağıdır. Şimdiki Çin rejimi altında yaşamak istemeyen ve topluluğu meydana getirme ilkesi irredantist özlemlerin yokluğuna dayanan Çinlilerin yerleşmiş olduğu Hong Kong'u geçici olarak dışarda bırakırsak Kedourie'nin listesinde yer alan diğer her ülke teoriye karşıt-örnek oluşturmak şöyle dursun bunu doğrular niteliktedir ve gerçekten de teorinin önerdiği modelin somut pradigmalarını oluşturur. Bohemya, hem Alman hem de Çek kökenli eski uluscu eylem ve teori kaynağıydı; Birleşik Devletlerin eğitim sistemi, türdeş olmayan göçmen nüfusu, buna maruz kalan halkın içten

Köyistan örneğimizde, ulusculuk, kendini kültürel olarak farklı tutan ve dolayısıyla uluscu seçeneğe zorlanan, ekonomik ve siyasal açıdan ayrıcalıklı olmayan halklar tarafından dile getiriliyordu. Fakat, sanayileşme sürecinin başladığı anda ekonomik açıdan pek de kötü bir durumda bulunmayan (hatta iyi olan) ancak azınlık statülerinden dolayı **siyasal** açıdan avantajsız olan halkların kültürel olarak farkedilişinin yarattığı çekilmez durum, aynı genel varsayımların sonucudur ve tabii ki kendine özgü yoldan aynı sonuca yönelir. Özellikle ekonomik açıdan zayıf olan durumlar üzerinde dikkatleri toplamak, ki bu durum belli başlı tipik olaylarda geçerlidir, bizim konumumuzu karikatürize etmek olur. Sanayi düzeni, ekonomik ya da siyasal açıdan avantajlı ya da avantajsız durumların "etnik" olarak tanımlanabilmesini engelleyerek siyasal birimler içinde en azından oldukça pürüzsüz bir hareketlilik yaratacak kadar türdeşlik gerektirir.

---

rızasıyla etnik olarak türdeş bir nüfus haline getirmekle şöhret yapmıştır. Sayılan tüm diğer ülkelerin hepsi de, bazıları aşırı bazıları da trajik bir biçimde olan ulusculuğu sergilemektedirler. Hindistan'da kültürel türdeşliğin **bazen** linguistik çeşitlilikle kesiştiği doğrudur: Hindular aynı dili konuşmadıkları zaman bile "aynı dili konuşurlar". Fakat teori bunu engellemiyor.

ULUSCULUĞUN GELECEĞİ 8

Ulusculuk konusundaki genel teşhisimiz basittir. İnsanlık tarihinin üç aşamasından ikincisi tarım, üçüncüsü ise sanayi çağıdır. Tarım toplumunun bazı genel nitelikleri vardır: nüfusun çoğu tarım üreticilerinden, köylülerden oluşmaktadır. Bu toplumun sadece azınlığı askeri, siyasal, dini ya da ekonomik uzmanlardan meydana gelir. Tarım nüfuslarının birçoğu, tarım çağının iki büyük başka yeniliğinden etkilenmiştir: merkezi hükümet ve yazının keşfi.

Tarım toplumu, kendisinden önceki ve sonraki toplumlardan farklı olarak, Maltuscudur: Hem üretim hem de savunma gerekleri onları büyüyen bir nüfusa zorlamıştır. Büyüyen nüfus da eldeki kaynakları zorladığından zaman zaman felaketler olmuştur. Bu toplumda işleyen üç canalıcı etken, yani yiyecek üretimi, siyasal merkezileşme ve okur-yazarlık kültürel ve siyasal sınırların nadiren çakıştığı bir toplumsal yapı oluşturur.

Sanayi toplumu ise oldukça değişiktir. Maltuscu değildir. Nihai olarak daha büyük bir nüfus büyümesini aşan ve caydırıcı, üzerinde düşünülmüş bir ekonomik

büyüme üzerine kuruludur ve buna dayanır. Sanayi toplumunun içindeki evrensel okur-yazarlık, hareketlilik ve dolayısıyla bireycilik, siyasal merkezileşme, maliyetli bir eğitim altyapısına duyulan gereksinim gibi çeşitli etkenler, siyasal ve kültürel sınırların esasta çakıştığı bir durum yaratır. Devlet herşeyden çok bir dinin değil bir kültürün koruyucusu ve kaçınılmaz olarak türdeş olan ve standartlaştırıcı bir eğitimin sürdürücüsüdür. Bu eğitim sistemi, büyüyen ekonomi ve hareketli toplumda bir işten diğerine kolaylıkla geçiş yapabilen ve eşyalardan ziyade anlamları ve insanları yönlendiren işleri yapabilen türden bir personel yetiştirebilir. Bu adamların çoğu için sahip oldukları kültürün sınırları, herşeyi olmasa da işe alınabilmelerini ve dolayısıyla onurlarını da sınırlandırır.

Tarım çağının kapalı ufak topluluklarının çoğunda kültürün sınırları dünyanın sınırlarıydı ve kültür genellikle algılanamayan ve görünmeyen bir şeydi: kimse kültürü ideal bir siyasal sınır olarak düşünmezdi. Artık kültür hareketlilikle görünür hale gelmiştir ve insanın işe alınabilirlik çapını genişleten kişisel hareketliliğinin de sınırını çizmektedir; dolayısıyla kültür doğal siyasal sınır haline gelir. Bunu böyle düşünmek ulusculuğu, sadece toplumsal hareketlilik olanakları endişesine indirgemek anlamına gelmemelidir. İnsanlar kültürlerini gerçekten severler, çünkü artık, olduğu gibi kabul etmek yerine kültürel atmosferi algılayabilirler ve bunun dışında nefes alamayacaklarını ve kimliklerini tamamlayamacaklarını bilirler.

Eğitimini gördükleri üst (okuryazar) kültür; çoğunluk için, kimliklerinin, yaşam sigortalarının ve güvenliklerinin özü olan en değerli yatırımdır. Bazı istisnalar dışında esas olarak uluscu zorunluluğu yani kültür

ile siyasal kimliğin çakıştığı durumu tatmin eden bir dünya ortaya çıkmıştır. Uluscu ilkenin gerçekleşmesi, sanayileşmenin ilk çıkışının önkoşulu değildi ancak onun yayılmasının bir sonucuydu.

Uluscu idealin, uzaktan yakından uygulanmasını sağlamak bir yana dile getiriliş biçimine dahi önayak olmayan bir dünyadan bu ideali (hatalı bir biçimde) her zaman geçerli ve aşikâr gösteren bir dünyaya geçiş yapılmıştır. Böylece ulusculuk etkin bir kural haline gelmiş ve birçok yerde de uygulamaya konulmuştur. Bu geçiş dönemi kaçınılmaz olarak uluscu eylem dönemidir. İnsanoğlu sanayi çağına, genellikle ulusal gerekliliklere ters düşen kültürel ve siyasal kurumlarla geldi. Toplumu bu yeni zorunluluklarla uyumlu kılmak kaçınılmaz olarak çalkantılı bir süreçtir.

Ulusculuğun en şiddetli safhası, sanayileşmenin ilk aşaması ve yayılması ile birlikte yürüyen safhadır. Bir dizi ızdıraplı bölünmenin birbiriyle çakıştığı anlarda istikrarsız bir toplumsal durum yaratılmıştır: keskin siyasal, ekonomik ve eğitsel eşitsizlikler vardır. Aynı zamanda kültürün sınırlarıyla çakışan yeni yönetimler doğmaktadır. Bu koşullarda, bu çoğul ve birbiriyle kesişen eşitsizlikler bir bakıma görünür, belirgin ve kolayca anlaşılabilen etnik ve kültürel eşitsizliklerle aynı zamana rastlarsa, o zaman, ortaya çıkan yeni birimlerin etnik bayraklar altına toplanmasına yolaçarlar.

Sanayileşme, kaçınılmaz olarak değişik zamanlarda değişik yerlere ve gruplara gelir. Bu da erken sanayileşmenin patlayıcı karışımının (zaman ve gelenek tarafından **kutsallaştırılmayan** yer değiştirme, hareketlilik, müzmin eşitsizlik) nerede olursa olsun kültürel farklılaşmanın olası çatlaklarının ve boşluklarının

peşine düşmesini sağlar. Zamanın mikroplu eşitsizlikleriyle tam bir çatışma halinde olmasa da bu süreç içinde muhtemel geçerli sanayi devletlerini tanımlayarak etkinlikle harekete geçirilebilecek ulusculukların çok azı böyle bir eyleme yönelir. Modernleşmenin akıntılı dalgası dünyayı sardığında, bu akım, şu veya bu zamanda hemen hemen herkesin, mutlaka haksız muamele gördüğünü hissetmesine ve suçluları da başka bir "ulus"un insanları olarak görmesine yolaçar. Eğer bu kimse, kurbanları da kendisi gibi aynı "ulus"tan kimseler olarak tanımlıyorsa bir ulusculuk doğmuş demektir. Ve eğer başarabilirse ki, hepsi bunu başaramıyor, o zaman bir "ulus" da böylece doğmuş olur.

Ulusculuğun modern dünyaya getirdiği "yan sınırlar" içeren siyasal sistemin bir diğer unsuru da ekonomik rasyonalitedir. Statü değişiklikleri belirli ya da zorlanmış değil fakat gizli ve reddedilmiş iken, toprak sınırları çizilir ve resmileşir. Kötü bir şöhreti olan gelişmiş ekonomiler, kendi devletleri tarafından etkin bir şekilde korunmayan yeni doğmakta olan ekonomileri abluka altına alır ve engeller. Ulusal devlet, sadece bir kültürün değil aynı zamanda yeni ve başlangıçta nazik olan ekonominin de koruyucusudur. (Genellikle bir dini koruma konusunda çıkarı kalmamıştır). Eskiden sadece köylüler ya da sadece şehirli uzmanlardan oluşan bir tabakadan doğan modern ulus örneğinde devletin, etnik bir grubu dengeli bir ulusa dönüştürmek ve ekonomisini geliştirmek yolundaki çıkarları tek ve aynı görevin çeşitli yönleri haline gelir.

Şimdi sorumuz ulusculuğun, gelişmiş ve belki de bir anlamda tamamlanmış sanayileşme çağında başlıca güç ya da genel bir siyasal zorunluluk olmaya devam edip etmeyeceğidir. Ulusculuğun, ekonomik büyü-

me konusundaki açlığı henüz giderilememiş olduğundan, bu soruya verilebilecek herhangi bir cevap kaçınılmaz olarak spekülatif olacaktır. Spekülasyona girmenin de herşeye rağmen bir yararı vardır. İş ve toplumsal hareketlilik için büyüme belirtileri tartışmamızda öne çıkmıştı. Birçok işin iletişim ile bağlantısı nedeniyle güçlenen sürekli iş değişimleri, şeylerin değil anlamın yönlendirilmesi, en azından bir miktar toplumsal eşitlik, ya da azalmış toplumsal mesafe ve standartlaşmış ve etkin bir biçimde paylaşılan bir iletişim ortamına ihtiyaç uyandırmaktadır. Bu etkenler, modern eşitlikçilik ve ulusculuk altında yatan etkenlerdir.

Doymuş bir sanayi toplumu yeniden stabilize olup hareketsizleşirse ne olur? Bu sorunun klasik yaratıcı bir değerlendirmesi Aldous Huxley'in *Brave New World* adlı eserinde bulunmaktadır. Doymuş bir sanayi toplumu gerçekten de anlaşılabilir bir durumdur: mümkün olan tüm teknolojik yeniliklerin bir gün tükeneceğini düşünmek için bir sebep olmamasına rağmen, bir noktadan itibaren daha ileri teknik yeniliklerin, toplumsal yapı ve genel olarak toplum üzerinde anlamlı bir iz bırakamayacak duruma gelmesini düşünmek için bir neden vardır. Bu nedeni, bir adamın, bir raddeden sonraki zenginlikle artık yaşam biçimini aynı zenginleşmeye uygun bir biçimde değiştirmesinin anlamı kalmamıştır yollu benzetmeye dayandırabiliriz. Bu benzetme geçerli ya da geçersiz olabilir ancak bu sorunun cevabı konusunda emin olmak zordur. Geniş anlamında insanoğlu için zenginliğe doyma çağı henüz çok uzak görülmektedir, bu nedenle de konu bizi şu anda acilen etkilemiyor.

Ancak tartışmamızın büyük bir kısmının, dünya ekonomik büyümesine ve böylece de yeniliklere ve meslek değişimine kendini adamanın sonuçlarına dayandığını belirtmekte yarar var. Tartışmamız ayrıca, bolluk vaadine ya da genelleştirilmiş bir *Danegeld*'e (vergilendirmeye) dayanan bir toplumun sürekliliğini de öngörmüştür. Şimdi geçerli olmalarına rağmen bu varsayımların daima böyle kalmaları beklenemez (böyle bir toplumun bir nükleer ya da benzeri felaketle yokolabileceğini dışlasak bile). Kültürel olarak türdeş, hareketli ve orta tabakada büyük ölçüde yapılaşmamış olan toplum, büyük bir altüst oluş ihtimalini gözardı etsek dahi, ilelebet sürmeyebilir; böyle bir toplum artık varlığını sürdüremediğinde, ulusculuğun toplumsal temeli olarak ortaya koyduğumuz şey güçlü bir biçimde değişime uğrayacaktır. Fakat bunu görmeye bizim ömrümüz yetmeyecektir.

Daha kısa vadeli baktığımızda, ulusculuğun değişime uğramasını bekleyebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi ulusculuğun en ciddi aşaması, endüstriyel açıdan birleştirilmiş siyasal ve eğitsel açıdan hak sahibi olmuş nüfusla yeni dünyanın eşiğinde durup da henüz içeriye girmemiş bulunanlar arasındaki en müthiş fark döneminde olmuştu. Ekonomik gelişme ilerledikçe bu fark daraldı (yine de kötümser iddialar olduğunu söylemeliyiz). Mutlak anlamda bu uçurum büyümeye devam edebilir, fakat ayrıcalıklı olanlarla olmayanlar bir düzeyin üstüne çıktığında o kadar ciddi olarak hissedilmez. Açlıkla yeterlilik arasındaki fark keskindir; genellikle sembolik ve yapay olan süslerin daha azı veya daha çoğu ile yetinme arasındaki fark ise o kadar büyük değildir; hele hiç olmazsa ismen eşitlikçi bir sa-

nayi toplumunda bu tür güçlerin hep aynı tarz olduğu düşünülürse...

Ulusal hararetin müzminliğinin azalması ataletkarşıtı azınlıkların sahneyi terkedeceği anlamına gelmemektedir. Onların modern dünyada kaderleri daima trajik olmuştur ve bu trajedilerin tekrarlanmayacağına inanmak safdillik ya da kolaycı ve istenmeyen bir iyimserlik olur. Olgun bir sanayi toplumu üyeleri için pürüzsüz bir iletişim ve pürüzsüz bir hareketlilik ister. Birincisini elde edebilmek olgunluğun koşuludur; sonuncusu kaypak bir görünümdedir. Hareketliliğin, varolduğu yerlerde engellenmesi, sanayi toplumunun en ciddi ve en isyankâr sorunlarından biridir. Uluslar arasındaki servet farkları da artabilir, fakat, bu servete sahip olanlarla olmayanlar arasında bir sınır zaten varolduğundan bu gerilim ikiye katlanamaz; ulusculuk bakış açısından bu konu dışıdır. (Şimdilik, siyasal açıdan egemen olan tüm bir "proletarya ulusları" sınıfının zengin uluslara karşı toplu düşmanlığı olasılığını bir kenara bırakıyorum. Eğer böyle birşey olursa, nasılsa bu ulusculuktan başka birşey olacaktır. Yoksulların uluslararası dayanışmasını ortaya serecektir.) Öyleyse, sanayi sisteminin yayılmasıyla halklar arasındaki zenginlik farkları eğer azalırsa sonrakı ulusculuğa ne olacaktır? Bu sorunun cevabı henüz açık değildir, ancak bizi uzak sahnelerden çok daha yakından ilgilendirmektedir; çünkü önemli sayıda ülke sonunda bu şartlara erişmiştir. Hem teorik önermelerimizin belirtilerine hem de somut, ampirik tarihsel kanıtlara bakabiliriz. Bunların büyük bir kısmı çoktan elimizin altındadır. Herşey aslında sanayi kültürünün doğasına bağlıdır.

SANAYİ KÜLTÜRÜ-BİR YA DA BİRÇOK?

Sanayi toplumlarında kültürün geleceği açısından iki olası görüş ve temsil ettikleri kutuplar arasında birçok ortayolcu uzlaşma noktaları vardır. Benim dünya tarihi anlayışım açık ve basittir: insanın üç büyük aşaması, -avcı/toplayıcı, tarım ve sanayi-, sorunlarımızı belirler ancak çözümü belirlemezler. Başka bir deyişle, Marksizm iki türlü hatalıdır: sadece zarif, ekonomik ve genel olarak kabul gören bu üçlü aşamayı (Comte, Frazer ya da Karl Polanyi gibi üçlü birlik "trinite" yanlıları bunun unsurlarını doğru tanımlayıp tanımlamasalar da haklıydılar) çarparak arttırmakla kalmamış, fakat herşeydan fazla her aşamada çözümün de sorun gibi belirlenebildiğini ileri sürmüştür.

> Maddi hayatın üretim biçimi, hayatın toplumsal, siyasal ve duygusal süreçlerinin genel karakterini belirler... Geniş hatlarıyla Asya tipi, eski, feodal ve modern burjuva üretim biçimlerinden sözedebiliriz. Bu üretim biçimleri toplumun ekonomik oluşumunun ilerici evreleridir.[1]

Fakat genelde, toplumun eldeki ekonomik temelle belirlenmesi geçerli görünmüyor. Ne avcı ne de bütün tarım toplumları birbirlerine benzerler. Marksist tarih felsefesinin özellikle en belâlı yanı, en önemli üst-yapı özelliklerinin (devlet ve okuryazarlık) gerçekten tayin edici olan altyapı değişimi ile, yani yiyecek üretiminin başladığı nokta ile bağlantılı **olmamasıdır**. Eğer James Woodburn haklı ise, avcı toplumlar kategorisi

---

1 K. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* eserinin çeşitli baskılarındaki ve çevirilerindeki Önsöz'ünde.

içinde daha o dönemde önemli bir yapısal değişim olmaktadır. Bu da, hemen elde edilen kazanç ile geciktirilmiş kazanç diye ayırabileceğimiz avcı ve toplayıcı ekonomilerdir. Geciktirilmiş kazanç, uzun vadeli bir yükümlülük için ahlâki ve kurumsal bir temel yarattığından, o yöndeki baskılar işlerlik kazandığında ve teknik araçlar sağlandığında tarımsal gelişme için örgütsel ön-koşullara sahiptir.[1] Zamanla görevlerin bölüşümü, düşünce eylem alışkanlıkları doğurmaktadır, bu da yiyecek üretiminde çalışan bireyler arasında rollerin sürekli olarak uzmanlık kazanmasını mümkün kılar. Eğer bu böyleyse o zaman bir büyük toplumsal-yapısal değişim, önceki yiyecek üretimine büyük sıçrayış aşamasından önde gelir; hiç şüphe yok ki diğer büyük yapısal değişim, yani devlet kurma bunu izler ve herhangi bir biçimde doğrudan ya da tek başına buna bağlı değildir.[2] İnsanoğlu, herkes için eğlenceye zaman olan avcı-toplayıcı devletten sadece yönetici seçkinlerin eğlence zamanı olduğu tarım devletine ve sonra da hiç kimsenin eğlenceye zamanı olmadığı bir iş ahlâkının hüküm sürdüğü sanayi devletine geçti. Ya da eğlence için hiç gecikme olmayan bir durumdan biraz gecikme olan, ve nihayet de sonsuza kadar gecikme olan bir duruma geçtik.

---

1 James Woodburn, "Hunters and Gathers today and reconstruction of the past", E. Gellner (der.), *Soviet and Western Anthropology*, Londra ve New York, 1980.

2 Ampirik ya da teorik, Marksizmde toplumsal yapı ile üstyapı arasındaki düzenli bir ilişkinin doktrininin sorunları ve toplumsal gelişmenin tek çizgili bakış açısı tekredildiğinde, ortaya çıkacak vahim sorunlar Sovyet düşüncesinde belli bir ölçüde değerlendirilmektedir. Örneğin bakınız Eero Loone, *Sovremennaia Filosofia Istorii* (Çağdaş Tarih Felsefesi), Tallin, 1980, özellikle IV. Bölüm.

Demek ki, genellikle toplumun maddi olarak belirlenmesi fikrini dışarda bırakmalıyız. Fakat bu sanayi toplumu için de uzun vadede böyle değil midir? En azından sanayi toplumunun genel şekli onun üretici alt yapısı tarafından özgün olarak belirlenir mi? Cevap yeterince açık değildir, avcı ve tarım toplumlarının tersine açık bir kanıt tarafından hiç belirlenmemiştir. Sanayi insanının eninde sonunda eski avcı ve köylü atalardan daha az toplumsal seçeneklere sahip **olabileceği** söylenebilir. Tüm sanayi toplumlarının eninde sonunda birbirlerine benzeyeceği tezi doğru **olabilir** ya da ne olursa olsun sonunda böyle olacaktır. Özellikle kültür ve ulusculuk bağlamında ne bekleyebiliriz?

Öncelikle bu çakışma tezini ele almak yerinde bir hareket olabilir. **Diyelim ki** sanayi üretim biçiminin özgün olarak toplumun kültürünü belirlediği bir durumla karşı karşıyayız: aynı teknoloji, insanları aynı türden bir faaliyete, aynı hiyerarşi biçimlerine sürüklüyor ve varolan teknikler ve üretim hayatının gereklerinden dolayı aynı tür eğlence biçimleri ortaya çıkıyor. Farklı diller muhtemelen varlıklarını sürdüreceklerdir: fakat onlardan beklenen toplumsal yararlar, sahip oldukları anlamlar daha geniş bir biçimde paylaşılan sanayi kültürü içindeki herhangi bir dille aynı olacaktır.

Böyle bir dünyada bir dilden diğerine geçen bir insan yeni bir kelime haznesi öğrenmek zorundadır, benzer şeyler ve durumlar için yeni kelimeler ve en kötüsü tamamen linguistik anlamında yeni bir grameri öğrenmek zorunda kalabilir; fakat tüm bunlar insanın uyum sağlayabilmesi için kendisinden beklenebilecek şeylerin sınırıdır. Ondan yeni düşünce biçimleri istenmez. Eski ve bilinen bir ihtiyaç için yeni bir deyimi bulmak-

tan başka birşeye ihtiyacı olmadığından emin bir biçimde bir deyimler sözlüğü taşıyarak turistler gibi idare edebilir. Turist bir bölgeden diğerine gider ve bilir ki, her birinde insanın ihtiyaçları oda, yemek, içki, petrol, turizm ofisi ve birkaç başka şeyle sınırlıdır. Aynı şekilde, çakışma tezinin tamamen geçerli olduğu bir durumda, kambiyo kurlarının oldukça istikrarlı, sabit ve güvenilir olduğu iyi-işleyen bir uluslararası kavramsal sistem içinde diller arası uyum bir sözel çerçevenin yerine bir diğerini koymak gibi basit bir iş olacaktır.

Bunda açıkça bir doğruluk payı vardır. Sanayi toplumu, karmaşık bir işbölümüne ve ülke içinde olduğu gibi uluslararası düzeyde de bağımlılığa sahiptir. Özen göstermelerine rağmen ulusal devletler fazlasıyla uzmanlaşmayı ve diğerlerine bağımlı olmayı seçmemelerine rağmen, iç ticaret ve ona eşlik eden kavramsal ve kurumsal çakışma çok fazladır. Kredi kartlarının Demir Perde ülkelerinde geçerli oluşu çok önemli bir konudur. İnsan aklındakini serbestçe sözcüklere dökemediği ülkelerde serbestçe kredi kartı kullanılabiliyor. En azından bir tek sosyalist ülkede dolar yasal olarak kur olabiliyor. Herkes tarafından bilinen uluslararası ve ideolojiler üstü bir gençlik kültürü var.

Sanayi çağında ancak üst-kültürler nihai olarak etkin bir biçimde varlıklarını sürdürebiliyorlar. Folk kültürleri ve küçük gelenekler ancak dil ve folkloru koruyan toplumlarda yapay olarak yaşayabiliyorlar. Dahası, sanayi toplumlarının üst kültürleri genelde üst kültürler arasında özel bir yere sahiptirler ve tarım toplumlarından daha çok birbirlerine benzerler. Sanayi toplumları ortak bir kavramsal temele ve bilinçli olarak tüm dünyayı kapsayan bir ekonomiye bağlıdır-

lar. Bir zamanlar farklı ilahiyatlarıyla, kültürel olarak özgün ve özel kavramsal sistemlerinden derinden etkilenmiş eski üst kültürlerden daha çok örtüşürler.

Bütün doğrular bu mudur? Eninde sonunda, etkin sanayileşmenin tüketimiyle birlikte sadece iletişimin yapay alametlerinin değişken olduğu zamanlarda ve sözlerin ve eylemlerin semantik ve toplumsal içeriğinin bölgesel değil uluslararası hale geldiği zaman, kültürler arası ve diller arası farkların, sadece fonetik farklara indirgeneceğini mi düşünmeliyiz? Eğer böyle olsaydı çeşitli "diller" arasındaki iletişim kopukluğu gözardı edilebilecek kadar az olabilirdi ve diğer yandan toplumsal boşluğun da, çeşitli linguistik ve kültürel geçmişlerin atalet-karşıtı, hareketliliği engelleyici etkisi aynı şekilde önemsiz hale gelebilirdi. Bundan böyle de hiçbir uluscu engelleme kültürler arası dostluğu ve evrenselliği bozamaz.

Bazı bölgelerde bir ölçüye kadar buna benzer bazı durumlar olmuştur bile: gelişmiş sanayi ülkelerinin üst uzman katmanlarının iyi yetiştirilmiş, her ikisi de eşit derecede incelikli olan üyeleri, birbirlerinin ülkelerini ziyaret ettiklerinde pek rahatsızlık duymazlar ve gerçek anlamında birbirlerinin dilini ne kadar iyi kullanıp kullanmadıklarına aldırmaksızın kolaylıkla uyum sağlayabilirler. Uluslararası şirketlerde mutlulukla işbirliğine girerler. Zaten birbirlerinin dilini konuşmasalar bile "birbirlerinin dilini konuşuyorlar"dır. Bu düzeyde artık uluslararası bir iş piyasası, karşılıklı işçi alışverişi başlamıştır. Fakat bu durum genelleşebilir mi ya da genelleşecek midir? Erken ulusculuğun itici gücü olan entellektüellerin, artık ulus devletleri dünyasının içinde olmaları bir tezat değil mi? Entellektüeller, bir zamanların uluslararası ruhban takımı

ve uleması gibi, en büyük kolaylıkla ve en az önyargıyla devletler arasında gidip gelen kişilerdir.

Eğer bu uluslararası hareket özgürlüğü genelleşirse ulusculuk bir sorun olmaktan çıkacaktır; en azından kültürel farklılıkların doğurduğu iletişim kopuklukları özemsizleşecek ve artık ulusal gerilimlere yol açmayacaktır. Ulusculuk daimi bir sorun ve siyasal ve kültürel sınırların çakışmasının neden olduğu ulusal zorunluluğa karşı çıkmaya yeltenen her yönetimin üzerinde sallanan Demokles'in kılıcı olarak ortadan kalkacak ve daimi ve ciddi bir tehdit olmaktan çıkacaktır. Esas olarak türdeş olan, semantik değil fakat sadece fonetik ve yüzeysel bir ayırıma sahip dillerle farklılaşan sanayi kültürünün bu hipotetik evrensel sürekliliği içinde, ulusculuk çağı, geçmişin bir olgusu halini alacaktır. Ben bu olgunun bir gün geçeceğine inanmıyorum. Bu noktada J. F. Revel'i izleme eğilimindeyim.

> Les peuples ne sont pas tous les mêmes. Ils ne l'étaient pas dans la misère, ils ne le sont pas dans le luxe.[1]

(Ulusların hepsi birbirine benzemez. Yoksullukları da farklıdır, lüksleri de.)

Sanayi üretiminin, özgün bir bilimin, karmaşık uluslararası bağımlılığın ve süregelen ilişki ve iletişimin yarattığı ortak baskılar, hiç şüphesiz şimdiden bir miktar gördüğümüz belli bir ölçüde evrensel bir kültürel çakışma yaratacaktır. Bu da, kültürel ayrılıktan doğan iletişimsizliği, daha çok ve daha az ayrıcalıklılar arasındaki gerilimi tırmandıran oldukça önemli bir etken olmaktan çıkaracaktır. (Diğer atalet-karşıtı özel-

1 J.F. Revel, *En France*, Paris, 1965.

likleri, gerilimleri arttırıp tahrik etmekten alıkoymayacaktır.) Vatandaşlarının büyük çoğunluğunun, hakim ve ekonomik açıdan etkin üst kültüre erişebilmek için oldukça iyi ve pek eşitsiz olmayan imkanlarının olduğu gelişmiş ülkelerde, varolan eşitsizliklerin su yüzüne çıkmadığı ve bir kültürel ve etnik ağ tarafından siyasal olarak harekete geçirilmediği yerlerde, bir miktar ikincil kültürel çoğulculuk ve çeşitlilik tekrar ortaya çıkabilir ve siyasal açıdan zararsız olabilir. Genel anlamda bir gelişme ve sosyal canlılıklara eşit imkanlarla erişebilmeye benzer bir durum var olduğunda, ilgili kültürler ya da ortak bir tarihe sahip bulunanlar, dostça birarada yaşayabileceklerdir. İsviçre'de Grissonların yaşadığı Kanton'daki dil çokluğu, bu kantonun siyasal birliğini bir gerilime sürüklemiş görünmüyor. Aynı şey Bern kantonu için söylenemez; burada Jura halkı Almanca konuşan birimden, İsviçre Konfederasyonunun yeniden organize edilmesini çatışmaya da girerek sağlayacak derecede şikayetçiydi.

Fakat, iki büyük, siyasal açıdan yaşayabilir, bağımsızlığı hakeden kültürlerin tek bir siyasal çatı altında birarada yaşamasını ve tek bir siyasal merkezin her iki kültürü de mükemmel ve tam bir tarafsızlık içinde koruyup bu kültürlere hizmet verebilmesini düşünmek hâlâ zordur. Ulusal devletlerin çeşitli şartlar altında koruyabilecekleri egemenlik düzeyi önceden kestirilebilir. Birleşmiş Milletler, bölgesel konfederasyonlar ve ittifaklar gibi örgütlerin zorla dayattığı egemenlik kısıtlamaları bu çalışmamızın konusu değildir, burada tartışılması hiç gerekmez. Fakat benzer bir ekonomik temele sahip olmalarına rağmen kültürel yaşam biçimleri ve iletişim arasındaki farklılıkların, ayrı bir hizmeti ve dolayısıyla egemen olup olmadıklarına bakılmaksızın ayrı kültürel-siyasal birimleri gerektirecek

kadar büyük kalacakları yolunda güçlü bir eğilim görülmektedir.

Diğer aşırı ihtimale ne demeli? Diğer kutup, en az sanayi öncesi kültürler için ileri sürülen bir orantısızlık ve uyumsuzluk derecesinin varolduğu duruma tekabül eder. Antropologlar ve diğerleri tarafından sanayi öncesi kültürlerin **ne denli** tamamiyle orantısız ve kendi kendine yeterli bulunduğunun hiç bir şekilde açık olmaması bu soruyu karmaşıklaştırmaktadır.

Son zamanlarda moda olan karşılaştırılamazlık tezini aşırı biçiminde şöyle açıklayabiliriz: her kültür ya da yaşam biçiminin kendiliğinden değil gerçeklerden ötürü kendi standartları vardır ve hiç bir kültür, başka bir kültürün standartları ya da evrensel ya da kültürler üstü olduğunu iddia eden standartlar (böyle yüksek ve dışsal kurallar mevcut değildir) tarafından reddedilmek bir yana meşru bir biçimde yargılanamazlar bile. Bu tutum genellikle, eski inanç ve gelenekleri akılcı eleştiriye karşı savunan ve bağımsız ve evrensel akılcı standartlar görüşünün bir efsane olduğunu iddia eden romantikler tarafından bir önerme olarak ileri sürülür. Bu şekliyle böyle bir tutum, bir kültürün, başka bir kültürün siyasal idaresine boyun eğmesinin daima haksız olduğunu açıkça varsaydığı müddetçe zehirli bir ulusculuk anlamını taşıyacaktır.

Karşılaştırılamazlık tezinin tarım toplumlarına dahi uygulanabilirliği konusunda derin şüphelerim var. Bu tezin, kültürler arası iletişimin ya da tarım ve sanayi kültürlerinin karşılaştırmalı değerlendirmesinin mümkün olduğunu reddetmek için meşru bir biçimde kullanılabileceğine inanmıyorum. Karşılaştırılamazlık tezi, mümkün olabilirliğini kısmen, dıştan mantıken

bozulamayacak, içte ise kendi kendini sürekli kanıtlayan bir biçimde yapılanmış geç tarım toplumlarının, kendini-mutlaklaştıran ve afaroz-edilemeyen resmi dinleri çok ciddiye alan eğilimlerine borçludur. Liberal eğilimlere sahip kişilere artık itici gelen bu saygınlığı olmayan özelliklere rağmen, bu dinlere bağlı bulunanlar, çok reklamı yapılan at gözlüklerini aşmayı pratikte öğrenmişlerdir. Bunlar kavramsal olarak çift dile sahiptirler ve geçmişte de sahiptiler ve karşılığı olandan olmayana kolaylıkla ve şevkle geçmeyi bilirlerdi. Görünüşte tek doğru bizimdir deyip doğruyu tekellerine alan dinlerin görevlileri, herşeye rağmen Dünya Kiliseler Konseyinin tartışmalarına dostça katılmaktadırlar. Rölativizmi aşmayı nasıl becerebileceğimiz sorunu ilginç ve zordur ve tabii ki burada çözümlenmeyecektir. Halbuki, burada söz konusu olan, bizim bunun üstesinden gelmeyi şu ya da bu şekilde başardığımız ve bir dizi kültür kozasının ya da kurallarının içinde hapsolup çaresiz kalmadığımızdır. Ve çok belli nedenlerden dolayı (ortak kavramsal ve üretim temelleri ve çok arttırılmış toplumlararası iletişim) sanayi insanının tarım insanından daha az yerel kültüre esir olduğunu düşünebiliriz.

Bu konuda doğru, bana, ortada bir yerde duruyor gibi geliyor. İleri sanayi toplumunun ortak ekonomik altyapısı ve bunun kaçınılmaz belirtileri, insanların kültüre bağımlı olduklarını, kültürün oldukça geniş alanlarda bir standardizasyona gereksinim gösterdiğini ve merkezi aygıtlar tarafından korunup hizmet gerektirdiğini göstermeye devam edecektir. Başka bir deyişle, insanlar işe alınabilirliklerini ve toplumsal kabul edilebilirliklerini, akrabalık ve yerel kurumlar tarafından temin edilemeyen sürekli ve karmaşık bir

eğitime borçlu olmaya devam edecektir. Bu böyle olduğuna göre, siyasal birimlerin ve sınırların tanımlanması, kültürlerin dağılımını kolaylıkla gözden uzak tutamayacaktır. Böylelikle, ufak ve zararsız istisnalar dışında, ulusculuğun siyasal birim ile kültürün çakışması yolundaki zorunluluğu geçerli olmaya devam edecektir. Bu açıdan baktığımızda insan, ulusculuk çağının sona ereceğini beklememelidir.

Fakat uluscu çelişkinin keskinliğinin azalması beklenebilir. Bu çelişkiyi keskinleştiren şey, erken sanayileşmenin ve bu sanayileşmenin dağılımının düzensizliğinin yarattığı toplumsal uçurumlardı. Bu toplumsal uçurumlar belki de, tarım toplumunun göz kırpmadan tahammül ettiğinden daha kötü değildi, fakat artık bunlar uzun ömür ve görenek tarafından yumuşatılmış ve meşrulaştırılmış da değildi. Ve bir bakıma eşitlik için umut ve beklentiyi teşvik eden ve hareketlilik gerektiren durumlarda ortaya çıkıyordu. Ne zaman ki kültürel farklılıklar bu uçurumların hudutlarını belirlerlemek için kullanılırlar, işte o zaman geçekten de bir sorun vardır. Bunu yapmadıkları zaman pek birşey olmadı zaten. Oldukça istikrarlı tarım toplumlarında devletler kurulduğunda, "uluslar", etnik gruplar uluscu değillerdi. Ne kadar ezilip sömürülseler de sınıflar, kendilerini "etnik olarak" tanımlayamadıkları zaman siyasal sistemi alaşağı etmediler. Ancak bir ulus bir sınıf yani aslında hareketli olabilecek bir sistemde görünen ve eşit olmayan bir biçimde dağılmış bir kategori haline geldiğinde siyasal bakımdan bilinçli ve aktif olabilir. Ancak bir sınıf "bir ulus" haline gelirse, o zaman kendi içinde bir sınıf olmaktan kendi için bir sınıf ya da kendi için bir ulus haline gelir. Ne uluslar ne de sınıflar siyasal katalizöre benzemiyorlar: sadece ulus-

sınıflar ya da smıf-uluslar böyle olabiliyor.

Marksizmi kurtarmaya, yeniden söküp çıkarmaya ya da keşfetmeye uğraşan ilginç bir yazar bu gerçeği kabul ediyor.[1] Geç sanayi toplumu artık etnik özellikler tarafından harekete geçirilebilecek böylesine derin toplumsal çatlaklar oluşturmuyor. (Geç sanayi toplumu açık eşitlikçiliğiyle görünür bir biçimde çelişen, "ırk" gibi atalet-karşıtı özelliklerden gelebilecek zorluklarla karşılaşmaya devam edecektir bazen de bunlar trajik olacaktır.) Geç sanayi toplumları, yapay oldukları ve insanlar arasında gerçek engeller yaratmadıkları sürece kültürel farklılıklara, varolabildikleri yerlerde saygı duymak zorunda kalacaktı. Ki bu durumda kültürler değil engeller sorun yaratmaktadırlar. Eski folk kültürlerinin, yaldızlı bir paket içinde sunulmanın dışında yaşamaya devam etmesi pek mümkün olmamakla birlikte bazen oldukça çeşitli olan üst kültürlerin uluslararası çoğulluğu hiç şüphesiz (ne mutlu) bizlerle yaşamaya devam edecektir. Onları sürekli yaşatmak için yapılan altyapı yatırımlarına güvenebiliriz. Kısmen, bir çok ülke bu kültürlerin sınırlarına kendilerini uyarladıklarından dolayı ve kısmen de ulusal zorunluluk, gelişmiş ülkelerin nadiren arsızca karşı çıkabilecekleri bir saygınlığa yaygın bir biçimde sahip olduklarından ve ulusculukla yüzleşmekten mümkün mertebe kaçındığından; işte bu çeşitli nedenlerden, geç sanayi toplumu (eğer insanoğlunun bunun keyfini çıkarmaya ömrü yeterse) daha sessiz ve daha sakin bir ulusculuğun içinde varolabileceği bir toplum olabilir.

---

5 Nairn, *The Break-up of Britain.*

ULUSCULUK VE İDEOLOJİ 9

Ulusculuğu ele alışımızın belirgin bir özelliği, uluscu fikirlerin tarihine ve tek tek uluscu düşünürlerin katkıları ve nüanslarına karşı bir ilgisizlik olmuştur. Bu konudaki birçok yaklaşımla karşılaştırıldığında bu, belirgin bir zıtlıktır. Bu tavır, tarihte düşüncelerin rolüne karşı beslenen genel bir nefretten doğmuyor. Bazı düşünceler ve inanç sistemleri aslında önemli bir fark yaratır. (En büyük etkiyi yaratan şeylerin iyi fikirler olması şart değildir. Bazı fikirler iyidir bazıları kötüdür, ve bazıları önemli bir iz bırakırlar, bazıları ise bırakmazlar. Bu iki zıtlık arasında sistematik bir ilişki yoktur.) Örneğin Hristiyanlık ve Marksizm olarak bilinen düşünce sistemlerinin her ikisi de arızi idi: Her ikisinin de temalardan oluşan bir yapısı var. Bu yapı, içine doğdukları durumdan meydana çıkmış olabilir, fakat aynı zamanda, bu yapıya, bir ismi ve bir tarihi gerçekliği ve sürekliliği olan özel bir bileşim olarak bütünlüğünü bir dizi düşünür ya da vaiz kazandırdı.

Temalara uygulanan seçiciliğe rağmen bu bütünlük bir ölçüde varlığını sürdürmüştür. Dahası bu inanç sistemleri bir kez ortaya çıktıklarında, bunların doktrinlerini (veya bazılarını) büyük bir ciddiyetle ele alan ve

kararlılıkla uygulayan toplumlar üzerinde hüküm sürebilmişlerdir. Bu böyle olduğuna göre eğer bu toplumların kaderini anlamak istiyorsak bazen bu toplumlara hakim olan inanç sistemlerine biçim veren düşünürlerin kelimelerine, doktrinlerine ve tartışmalarına daha dikkatli bakmak zorundayız. Örneğin Marx ve Engels'i 1870'lerde etkilemiş olan, geri toplumlardaki komünal ruhun yaşayabilmesi ve korunmasının koşulları üzerine özel etnografik doktrinler, Marx'ın düşüncesinde çok canalıcı bir biçimde biraraya getirilmiştir ve belki de bunun Sovyet tarım politikası üzerinde tayin edici ve feci bir etkisi olmuştur.

Fakat bence, ulusculuk olgusunda aynı durum sözkonusu değildir. (Bu, tartışma götürmez önemine rağmen başlangıçta, ulusculuğun neden akademik siyasal düşünürlerin ilgisini pek çekmemiş olduğunu açıklamaya yardımcı olabilir: ellerinde, dişlerini geçirebilecekleri iyi doktrinler ve eserler türünden malzemeler isterler.)[1] Bunun nedeni, bir bakıma, ulusculuğun peygamberlerinin düşünce üretme bakımından Birinci Kümenin yakınlarına bile gelemediklerinden değildir.

---

1 Ulusculuğun önemi ve bu konuda düşünce alanında yapılan işler arasındaki orantısızlığa Profesör Eric Hobsbawn'ın "Some Reflections on Nationalism" adlı makalesinde işaret edilmiştir. *Imagination and Precision in the Social Sciences, Essays in Memory of Peter Nettl*, T.J. Nossiter. A.H. Hanson ve Stein Rokkan (derleyenler), Atlantic Heights, NJ, 1972. Hobsbawn, bu makalesinde D. Mack Smith'in *Il Risorgimento* adlı yapıtından, Mazzini'nin, Avrupa'nın gerektiği gibi uluscu örgütlenmesi konusundaki -daha büyük bir İsviçre biçiminde Slovenya'yı içeren ve Macarları, Romanyalıları ve Çekleri Hersek ile birleştiren- bazı tuhaf görüşlerine atıfta bulunuyor. Gene de Mazzini, İtalya dışında kültürel duyarlılıktan ziyade ölçek ekonomileri ve toprak bütünlüğü konularında daha akla yakın görünmekteydi.

Sadece bu bile bir düşünürün tarih üzerinde çok büyük, gerçek ve canalıcı bir etkisinin olmasını engellemez. Birçok örnek bunu kanıtlamaktadır. Ancak bu düşünürlerin varlığının pek birşey değiştirmediğini de söylemeliyiz. Biri düştüğünde hemen bir diğeri onun yerinde bitiyordu. (Kendileri de buna benzer bir laf etmekten hoşlanırlar ama bu anlamda değil.) Hiç kimse vazgeçilmez olmadı. Uluscu düşüncenin kalitesi bu tür yedeklerle pek değişemezdi.

Onların esas doktrinleri incelemeye bile değmez. Doğrudan ve kaçınılmaz olarak, ortak toplumsal durumumuzdaki başlıca değişimden ve toplum, kültür ve yönetim arasındaki genel ilişkideki değişimden ortaya çıkan bir durumla karşı karşıya gibiyiz. Tam da bu olgunun görüntüsü ve yerel biçimi büyük ölçüde hiç şüphesiz incelenmesi gereken yerel şartlara bağlıdır; fakat uluscu doktrinin nüanslarının bu koşulları değiştirmede önemli bir rolü olduğunu düşünmüyorum.

Genel anlamında, uluscu ideoloji yaygın bir yanlış bilinçlilik içindedir. Ulusculuğun efsaneleri gerçeği alt üst etmiştir; gerçekte bir üst-kültürü biçimlendirirken folk kültürüne dayandığını iddia eder; gerçekte anonim bir kitle kültürünü inşa etmeye çalışırken eski folk toplumunu koruduğunu öne sürer. (Ulusculuk öncesi Almanya, çoğu kırsal kesimden olan çeşitli topluluklardan oluşuyordu. Ulusculuk sonrası Almanya ise esas olarak bir sanayi ve kitle toplumudur.) Ulusculuk, kendini, herkesin erişebileceği ve ancak ters bir körlük tarafından ihlal edilebilecek belirgin ve açık bir ilke olarak görür. Olabilirliğini ve zorlayıcı tabiatını ise, ancak, şimdi biraraya getirebildiği fakat insanoğlunun çoğuna ve tarihe yabancı olan bir dizi özgün koşula borçludur. Ulusculuk devamlılığı vaaz eder ve sa-

vunur, fakat herşeyi, insanlık tarihindeki tayin edici ve lafı edilmeyen gerçek bir kopuşa borçludur. Kültürel çeşitliliği vaazeder ve savunur ancak, hem içte hem de daha az da olsa siyasal birimler arasında türdeşliği zorla kabul ettirir. Kendini algılayışı ile gerçek tabiatı tersten ilişkilidir, diğer başarılı ideolojilerde eşine rastlanmayan sahte bir tertibi vardır. Bunlardan dolayı bana öyle geliyor ki, genel anlamında, kendi peygamberlerinin çalışmalarından ulusculuğu pek öğrenemeyeceğiz.

Düşmanları üzerinde çalışarak daha fazla öğrenebilir miyiz? Belki biraz daha fazla, ancak çok dikkatli olmalıyız. Düşmanların tek yararı bence, ulusculuğu, kendi değerlendirmesi, kendi kavramları ve kendi açıklığı çerçevesinde ele almamayı bize öğretmeleridir. Bunun tersini yapmak, yani ulusculuğu kendi içinde değerlendirmek, modern koşullara çok derin bir biçimde sinmiştir. İnsanların, kültürel olarak benzer yöneticiler ve yönetilenlerden meydana gelen türdeş kültürel birimler içinde yaşaması gerektiğini bir kural olarak kabul ederler ve bunun çiğnenmesi bir skandal olur. Bu yaygın kanıdan bir şok neticesinde kurtulmak insanın şükretmesi gereken bir durumdur. Gerçek bir aydınlanmadır.

Ancak Elie Kedourie'nin baştan sona yaptığı gibi ulusculuğun ilan edilmiş düşmanını takip etmek ve ulusculuğu, raslantısal olarak Avrupalı düşünürler tarafından ortaya atılmış bir ihtimal, gözardı edilebilecek bir sapma olarak görmek de aynı derecede feci olabilir. Ulusculuk, yani türdeş kültürel birimlerin temelleri olan siyasal hayatın ve yönetenlerle yönetilenlerin zorunlu kültürel birliğinin ilkesi, ne eşyanın tabiatında, ne insanların kalplerinde ne de genel olarak top-

lumsal hayatın ön koşullarında yazılıdır. Bunun böylece yazılı olduğunu düşünmek, uluscu doktrinin kendi-içinde-tutarlı olarak piyasaya sürmeyi başardığı ulusculuk doktrininin sahteliğidir. Fakat ulusculuk, ulusçuların ileri sürdükleri gibi bir doktrin değil de bir olgu olarak bir dizi toplumsal koşulun içinde vardır; ve bu koşullar bizim zamanımızın koşullarıdır.

Bunu inkâr etmek, en azından ulusculuğu kendi kavramlarıyla kabul etmek kadar büyük bir hata olur. Böylesine geniş ve yaygın bir gücün, birbirleriyle hiç bir ilintisi olmayan noktalarda böylesine kuvvetle ve kendiliğinden parlayan ve yalayıp yutan bir orman yangınına dönüşmesi için çok az yellemeye gerek duyulan böyle bir alevin sadece feylozofların aşırı derecede uçuk kafa patlatmalarından kaynaklandığını öne sürmek biraz tuhaftır. İyi de olsa kötü de olsa bizim fikirlerimiz nadiren bunlarınki kadar güçlüdür.

Ucuz kâğıt, baskı, yaygın okur-yazarlık ve kolay iletişim çağında birçok ideoloji doğar ve bizim adımıza rekabete girer; ve bu ideolojiler, tabiatın ulusculuk peygamberlerine bahşettiklerinden daha fazla edebi ve propaganda yeteneklerine sahip bulunan kişiler tarafında formüle edilir ve yayılır. Buna rağmen saçmalığın bu diğer biçimleri, insanlık üzerinde ulusculukla hiçbir şekilde ölçülemeyecek kadar az iz bıraktılar. Bunun sebebi daha az edebi yeteneklere sahip olmaları değildi. Bir şans işi olarak da görülemez; bu deney dünyanın o kadar çok yerinde birden tekrarlanmıştır ki, eğer işi şans yönetseydi insan rahatlıkla, bir yerde bir doktrinin diğer yerde bambaşka bir doktrinin hüküm sürdüğü çok daha alacalı bulacalı bir model beklerdi. Fakat durum böyle değil: olayların akışı birçok yerde çok benzer durumlar gösteriyor. Ve çağımızın ge-

nel toplumsal şartlarıyla bu çok hakim olan akım arasındaki açık ve belirgin bağlantının izini sürebildiğimize göre, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılların başlarında Avrupa entellektüel kaprisinin bir oyunu tarafından ortaya atılan gelişigüzel bir fikrin raslantısal cazibesi yerine bu bağı vurgulamaya rahatlıkla hak kazanmış sayılırız.

Diğer hareketlerde pek böyle olmamakla birlikte ulusculuk olayında, fikrin ya da fikirlerin gerçek takdimi, kimin ne söylediği ya da yazdığı pek farketmez. Ne şart altında olursa olsun esas fikir o denli basit ve kolaydır ki, herkes her zaman bunu uydurabilir. Ulusculuk fikrinin, ulusculuğu **her zaman** doğal görmesinin kısmen nedeni budur. Önemli olan hayat şartlarının bu fikri, birçok başka durumda olduğu gibi saçma görmek yerine zorlayıcı kılıp kılmadığıdır.

Bu bağlamda, ulusculuk fikrinin yayılması sırasında iletişimin oynadığı rol hakkında birşeyler söylemeye değer. Bu kavram en azından bilinen tek bir yazarın ulusculuk tahlilinde çok önemli bir rol oynar[1]. Fakat ulusculuk ile modern iletişimin kolaylıkları arasındaki bağlantının genelde takdimi biraz yanıltıcıdır. Bir fikrin (ulusculuğun) kendiliğinden bir yerde bulunduğu ve sonradan yazılı anlatımla ve transistör ve diğer iletişim araçlarıyla, bunlarla donanmamış bir çağda hiçbir şey hissetmeyecek olan çok uzak vadilerde kendi kendine yeterli köylerde ve kamplardaki dinleyicilere ulaşmasının sağlandığı izlenimi uyandırmaktadır.

Bu, soruna bakmanın tamamen yanlış bir yoludur.

---

1 K.W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, New York, 1966.

İletişim aracı kendisine işlenmiş fikri nakletmiyor. Bu araçlara işlenenler pek az değer taşıyor: nakledilen özel mesajların içine konanın ne olduğuna bakılmaksızın ulusculuğun çekirdek fikrini otomatik olarak doğuran aslında iletişim araçlarının kendileri yani soyut, merkezî, standartlaşmış ve bir kişiden çoğuna ulaşan iletişimin yaygınlığıdır. En önemli ve kalıcı mesaj, ortamın kendisiyle, modern hayatta iletişim araçlarının sahip olduğu rolle yayılan mesajdır. Bu çekirdek mesaj, nakledilenlerin dilinin ve üslübunun önemli olduğudur, ancak bunları anlayanların ya da bu anlayışa sahip olanların ahlâki ve ekonomik topluluğa kabul edildiği, anlamayanların ve buna sahip olamayanların dışarda bırakıldığıdır. Bütün bunlar kristal gibi berraktır ve bu tür bir toplumdaki kitle iletişiminin yaygınlığından ve canalıcı rolünden ortaya çıkar. Tam olarak **söylenenin** değeri azdır.

Koşulların ne şekilde değiştiği, bir zamanlar tuhaf olan bir fikrin zorlayıcı ve görünürde açık bir fikre dönüşmesi belki de en iyi bir biçimde Kedourie'nin şu önemli sonuç sözleriyle anlatılabilir:

> Halkın savunmasını sağlayacak tek ölçüt, yeni yöneticilerin daha az yoz ve haris ya da daha çok adil ve merhametli olup olmadığı değil, herhangi bir değişimin olup olmadığı yani ülkeyi terkeden yöneticilerden sonra da yolsuzluğun, açgözlülüğün ve zulmün yeni kurbanlar bulup bulmadığıdır. (E. Kedourie, *Nationalism*, s. 140)

Profesör Kedourie'nin böylesine bir belagatla sorduğu soru, tarım toplumunda yaşayan herhangi bir şehirlinin, bir sabah yerel paşanın alaşağı edilip yerine

tamamen yenisinin getirildiğini işittiği zaman kendi kendine sorabileceği bir sorudur. Eğer o anda karısı kendisine yeni paşanın evinin özel ortamında hangi dili konuştuğunu sorar ise -Arapça mı, Türkçe mi, Farsca mı, Fransızca mı yoksa İngilizce mi?- zavallı şehirli ona keskin bir bakış fırlatacak ve karısının o anki çıldırmış durumunu da görerek yeni zorluklarla nasıl başedeceğini düşünmeye koyulacaktı. Belki de karısını bu durumda ciddi akli dengesizlikler konusunda uzmanlaşmış bir türbeye yollayacaktı.

Kedourie tarafından öne çıkarılan bu sorun, gerçekten de hükümetin ekonomi ve toplumdan ayrı bir yerde durduğu, her ikisi arasındaki kültürel devamlılığın bir anlamı bulunmadığı ve alıntıdan da açıkça anlaşıldığına göre, insanın, saygın, katılımcı ve temsili bir hükümeti değil fakat, ancak merhametli ve adil bir hükümeti umud edebileceği toplumlarda bir anlam taşır. (Öyleyse, bütün bunlar tamamen hayali emeller midir?) Ancak ayakları yere basmayan Avrupalı katiplerin kelimelerinin sağa sola yayılmasından daha önemli bir şey olmalı ki, bir zamanlar şehirlinin karısının açıkça delilik gibi görünen sorusu bugün herkesin kafasında en önemli yeri tutan bir soru halini almıştır. Gerçekten de birşeyler olmuştur. Ekonomi artık içinde yer alanlar arasında ve kendileri ile hükümet arasında yaygın ve kesin bir iletişime ihtiyaç duymaktadır ve eğitsel ve kültürel altyapının korunması hükümetin başlıca görevlerinden biri haline gelmiştir. Böylece bir zamanlar çok ilgisiz bir konu gibi görünen Paşanın dili, yeni iktidarın kimlere arka çıkıp kimleri dışarda bırakacağı noktasında tayin edici bir işaret halini almıştır.

Daha sonraki bir kitabı olan, *Nationalism in Asia and Africa*'da (1970) Kedourie, dünyadaki Avrupa sömürge egemenliği konusunda sorular sormaktadır. Bu sorular haklı olarak, *Nationalism* kitabının sonunda önerdiği sorudan tamamen ve önemli bir biçimde farklıdır. Kitabında, Avrupalı istilacıların, ele geçirdikleri, artık gerekli özelliklere ve yeteneklere sahip bulunan halkları eşit görmeyi başaramadıklarını uzun uzadıya ele almakta ve bu dışlamanın, en azından Avrupa yönetiminin kendisinin önayak olduğu uluscu karşı çıkmayı ürettiğini kanıtlarıyla değerlendirmektedir. Bir eleştiri unsurunun varlığını hissetmek pek zor olmamasına rağmen bunun gerçekte bir eleştiri mi yoksa bağımsız bir teşhis mi olduğu pek belli değildir; eğer eleştiri ise yöneticiler hakkında artık merhametleri ve zorbalıkları dışında bir sorunun sorulmakta olduğunu göstermektedir.

Yeni soru, yöneticilerin, hareketli bir toplumu yani yöneticilerle yönetilenlerin kaynaşarak bir kültürel devamlılık oluşturdukları bir toplumu idare etmeye hevesli ve yetenekli olup olmadıklarıdır. Benim tartışmamda bu nokta, modern şartlarda her yöneticiye sorulması gereken ve eski soruyla bütünleşerek onu büyük ölçüde gölgeleyecek olan canalıcı bir sorudur. Fakat bu özel modern koşullar olmadan neden yöneticilerin dışlamaları bir yeteneksizlik ya da bir zayıflık olarak görülmektedir? Romalılar ve Grekler gibi eski yöneticiler zaman zaman açıklıktan yana olabilirlerdi (ancak Romalılar yeni ele geçirdikleri bölge halklarına alelacele özgür Roma vatandaşlığı vermemişlerdir); fakat birçokları gerçekten ızdıraplı mücadeleler vermeden böyle olamıyorlardı. Tam tersine, geleneksel koşullarda, yöneticilerin kolay tanımlanabilirlikleri ve

yalnızlıkları çoğunlukla istikrara yolaçan büyük bir avantaj teşkil etmiştir. Pazarla içiçe geçmiş olmalarına rağmen Memlükler bundan bir sınıf olarak yararlanamadılar. Neden dışlama birdenbire böyle feci bir şey haline gelmiş ve neden böylesine öldürücü, yaygın ve ortak bir direnişe yolaçmış olsundu ki?

Cevabı Kedourie'nin kendisi veriyor:

> Avrupa'nın, sürekli genişleyen dalgacıklarla tüm dünyaya yayılan ve bu toplumlar doğrudan Avrupa hakimiyetini yaşamış olsalar da olmasalar da Asya ve Afrika'daki geleneksel toplumlara huzursuzluk ve şiddet getiren derin köklü bir çalkantının kaynağı ve merkezi olduğu inkâr edilemez... Geleneksel toplumların bu ufaçık parçalara bölünüşü ve kendi-kendine-yeterli ekonomilerin bu kabak çiçeği gibi açılışı...

İma edilen modern üretici yöntemler ve toplum söz konusu olduğunda ne tür bir yeniden örgütlenmenin mümkün olabileceği sorusuyla, zaten pek karşı duramayacağımız bu noktayı kuvvetlendirecek olursak, o zaman, insan, modern ulusculuğu ideolojik bir kaza ya da basit bir hoşnutsuzluğun meyvesinden daha fazla birşey haline getiren ve ayrıntılarında olmasa bile genel biçiminde bir gereklilik olarak gösteren bir cevapla ortaya çıkabilir.

Kısa ve doğal olarak eksik bir ulusculuk teorileri listesi vermek yararlı olabilir:

1) Ulusculuk doğal, kendi-içinde açık ve kendini yeniden üretebilen bir şeydir. Eğer yoksa, bu zorlu bir baskı nedeniyledir.

2) Hiçbir zaman formüle edilmeye ihtiyaç duyulmayan ve pişmanlık uyandıran bir kaza gibi görünen fikirlerin yapay bir sonucudur. Siyasal hayat sanayi toplumlarında dahi onsuz olabilir.

3) Marksizm tarafından benimsenen Yanlış Adres Teorisi: aynı Şii Müslümanların Cebrail'in, Ali'ye verilmesi gereken mesajı Muhammed'e vererek bir hata yaptığını savundukları gibi, Marksistlerin de tarihin ruhunun ya da insanoğlunun bilincinin feci bir bönlük yaptığına inanmak istemeleridir. Uyarıcı mesaj **sınıflara** yollanmak isteniyordu fakat korkunç bir posta hatasıyla **uluslara** yollandı. Şimdi devrimci eylemciler mesajı yanlışlıkla almış olanları bu mesajı ve içerdiği şevki, doğru ve yollanması gereken adrese geri vermeleri konusunda ikna etmek durumundadırlar. Hem kendini haklı gören hem de bu mesajı gaspetmiş bulunan alıcının bu gerekliliği yerine getirmeyi pek istememesi eylemciyi büyük ölçüde sinirlendirmektedir.

4) Karanlık Tanrılar: Ulusculuk kan ve toprağın ceddani güçlerinin yeniden ortaya çıkışıdır. Bu görüş hem ulusculuğa aşık olanlar hem de ondan nefret edenler tarafından kullanılmaktadır. Birincileri bu güçlerin hayat verdiğini ikincileri ise barbarlık olduğunu düşünmektedirler. Gerçekte, ulusculuk çağı insanı, diğer çağların insanlarından daha iyi ya da daha kötü değildir. Daha iyi olabileceğine dair ufak bir kanıt da vardır. İşlediği suçlar diğer çağlarda işlenenlerle aynıdır. Ancak daha görünür bir durumdadırlar çünkü insanları artık daha çok şaşırtmakta ve daha güçlü teknolojik araçlardan yararlanmaktadır.

Bu teorilerin hiç biri uzaktan yakından savunulamaz.

Ulusculuğun ideolojik ya da doktrinel tarihinin ulusculuğu anlamak için oldukça ilgisiz olduğu görüşüne inanmış bir yazarın belki de ulusculuğun entellektüel geçmişine ait tartışmalara girmemesi gerekir. Eğer ulusculuğun hiçbir doktrinel geçmişi yoksa neden onun soy ağacında kimin kayda değer olup olmadığını tartışıyoruz? Gene de, Kedourie'nin ulusculuğun ideal kökenleri konusunda yaptığı etkileyici değerlendirmesi üzerine bazı görüşler belirtmeye ihtiyaç vardır.

Hegel'in acaip, üstü kapalı temize çıkarma çabasını bir yana bırakırsak, şaşırtıcı ve haksız görünen şey Kant'ın ithamıdır. Aslında kendi-kaderini-belirleme kavramı Kant'ın düşüncesinde çok önemli bir yer tutar. Kant'ın sorunu hem bilimsel hem de ahlâki bilgimizi doğrulamaktı (**ve** sınırlandırmaktı). Bu sonucu elde etmek için kullandığı başlıca felsefi araç, bizi yönlendiren kavramsal ve ahlâki ilkelerin kaçınılmaz olarak kendi kendini doğurduğu yolundaki iddiasıdır. Dışarda bulunabilecek bir otorite ya da kanıt olmadığına göre bu içerde olmalıdır.

Bu onun düşüncesinin çekirdeğidir. Birlikte yaşadığımız ilkelerin otoritesi kafalarımızın, kaçınılmaz olarak bu ilkeleri doğuran belli bir yapısı olduğu gerçeğinde yatmaktadır. Bu da bize, diğer başka şeylerin yanısıra bir tarafsızlık ahlâkı ve haklı olarak doğada istisnası olmayan bir düzenlilik bulma umudu vermektedir. Düzenli bir ahlâk ve düzenli bir bilim, böylece her ikisi de vaadedilmiş oluyor. Kafalarımızın yapısının **bahşedilmiş** ve değişmez oluşu, bizi, bilimin ve ahlâkın bu temellerinin bir kaprisin merhametine teslim edilmesi, ya da bir bataklık haline gelmesi korku-

sundan kurtarmaktadır. Aslında bu ilkeler sadece insanlardan kaynaklanmasına rağmen bu konuda insanlara güvenilebilir ve bu insanlar güvenli bir temel oluşturabilir. Bu ilkeleri karşılıklı saygıya rağmen tek tek benimseme sorumluluğunu yüklenenlerin bizler olması, Kant'ı kendi içindeki mantıkçıyı ve protestanı iten geri çekilme korkusundan kurtarmaktadır: eğer otorite ve haklı çıkarma dışımızda olsaydı, (ne kadar yükseklerde olsa bile) bu otorite nasıl haklı çıkarılabilirdi?

Kaprise, nihai ve mutlak olana yatkın olmayan kişinin otoritesi geri çekilmeyi durdurur. Bu otorite, Kant'taki mantıkçı ve ahlakçıya tahammül edilmez bir biçimde iğrenç gelen, ne kadar yüksek olsa da bir dış otoriteyi kabullenme skandalından kurtulur; kendi deyimiyle bu heteronomi skandalı kendi-kaderini-belirlemenin anti-tezidir. Aynı zamanda kişinin şanslı bir özelliği olan değişmezliği onun otoritesinin güvenilir ve kullanılabilir olmasını sağlamaktadır.

Kant'ın felsefesinin, kendi-kaderini-belirleme kavramında varolan özü budur. Bunun, uluscuların ilgi alanına giren ulusların kendi-kaderlerini-belirlemesiyle fiil dışında nasıl bir bağlantısı olabilir ki? Hiçbir bağlantısı yoktur. Kant'ta gerçekten hakim olan, kişinin insani tabiatıdır -kişiye egemenlik verilmesi onun Kopernik devrimini oluşturur- ve bu her insan için evrensellik ve özdeşlik anlamını taşır. Onun hürmet ettiği, özgün olan ya da hele kültürel açıdan özgün olan değil, insanda evrensel olandır. Böyle bir felsefede özgün kültürün efsanesine yer yoktur. Aslında antropolojik açıdan kültüre hiç yer yok gibidir. Kant'ın gözünde kişinin kimliği ve şerefi onun evrensel insaniliğindedir ya da kültürel veya etnik özgünlüğünde değil,

daha geniş anlamında onun akılcılığındadır. Fikirleriyle ulusculuğun huzurunu daha fazla kaçıracak başka bir yazar düşünülemez.

Ancak insanı içindeki akılcılık ve evrensellikle özdeşleştirmesi, bir önemi olan herşeyi tesadüfi, tarihi ya da özgün olana dayandırma konusundaki titiz ve inatçı nefreti, Kant'ı, romantik uluscuların lânetleyip nefret ettiği ve daha dünyevi, utanmasız, ve belirgin bir tarafgirlikle kendilerini akrabalık ya da toprak ya da kültüre adadıkları için seve seve reddettikleri Aydınlanma çağının o kansız, kozmopolit ve içi boşalmış ahlâkının modeli haline getirmektedir.

Bu nokta genellikle herkesin ilgisini çeker. Ulusculuğa katkısıyla görüşlerine paye verilecek son insan herhalde Kant olacaktır. Herşeye rağmen bu suçlama basit bir hata değildir, dikkat gerektiren daha derin birşeyden kaynaklanmaktadır. Doğru olan, Kant'ın en temel değerlerimizi fikirlere, sadece şu ya da bu topraklar üzerinde hüküm süren gelenekten daha az kırılır dökülür, daha az tesadüfi olan ve daha az dünyaya bağlı bulunan fikirlere dayandırma ihtiyacını şiddetle hissetmiş bulunmasıdır. Felsefi stratejisinin tümü bu ihtiyacı ve bunu ne denli bir şiddetle hissettiğidir. İnsan kafasının evrensel yapısını harekete geçirerek bu hissini tatmin edebileceğini düşünmüştü.

Yaşam deneylerinin dışsal ve "rasyonel" temellerinin peşinde koşmayı lânetleyen, insanlara, somut alışkanlıklarının sınırları içinde tatmin olmayı, tarihin tesadüfi olduğunu ve dışsal ve soyut fikirlerin hayali konforu ve desteğini aramaktan kaçınmayı öğretmeyi arzulayan gizli-romantik gelenekselci görüş açısından Kant gerçekten de derin bir biçimde yoldan çıkmış bir

kişidir. Kant aslında, Profesör Micheal Oakeshott'un alaycı kullanımıyla "rasyonel"di ve Kedourie'nin *Nationalism in Asia and Africa* adlı yapıtı bu genel çerçevede tartışmaya girmektedir. Başka bir deyişle, Kant aslında Avrupa düşüncesi içinde zirveye belki de onsekizinci yüzyılda ulaşan, kutsal ateşi çalmaya çalışan ve özgün geleneklerdeki tesadüfi uzlaşmalarla yetinmeyen Promete'ci düşünceye yatkındı. Kant, insanların, bu son derece düz raslantısal tarihi temellerle yetinmesi gibi tavırları şiddetle aşağılamıştır.

Kant'ın, tek gerçek geçerli ahlâk kuralı olarak kişinin kendi-kaderini-belirlemesi konusundaki ısrarı ne kasıtlı, ne de romantikti. Tam tersine, gerçek, objektif, bağlayıcı ahlâkı (ve bilgiyi) koruma yolunda ümitsiz bir girişimdi. Kant, Hume'un, gereklilik ve evrenselliğin ampirik verilerde bulunamayacağı iddiasını kabul etmişti; böylece de bunların köklerinin ancak kaçınılmaz olarak kişinin kafa yapısına zorla sokulmuş olduğunu ileri sürüyordu. Kabul etmek gerekir ki, bu ehvenişer çözüm, otoritenin dışarda bulunabileceği fikrini lânetleyen bir tür protestan bireyci onuruna da çok uygun düşmekteydi. Fakat otoritenin zorunlu olarak kişinin içinde bulunmasının nedeni sadece başka yerde bulunamayacağı idi.

Uluscular, ulusculuk soyut ilkesini, bir zamanlar oldukça iyi işleyen geleneksel yerel kurumlara karşı öne sürdüklerinde, gerçek Prometeci olurlar. Gerçekten de ulusculuğun iki tane yüzü vardır. Ulusculuk, uluscu zorunluluğu gözardı eden siyasal uzlaşmaya duyduğu nefret bakımından da Prometecidir. Somut ve tarihsel olarak özgün olduğundan ulusu ve onun kültürel gelişmesini, enternasyonalistlerin ve hümanist-

lerin soyut ahlâk kurallarını haklılıkla aşan birşey olarak gördüklerinde ise anti-Prometecidirler.

Bu çok, ama **çok genel** ve herşeyden fazla **olumsuz** anlamında Kant ve uluscular belkide aynı sınıfa sokulabilirler. Ne biri ne de diğeri gerektiği anlamında geleneğe saygı duymazlar. (Daha doğrusu ulusculuk geleneğe uyum konusunda oportünist bir biçimde seçicidir.) Her ikisi de, geniş anlamda, "rasyonalist"tirler; gerçekte olanın ötesinde bir meşruiyet temeli ararlar.

Aslında uluscular, Aydınlanmanın soyut akılcılığını tanımayan muhafazakâr gelenekçileri kendilerine kardeş de ilan edebilirler ve sık sık da ederler. Her ikisi de tarihin somut gerçeklerine ya saygı duymak ya da tapınmak isterler ve bu gerçekleri, canlı olmayan, soyut evrensel aklın yasasına tabi kılmayı reddederler. Cüretkâr kişi iradesini takdir etmekten çok uzak olan uluscular, tecrit edilmiş tek bir şahıstan daha büyük, daha ısrarlı ve daha meşru sürekliliği olan bir varlığa boyun eğip onunla bütünleşmekten keyif alırlar. Tuhaf bir biçimde Kedourie, ulusculuğu, sadece inatçı bir kendi-kaderini-belirleme teorisiyle desteklemekle kalmıyor aynı zamanda (benim görüşüme göre hatalı olarak) böylesi bir ulusculuğa tarihsel başarı da atfediyor. Bazı filozofların kafalarından bir teori çıktı, ve bu teoriye meyledenler onu sırf irade yoluyla talihsiz insanlık alemine zorla kabul ettirdiler! Kedourie'nin ulusculuğu destekleyen toplumsal koşullara başlangıçta bazı ödünler veren görüşünün bu yalın yorumu, başarısını iradenin gerçek zaferi gibi gösterebilir.

Bana öyle geliyor ki, uluscular ya da muhafazakârlar, aynı gerçeğin farklı parçalarını kendilerine dayanak olarak seçerler: bir şıkta sürekli ku-

rumlar, diğerinde sözde sürekli topluluklar ya da dil, ırk ya da başka bir kavram. Fakat bu bir ilke değil, ayrıntı üzerinde anlaşmazlık değil midir? Bunun altında yatan tavırların benzerliği tabii ki bu konumların hatalı olduklarını kanıtlamıyor. Birinin somut tarihsel gerçeklik anlayışının, diğerinin trahison *des clercs* (okuryazarların ihaneti) yorumu olduğunu göstermek amacıyla bunun üzerinde duruyorum. Gerçekçi olanları nasıl ayıredeceğiz?

Belirli bir tutumu (gelenekçiliği) reddeden herkesin zorunlu olarak başka konularda da birbirlerine benzemeleri gerekmez. Bu hatalı benzetme aynı adı taşıyan kendi-kaderini-belirleme ile güçlendirildiğinde, Kant'm suçlamasının temelini teşkil eder gibidir. Kant gerçekten de kendi-kaderini-belirleme (özerklik) ten bahsetmişti. Ancak kategorilerimizin bireşimsel önsel (**synthetic a priori**) statüsünden de çok sözetmişti. Kant'ın kategorilerinin önsel (**a priori**) statüsü doktrini adına hiç bir bombanın atılmadığı çok açık seçik bir tarihi gerçektir. Aynı şey onun kendi-kaderini-belirleme konusundaki görüşleri için de geçerlidir. Eğer Kant ile ulusculuk arasında bir bağlantı kurulacaksa, ulusculuk Kant'a bir karşı çıkıştır, onun doğurduğu birşey değil.

BİR ULUS, BİR DEVLET

Devlet ve ulusun çakışması olan ulusculuk ilkesinin ihlal edilmesi sonucu uluscu duygular çok yara almıştır; diğer ihlallerden aynı derecede etkilendiği söylenemez. Yönetenler ve yönetilenler arasındaki etnik farklılıktan çok ciddi bir biçimde zarar görür. Lord Acton'un dediği gibi, "ondan sonra, ulusların yabancılar tarafından yönetilemeyeceği ilkesinin geçer akçe olduğu bir dönem başladı. Meşru olarak ele geçirilen, ılımlı

olarak sürdürülen iktidar geçersiz ilan edildi"[1].

Burada Acton'un bu dönemin **başladığına** işaret etmesine karşın uluscuların bu eğilimin daima gizli ve bastırılmış bir biçimde varolduğunu ileri sürdüklerine dikkatleri çekelim. Oysa ulus ve devlet arasında aritmetik açıdan varolan bağlantısızlık gözönünde bulundurulduğunda, ulusculuk için, örneğin devletin çok az olması çok fazla olmasından daha zararlıdır. Eğer kültürel açıdan türdeş olan bir halkın kendine ait olduğunu söyleyebileceği bir devleti yoksa bu halk çok derin bir acı çekmektedir. (Bu halkın üyeleri, başka ve yabancı kültürel grupların yönettiği bir devlet ya da devletler içinde yaşamaya mecburdurlar.) Diğer yandan da bu grubun, kendi kültürüyle bağlantılı birden fazla devleti vardır. Teknik açıdan ulusculuk ilkesini çiğnese de ancak özel durumlarda söz konusu olabilecek daha az şikayet vardır. Bu özel durumlar nelerdir?

Yeni Zelandalıların birçoğu ile Birleşik Krallığın birçok vatandaşı kültürel açıdan öyle bir devamlılığa sahiptirler ki, bu iki birim coğrafi açıdan komşu olsaydı hiç bir zaman birbirinden ayrı düşmeleri düşünülemezdi. Bu mesafe Yeni Zelanda'nin egemenliğini daha elverişli ve zorunlu kıldı ve ayrılma, ulusal ilkenin teknik olarak çiğnenmesi dışında kimsede bir pişmanlık yaratmadı. Neden yaratmadı? Arap ülkeleri kültürel açıdan İngilizlerle Yeni Zelandalılara oranla birbirlerinden çok daha farklı olmalarına rağmen Arapların birleşme konusundaki başarısızlığından yakınan Araplar çoktur. Kendilerini dünyaya tek bir birim olarak

---

1 Hans Kohn, *Nationalism, Its Meaning and History*, Princeton, 1955, s. 122-3'den alınmıştır.

tanıtamamalarından dolayı, İngilizlerin ve Yeni Zelandalıların uluslararası ve genel konumlarının önemli bir zarar görmüyor olması bu yakınmaya bir teselli oluşturabilir. Aslında konumları bu olgudan hiç bir zarar görmediği gibi başka düzenlemelerin getireceği sıkıntılar çok daha önemli olabilir. Bunun tersine Arapların, Latin Amerikalıların[1] ve birleşme öncesi ondokuzuncu yüzyıl İtalyanlarının ve Almanlarının siyasal çatılarının bölünmüşlüğü nedeniyle siyasal güçlerinin azaldığı ileri sürülebilir.

Herşeye rağmen uluscu ilkenin bu özel ihlali yani, tek ulus-çok devlet durumu, mümkün olan ihlaller arasında en az mikroplu ve en az zararlı olanıdır. Düzeltilmesinin önündeki engeller açık ve güçlüdür. Eğer bir ulusun *n* sayıda devleti varsa, bu ulusun şanlı birliği, başbakanlarının, genel kurmay başkanlarının, akademi başkanlarının, şirket yöneticilerinin ve futbol takım kaptanlarının sayılarının *n*'ye bölüneceği anlamına gelir. Birleşmeden sonra böyle bir göreve sahip olan her insan için bu görevini kaybetmiş *n-1* kişi olacaktır. Sonuç olarak, ulus bir bütün olarak kazançlı çıksa da bütün *n-1*'ler birleşme ile kayba uğramış olacaklardır.

Söz konusu görevi muhafaza etmiş ya da elde etmiş bulunan tek bir şanslı artık bir şairi-âzâm, ulusal tiyatronun yöneticisi vs. yani çok daha büyük, daha şanlı ve eskisinden çok daha büyük kaynaklara hakim bir mevkidedir. Gene de küçük birşeyin başı olmak yerine

---

1 Latin Amerikalıların bu durum karşısında sürdürdükleri anlayış bizim teorimize karşı ikna edici bir biçimde José Merquior'un "Politics of Transition" adlı makalesinde ele alınmıştır. *Government and Opposition*, XVI, No. 2, s. 230.

büyük birşeyin başı olmak daha iyi olmakla birlikte baş olanla olmayanlar arasında değişen pek birşey olmadığı açıktır. Küçük başların günü geldiğinde kendilerinin de büyük baş olabilecekleri hayalinin etkisine dahi izin vermek, sağlanan birliğe karşı hatırı sayılır bir rasyonel muhalefetin varolacağı anlamına gelir. Herşeye rağmen, bölünmenin yarattığı dış engellerin çok büyük ve görünür olduğu durumlarda ve bu daha büyük birliğin yeni önderleri diğerleri üzerinde **kendilerini** zorla ya da siyasal ihtişamla kabul ettirmeyi başardıklarında, birlik başarılıdır. O zaman bu engellerden zarar görmüş olanlar, sayıları n-misli azalacak olan siyasal mevkilerden dolayı zarara uğrayacak kişilere şikayetlerini hissettirebilirler.

SONUÇ 10

Yalın ve kesin sınırlarla tanımlanmış bir savı olan bu tür bir kitabın herşeye rağmen (veya belki de yalnız bu nedenle) yanlış anlaşılma ve tanıtılma tehlikesi vardır. Önceleri başka vesilelerle bu tartışmanın öncül ve daha da yalın açıklamalarını sunmaya çalışırken gerçekten de böyle bir tehlikenin varolduğuna kani olmuştum. Bir yanda genelde bir önermenin kendi yalınlığı ve çıplaklığı okuyucuları, yazarın hiç aklından geçmeyen, başka bağlantılar kurmaya itebilir. Diğer yanda herhangi yeni bir önerme (ki ben bu kitaptakinin içtenlikle böyle olduğuna inanıyorum) ne kadar iddiasız olursa olsun ancak yeni kurulan bir çerçeveyle öne sürülebilir. Hiçbir özgün iddia eldeki mevcut kartlarla, yani alışılmış terim ve ifadelerle ileri sürülemez. Gerek o konuda o ana dek kullanılan dil gerekse de o dildeki yalın cümleler artık eskimiştir. Dolayısıyla bir konuya yeni bir katkı ancak yeni bir cümle kurabilmek için mevcut dili yeniden düzenlemekle mümkün olabilir. Yalnız bunu çok göze batar bir şekilde yapmak tahammül edilmez ölçüde bilgiçce ve sıkıcı olur. Matematik dilinde yeni bir yapı iskelesinin çok bariz bir şekilde ifade edilerek inşa edilmesi hoşgörülebilir fakat

nesir dili bunu kaldırmaz. Yeni bir önermenin iyi bir takdimi bilgece sözlerin basmakalıp tekrarına yer vermeden, başka yalın önermelerin ileri sürülmesini sağlayacak belirleyici koşullar tanımlanana kadar alışılagelmiş bağlantıların fazla zorlanmadan kırılması ve yerine bu belirleyici koşulların öne çıkardığı yeni bağlantıların kurulmasıyla mümkün olur.

NELER SÖYLENMEDİ

Bu çalışmanın başarılı olup olmadığına ancak başkaları karar verebilir. Fakat deneyimlerim bana insanın ancak nadiren tam bir başarıya ulaştığını göstermiştir. Bu bakımdan bu kitapta hiç **ele alınmamış** ve sunulan görüşler açısından da **zorunlu olmayan** birkaç iddiadan sözetmek istiyorum.

İnsanların her zaman gruplar halinde yaşamadıklarını iddia etmek gibi bir niyetim hiç yok. Aksine, insanlar herzaman gruplar halinde yaşamışlardır. Bu gruplar da genellikle uzun ömürlü olmuştur. Bunun bir önemli nedeni insanların gruplarına karşı duyduğu sadakat ve kendilerini bu gruplarla tanımladıkları gerçeğidir. İnsan hayatının bu unsuru belirgin bir tür ekonominin oluşmasını beklemek zorunda değildir. Tabii ki, bu neden grupların yaşamını sürdürmesine yol açan tek neden değil, ancak birçok nedenden biri olmuştur. Eğer bu neden genelde "vatanperverlik" olarak tanımlanıyorsa benim bu tür bir vatanperverliğin bir ölçüde insan hayatının daimi bir parçası olduğunu reddetmek gibi bir niyetim hiç yok. (Vatanperverliğin diğer etmenlere nisbetle ne kadar güçlü olduğuna karar vermeye çalışmanın ise burada bir gereği yok.)

İddia edilen nokta; ulusculuğun, vatanperverliğin çok belirli bir türü olduğu ve bunun aslında, yalnızca,

modern dünyada varolan bazı toplumsal koşullarda yayıldığı ve hakim olduğudur. Ulusculuk birkaç çok önemli özellikle belirginleşen bir vatanperverlik türüdür: Bu tür bir vatanperverliğin, yani ulusculuğun, sadık kalmayı yeğlediği siyasal birimler üst (okuryazar) ve türdeş bir kültüre sahip olmaya çalışan birimlerdir; bu birimler aynı zamanda okuryazar bir kültürü devam ettirebilecek bir eğitim sistemini ayakta tutabilme umudunu sürdürecek kadar da büyüktür; diğer tarafta sınırları içinde katı alt-gruplaşmalardan oldukça yoksundur; halkları anonim, akışkan ve hareketlidir, aracıya da ihtiyaç duymazlar; bireyler kümelenmiş alt gruplara üyelik nedeniyle değil, sahip oldukları kültürel üslub nedeniyle bu siyasal birimin doğrudan üyesi sayılırlar. Türdeşlik, okuryazarlık ve anonimlik temel özellikleridir.

Burada iddia edilen nokta sanayi öncesi dünyada genellikle kültürel şovenizme rastlanmadığı değil, fakat o dünyada kültürel şovenizmin modern siyasal hedef ya da emelleri olmadığıdır. Tarım toplumunda zaman zaman modern ulusal devleti andıran birimlerin ortaya çıktığını yadsımıyoruz; ancak tarım toplumunda bu tür birimler **bazen** ortaya çıkabilirken modern dünya için çoğunlukla bu bir **zorunluluktur**.

Ulusculuğun, modern dünyada bile, tek etkili ve karşı konulmaz bir güç olduğunu iddia etmiyoruz. Zaten değildir. Ulusculuk bazen başka bir güç veya çıkar tarafından, ya da durgunluk nedeniyle altedilmektedir.

Sanayi öncesi yapılarla uluscu duygunun bazen çakışabileceğini de yadsımıyoruz. Kabilelerden meydana gelen bir ulus bir dönem için dahili sınırlar içinde ka-

bile, dışarıya karşı ise bir ulusal devletin özelliklerini taşıyabilir. Bu türe örnek bir iki kayda değer vakayı hatırlamak hiç de güç değil (örneğin, Somalililer ve Kürtler). Fakat insan günümüzde bu tür ulusal birimlere ancak sahip olduğu kültür nedeniyle ait olduğunu iddia edebilir ve bir aracı alt-grup üyeliğinden söz etmek (hatta sonunda bu tür bir üyeliğe **sahip olmak**) mecburiyetinde değildir. Mevcut tartışmanın, uluscuğun neden Hitler ve Mussolini döneminde gördüklerimiz gibi özellikle bu denli şiddetli düşmanlık göstermesi gerektiğini açıklayan bir tartışma olduğunu iddia etmiyoruz. Burada açıklandığını iddia ettiğimiz tek nokta ulusculuğun neden ortaya çıktığı ve yayıldığıdır.

İddia edilenlerin dışında kalan tüm bu noktalar, aynı zamanda ana tezin içeriğini üstü kapalı bir biçimde neredeyse sıfıra indirgeyebilecek zıt örnekler karşısında bir garanti sayılmaz. Yalnızca makro düzeyde kurumların ve gruplaşmaların oluşturduğu karmaşık bir dünyada istisnasız genellemelerin ancak nadiren mümkün olabileceği gerçeğinin farkında olduğumuzu gösterir. Yine de istisnalar ulusculuk gibi çok genel eğilimlerin belirginleşmesini veya sosyolojik olarak açıklanabilmesini engellemez.

ÖZET

Başka konularda olduğu gibi bunda da ilgilendiğimiz olguya kesin bir tanım getirdiğimizde, onu hemen hemen doğru bir şekilde açıklamış da oluruz. (Belki de yalnız kavrayabildiğimiz noktaları iyi açıklayabiliyoruz.) Fakat yine de uluscu ilkenin tarihini bir düşünelim. Ya da biri ulusculuk çağından önce diğeri de ulusculuk ilkesi oldukça etkili olduktan sonra çizilmiş iki etnografik haritayı ele alalım.

Birinci harita Kokoschka'nın çizdiği bir resmi andırır. Resmin tümüne hakim bir deseni olmakla birlikte, çeşit çeşit renk noktaları öyle bir kargaşa oluşturur ki ayrıntılı net bir desen seçilemez. Büyük bir çeşitlilik, çoğul bir görüntü ve karmaşıklık bütünün tüm belirgin parçalarına hakimdir: Resmi oluşturan atomlara benzetebileceğimiz en küçük toplumsal grupların; birçok kültürle karmaşık, muğlak ve birden fazla ilişkisi vardır. Bu ilişkilerin bazılarını konuşulan dil, bazılarını da hakim inanç sistemi ve hatta bu sistemin yanısıra başka inanç ve dini adetler, bunun dışında da idari görevler nedeniyle sadakat ve buna benzer başka örnekler oluşturur. Siyasal sistemin resmine gelince buradaki karmaşıklık kültürel alandakinden hiç de aşağı kalmaz. İtaatın türü amaçlar ve koşullar açısından farklılık gösterir.

Şimdi de modern dünyada yer alan bir alanın etnografik ve siyasal haritasına bir bakalım. Harita bu kez Kokoschka'nın değil de, örneğin Modigliani'nin bir resmini andırmaktadır. Çok az gölgeleme yapılmış, düzgün ve düz alanlar açıkca birbirinden ayrılmakta, başlangıç ve bitiş noktaları oldukça net gözükürken muğlaklığa ve üstüste binen alanlara çok az yer verilmiş. Haritanın kendisinden temsil ettiği gerçekliğe geçecek olursak, siyasal otoritenin etkileyici bir biçimde tek tür bir kurumun tekelinde, yani oldukça büyük ve tümüyle merkezileşmiş bir devlette yoğunlaştığını görürüz. Genellikle bu tür tüm devletler, sınırları içinde yayılmış olan ve kendini idame ettirebilmek için sözkonusu devlet tarafından denetlenen ve çoğunlukla doğrudan bu devlet tarafından yürütülen merkezi bir eğitim sistemine bağımlı olan bir tür kültür ve iletişim tarzına nezaret eder, onu korur ve onunla özdeşleşir.

Yani bu tür devletler meşru şiddetin tekeline sahip olduğu gibi, belki de daha fazla ölçüde, meşru kültürün de tekeline sahiptir.

Bu tür bir devletin kontrol ettiği toplumun kendisine baktığımızda bütün bunların neden böyle olması gerektiğini de görürüz. Bu toplumun ekonomisi, ancak bireyleri gerçekten tek ve aynı üst kültür içinde toplumsallaştığı ölçüde gerçekleşebilecek hareketlilik ve sözkonusu bireyler arasında varolacak iletişime dayanır. Bu gelişmenin öngördüğü standarda ise önceleri yerel alt-topluluklarda olduğu gibi insanlara eski usullerle günlük yaşam içinde işlerinin gereği öğretilerek erişilemez. Bu ancak oldukça yekpare bir eğitim sistemiyle mümkün olabilir. Aynı zamanda bireylere verilen iktisadi görevler, onların hem asker hem de küçük yerel toplulukların vatandaşları olarak kalmasına izin vermez. İktisadi görevlerin yerine getirilebilmesi için bu tür eylemlerin başkaları tarafından yürütülmesi gerekmektedir.

Demek ki ekonominin hem yeni tip merkezi bir kültüre, hem de merkezi bir devlete ihtiyacı var. Kültürün devlete ihtiyacı olduğu gibi devletin de muhtemelen vatandaş güruhunun türdeş bir kültürle damgalanmasına ihtiyacı vardır. Çünkü devlet vatandaşlarına polislik yapmak veya onları bir nebze moral güç ve toplumsal özdeşleşme yoluyla harekete geçirebilmek için (ki bu olmadan toplumsal hayat zaten çok zorlaşır) artık büyük ölçüde erozyona uğramış alt-gruplara güvenemez. Ne türden olursa olsun dahili yaptırımları sağlayan cemaat değil kültürün kendisidir. Kısacası, modern kültürle devletin karşılıklı ilişkisi oldukça yeni sayılır ve bu da kaçınılmaz olarak modern ekonominin gereklerinden kaynaklanmaktadır.

Burada iddia edilen husus aslında çok basit. Yiyecek üreten toplum herşeyden önce bazı üyelerinin yiyecek üreticisi olmasına **izin vermeyen**, fakat aynı zamanda (parazit topluluklar istisna olmak üzere) çoğunluğu bu göreve mecbur eden bir toplumdu. Bu ihtiyacın üstesinden gelmeyi başaran toplum ise sanayi toplumudur.

Sanayi toplumu işbölümünü yeni ve hiç denenmemiş bir düzeye oturtmuştur, hatta daha da önemlisi, yeni bir **tür** işbölümü yaratmıştır. Öyle ki, sanayi toplumu insanların kendi yaşam süreleri içinde bile (ve bilhassa nesiller arasında) bir mesleki konumdan diğerine atlamaya hazır olmalarını gerektirmektedir.

Ortak bir kültüre ihtiyaç olduğu gibi bunun okuryazar, incelikli bir üst kültür olması gerekmektedir. Bu toplum tüm üyelerini birbirleriyle, her türlü konuda ve kesin ifadelerle, yüzyüze ve kısa ömürlü olduğu gibi soyut biçimlerde de iletişim kurabilmeye zorlar. Hareketlilik, iletişim, incelmiş bir uzmanlaşmanın getirdiği cesamet gibi sanayi düzenine, refah ve büyümeye duyduğu açlık nedeniyle, dayatılan tüm bu hususlar toplumsal birimlerin de büyük ama kültürel açıdan türdeş olmalarını gerektirmektedir. Bu tür (okuryazar olması nedeniyle) kaçınılmaz üst bir kültürün idame ettirilmesi için bir devletin, yani merkezileşmiş düzenzorlayıcı bir aygıtın veya daha ziyade bir aygıtlar grubunun koruyuculuğuna gerek duyulmaktadır. Bu devlet; aynı zamanda sanayileşme öncesi dünyada düşünülemeyecek ve denenmemiş bir gelişme sayılan üst kültürün gerek ayakta durabilmesi gerekse de bütün nüfusa yayılabilmesi için ihtiyaç duyulan kaynakları derleme ve kullanmaya muktedirdir.

Sanayi çağının üst kültürleri birkaç önemli ve belirgin açıdan tarım çağınınkilerden farklıdır. Tarım çağının üst kültürleri ayrıcalıklı uzmanların geliştirdiği bir azınlık kültürüydü ve bu uzmanların nezaret ederek hükmetmeye çalıştıkları çoğunluğun bütünleşmemiş ve bir yasası olmayan folk kültüründen ayrılıyordu. Okuryazar tabakası; nadiren tek bir siyasal birim veya linguistik açıdan sınırları belli olmayan bir yöreyle tanımlanırdı. Aksine tarım üst kültürlerinin etnik ve siyasal sınırların ötesine taşma eğilimi ve çabası vardı. Çoğunlukla artık ölü veya arkaik sayılan bir dil kullanırdı, ve bu dille günlük ve iktisadi yaşam dili arasında süreklilik sağlamak gibi bir merakı yoktu. Bir azınlık nüfusun siyasal hakimiyet kurması tarım üst kültürünün özünü oluşturuyordu; çoğunluğun gerek iktidardan ve gerekse de üst kültürden dışlanmış yiyecek-üreticilerinden oluşması da muhtemelen tarım toplumunun özünden kaynaklanıyordu. Bir devlet ve yaygın bir kültürden ziyade, bir dine ve kiliseye bağlıydılar. Çin'de ise üst kültürün böyle bir inanç ve kilise yerine, ahlâk kurallarına ve devlet bürokrasisine bağlı kalması herhalde zor rastlanır bir örnek olsa gerek; ancak tamamen bu özellik sayesinde devletle kültür arasında modern bağların kurulmasına önceden yol açılmıştır. Bu ülkede üst okuryazar kültür çok çeşitli konuşma dilleriyle birlikte var olmuş ve halen de varolmaktadır.

Bunun tam karşıtı olarak, bir sanayi toplumu üst kültürü tarihsel gelişimi ne olursa olsun artık bir dine ve kiliseye bağlı değildir. İdamesi ise yalnızca bir kilisenin kaynaklarından çok tüm toplumu kapsayan bir devletin kaynaklarına sahip olmayı gerektirmektedir. Düşünsel yenilenmeye bağımlı ve gelişmek zorunda

olan bir ekonomi (kayıtsız şartsız ihtiyaç duyduğu) kültürel araçlarını hiç bir ciddi amaçla, hızla miyadını dolduran ve sık sık da gülünç duruma düşen bir doktriner inanca bağlı bırakamaz.

Kısacası kültür **kendi başına** bir kültür olarak yaşatılmalıdır, bir inancın taşıyıcısı veya onun yanında nadiren göze çarpan bir refakatçı gibi değil. Toplum kendisine ve kültürüne Durkheim'in ileri sürdüğü gibi saydamlıktan uzak bir din aracılığıyla değil dolaysız bir biçimde tapabilir ve tapmaktadır da. Bir üst kültürden diğerine geçiş açıkca ulusculuğun ortaya çıkışı olarak gözükmektedir. Yalnız bu karmaşık ve önemli mesele gerçekte nasıl gelişmiş olursa olsun, sanayi dünyasının oluşumu; kısmen yeni gelişen dünyaya özgü ve aynı zamanda ulusculuğu ortaya çıkaran bazı önemli özelliklere sahip olduğu görünen bir tür Protestanlıkla yakından ilgilidir. Okuryazarlığın ve kitaba bağlılığın vurgulanması, kutsallığın tekelini ortadan kaldıran ve rahiplere gereksinme duymayan üniterlik, ve herkesi kendi kendisinin rahibi yapan ve vicdanıyla başbaşa bırakarak başkalarının törensel hizmetlerinden bağımsız kılan bireycilik; bunların hepsi ortak kültüre herkesin nisbeten eşit düzeyde erişebilmesini sağlayan ve kültür normlarının ayrıcalıklı bir uzmanın bekçiliğinde muhafaza edilmeyip yazı yoluyla herkese açıkca sunulduğu anonim, bireyci, nisbeten katı bir biçimde yapılanmamış bir kitle toplumunun habercisi olmuştur. Kitap yoluyla Tanrı'ya herkesin eşitçe ulaşabilmesi üst kültüre de eşit ulaşabilmenin yolunu açmış oldu. Okuryazarlık artık bir uzmanlık değil herkesin uzman olduğu bir toplumda tüm uzmanlıkların önkoşulu sayılmaktadır. Böyle bir toplumda kişinin sadakatı birinci derecede okuryazarlığı oluşturan ortama

ve onun siyasal koruyucusuna yönelmiştir. Müminlerin eşit bir şekilde Tanrı'ya ulaşabilme imkanı, giderek inançsızların eşit bir şekilde eğitim ve kültüre ulaşabilme imkanı haline gelir.

Statü dağıtımına nisbeten az, buna karşın hareketliliğe (ortak incelmiş bir üst kültüre vakıf olanların toplum içinde oldukça yaygın bir biçimde dağıldığını varsayarak) büyük ölçüde yer veren, modern devletin idame ettirdiği, yaygın ve türdeş üst kültürlerin dünyası işte yukarıda resmedildiği gibidir. Max Weber'in bu dünyanın kökenlerine ilişkin çok bilinen açıklamasında derin bir ironi saklıdır. Sözkonusu dünyanın tohumları mesleklerini çok ciddiye alan bazı insanlar tarafından atılmıştı ancak sonuçta katı kurallarla belirlenen meslekler ortadan kalkmış oldu; onun yerine çok çeşitli ancak geçici ve ihtiyari olan ve insanın tüm hayatını hasretmesini gerektirmeyen uzmanlıklar türedi; aynı zamanda bir insanın eğitiminin veya formasyonunun önemli ve ona kimlik kazandıran kısmı olarak artık kazandığı özel beceri yerine ortak bir üst kültüre dayanan genel ortak beceriler geçerli sayılır oldu; işte bu sözkonusu ortak üst kültür bir "ulus"u tanımlayan ögedir. Böyle bir ulus/kültür de ancak **o zaman** doğal toplumsal birim haline gelmekte ve onun siyasal koruyucu kabuğu olan devlet olmadan da varlığını sürdüremektedir.